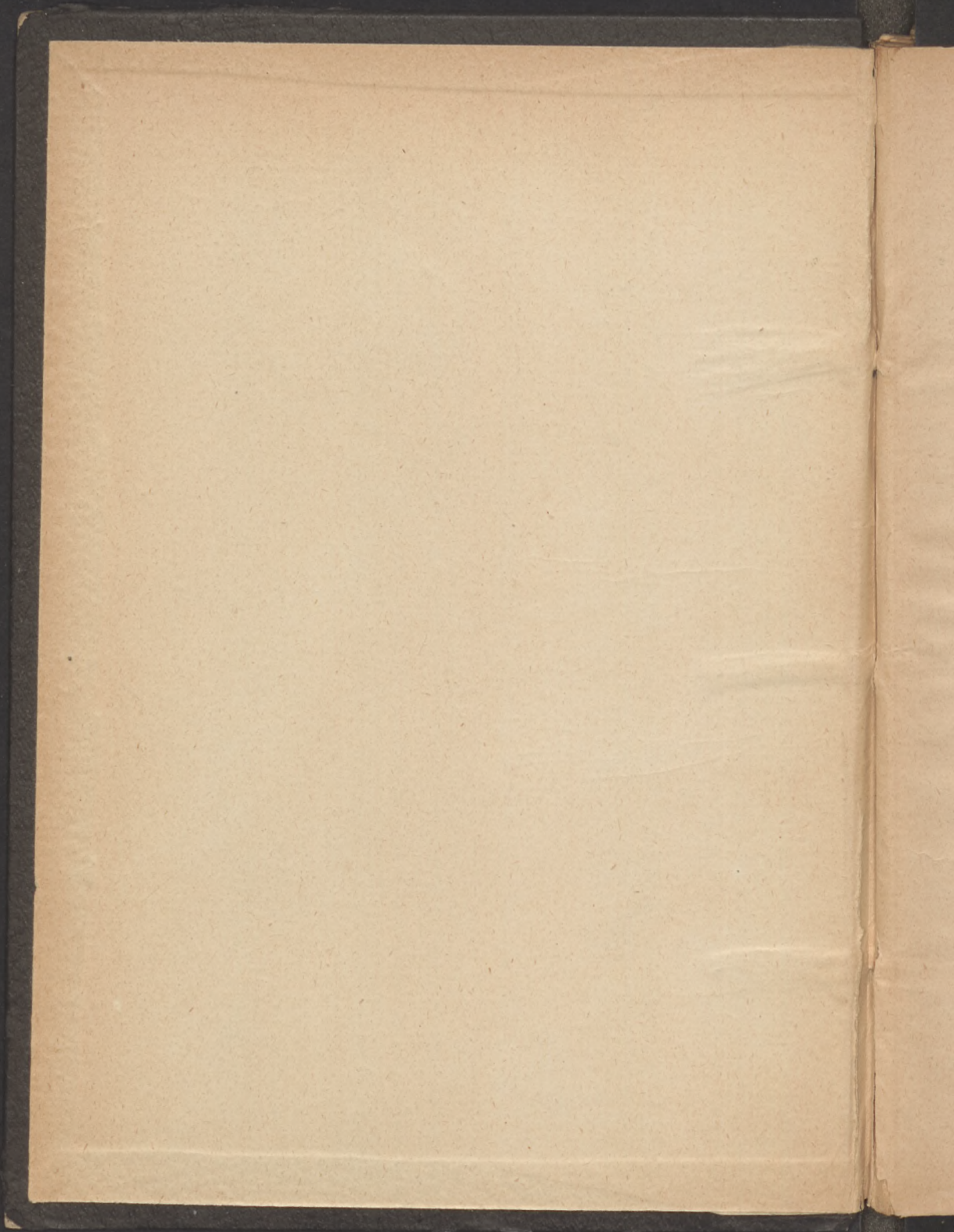
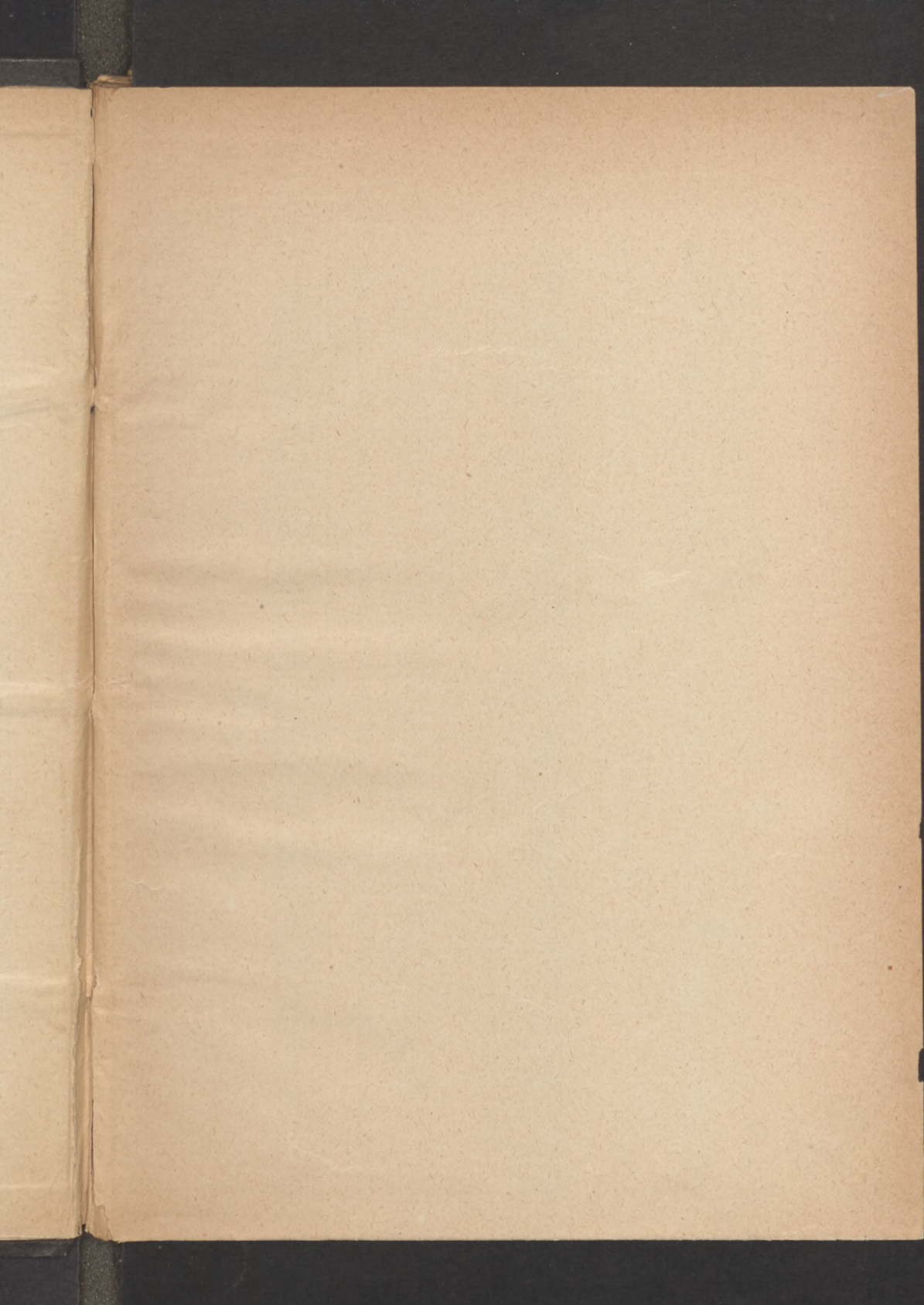

31.99 2

OSZK

3.

146

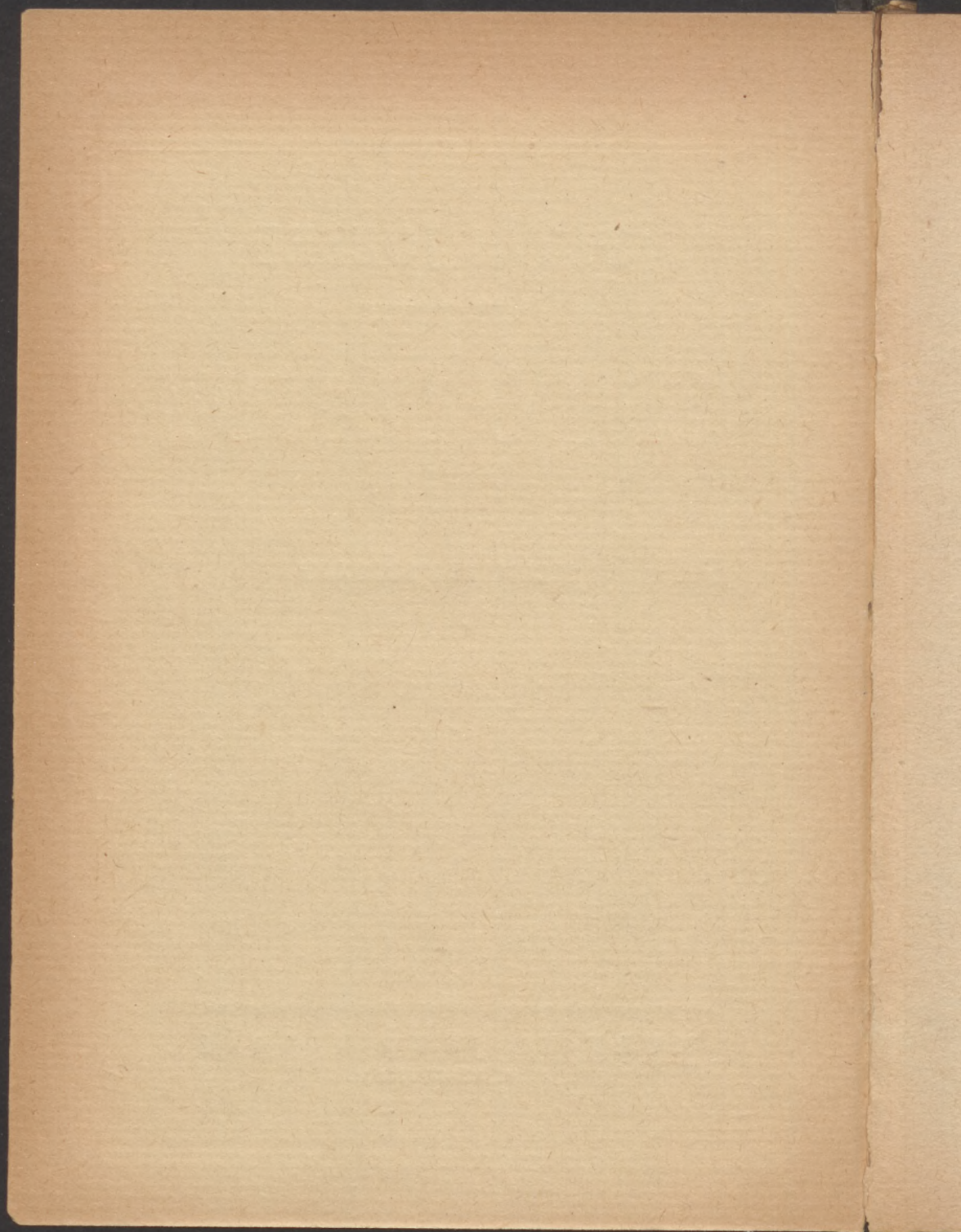
PATAI JÓZSEF

ZSIDÓ IRÁSOK

HARMADIK SOROZAT

MULT ÉS JÖVŐ KIADÁSA

VI., RÉVAY-UTCA 14.

PATAI JÓZSEF

ZSIDÓ IRÁSOK

HARMADIK SOROZAT

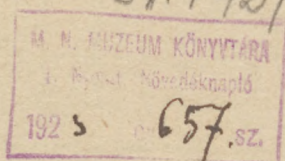
MULT ÉS JÖVŐ KIADÁSA

VI., RÉVAY-UTCA 14.

TARTALOM.

	Oldal
Kiss József, a zsidó költő	3
Bialik Budapesten	18
Zsidó kultúra...	27
Hers Leib	32
„Gyöngyház, hej, ha leszakad!”	39
„Micva-tánc”	43
A zsidó szerelem szimbóluma	49
A zsidók mint faj és kulturnép	56
A zsidó kultúra centrumában	75
Két modern makáma	91
Kavarodás a zsidó temetőben	101
A csortkovai csodarabbinál	103
Kitértek és kitérendők	109

Kiss József a zsidó költő.

— Emlékbeszéd az IMIT. 1922 január 25-iki estjén. —

Nekem jutott a megtisztelő feladat, hogy Irodalmi Társulatunk első ülésén, amelyet Kiss József halála után tartunk, lerójjam a kegyelet és hódolat adóját nagy költőnk halhatatlan szellemének. Kiss Józsefet szoros kapcsolatok fűzték az Izr. Magy. Irod. Társulathoz. Évtizedeken át tagja volt az igazgatóságnak és többször ült az I. M. I. T. felolvasóasztala mellett is. Még egy éve sincs, hogy itt mutatta be a „Legendák” ama gyönyörű strófáit, amelyek egymagukban is elegendők volnának arra, hogy örökké belevéssék Kiss József nevét a zsidó szívekbe.

Bánóczi József, mikor a költőt koporsója mellett az Izr. Magy. Irod. Társ. nevében búcsúztatta, méltán hangsúlyozta, hogy „Kiss Józsefet nem akarjuk magunknak lefoglalni, az ő költészete az egész magyar nemzeté, az ő poézise a magyar nemzeti irodalom közkinccse.” De ha ez a kijelentés ott a Petőfi-ház előtt zsidó részről is méltó és helyénvaló volt, itt, egymás között, a zsidó fórumon őszintén bevallhatjuk, hogy bizony Kiss József költészete elsősorban a zsidóság szellemi kincsesházának örök értéke marad. Mert azok, akik a költőt életében szinte erőszakosan viaszszorították a magyar Parnasszustól, azok a halott költőnek sem fogják megbocsátani, hogy

„Senki rokonja, se ija-fija,
Egy idecsöppent koldus idegen,
Féreg a porban, — úr a szíveken.”

Aminthogy nem akartak neki megbocsátani akkor sem, amikor már ott feküdt a ravatalon. Az a szentencia, hogy „mítha mechapereth“, hogy „a halál mindent kiengesztel“, zsidó felfogásból fakadt és miként a zsidóságnak és prófétáinak sok-sok bölcs és etikus tanítása, ez sem ment még át teljesen a népek köztudatába. Itt a mi Irodalmi Társulatunk négy fala között szabad talán elmondani a valóságot, hogy egy egészen csekély és szeszélyes véletlenül mult, hogy Kiss Józsefet a Petőfi-házból és nem egy józsefvárosi bérkaszárnnyából kísértük ki utolsó útjára. Három napig feküdt a költő a halottas ágyon és temetéséről semmiféle „intézkedés“ nem történt. Az Akadémia azt mondotta: „nem ismerem“; a Nemzeti Muzeum: „nem az én ereklým“. Az irodalmi társulatok pedig ahelyett, hogy büszkén versengtek volna a nagy költő holttestéért, mint a hajdani hét város Homerosért, — mind szóltanul, némán megbujva gubbasztottak, mint a baglyok.

Ekkor történt, hogy Peterdi Andor, aki, mielőtt még a „destruktív“ jelzõt kitalálták, tagja volt a Petőfi Társaságnak, felment Vass kultuszminiszterhez, majd Pekár államtitkárhoz, a Petőfi Társaság vezetőjéhez és feltárta előttük a hallatlan helyzetet. Elmondotta, hogy milyen visszatetszést fog kelteni a külföldön, hogy a magyar irodalomnak diszét nem akarja a magáénak vállalni egyik irodalmi társulat sem, csak azért — mert zsidó. Pekár Gyula államtitkár úr öméltósága összecapta kezeit. Csodálkozásának adott kifejezést és egyben neheztelésének is, hogy miért nem értesítették őt, hogy Kiss József beteg?! Az egész magyar sajtó hónapokon át tele volt aggodalommal a nagybeteg költő drága életéért és amikor a katasztrófa bekövetkezett, gyászkeretes sírámok és himnuszok dicsőítették napnap után — és a kultuszminisztérium magasságaiba csodálatos módon nem hatolt fel a hír, hogy Kiss József

beteg. Pekár Gyula — igaz — ezután csakugyan mindent megtett, hogy a költő temetése méltó keretek között menjen végbe. Így fogadta Kiss Józsefet Petőfi háza.

De akár a Petőfi-házból, akár a Sip-utcából, vagy bárhonnan temették Kiss Józsefet, azok a tömegek, azok az ezrek és tizezrek, akik megindultan, gyászolva és könnyezve kísérték a halott költő diadalkocsiját, mind, mind tele voltak Kiss József dalaival, azokkal a gyönyörű és igaz ősi zsidó melódiákkal, amiket a költő az ő nagyapjától, Reb Meyer Litvákától, az énekes örök zsidótól örökölt.

Hogy mit jelent Kiss József költészete a magyar nemzeti irodalomnak, mennyire gazdagította tartalmát, mennyivel vitte előbbre a magyar poézis zenéjét, mennyire fejlesztette a magyar ritmus muzsikáját, azt mások fogják eldönteni. Én csak Kiss Józsefet, a zsidó költőt akarom a megfelelő miljöbe beállítani. És itt szembe kell szállnom azokkal, akik azt hangoztatják, hogy Kiss József lelke nem mélyedt eléggé bele a zsidó szellem mélységeibe és hogy az ő poézise eltávolódott volna a zsidóság ősi forrásától. Én, akinek a héber költészet buvárlása a legnagyobb gyönyörűségem, teljes meggyőződéssel hitet tehetek mellette, hogy az ő költészete zsidó érzés, zsidó tartalom tekintetében nem marad mögötte azoknak a héber költőknek sem, akik az ő korában éltek és irtak. Irodalomtörténeti tény, hogy Kiss József jóval Tiszaeszlár és reakciója előtt, már 1868-ban kiadott egy versesfüzetet „Zsidó dalok” címen. Ez volt az ő első könyve. És 1876-ban első gyűjteményes kötetében ugyancsak a „Zsidó dalok” ciklusában jelent meg a később oly híressé vált „Uj Ahasvér”, a zsidó hontalanságának egyik legköltőibb, legmegrázóbb kifejezése, amely méltán állítható a héber Doliczky hatalmas Gólusz-dala mellé:

Verejtéket, vért hullatok,
Engesztelve kárhozatot.
Bemutatok áldozatot!

Apám zordon örökét,
Az üzött vad gyűlöletét,
Égő könnyem sajtolja szét.

Kitépem, mely lelkembe forrt;
A vádat, bosszút és nyomort,
Mit senki még meg nem torolt!

Világgá elült vérimet
Megtagadom... leszek rideg,
Hitlen, kaján — de a tied.

Pusztán is ver fa gyökeret,
Miért ne én is? — Otthon leszek,
S béke óvja tűzhelyemet.

S felzúg a vész, bércezen, tetőn,
Dacolnék, de ah nincs erőm,
S gúnykacaj kél fenyegetőn:

— Rakhatsz te kunyhót eleget,
Halomra gyűjthetsz kincseket,
Otthonod mégsem lesz neked!

És ezt a verset, a zsidóság Ahasvér-sorsának tragikus énekét 1875-ben írta Kiss József, tehát nem valamely antiszemita hullám dacos visszhangjaként, hanem a liberalizmus hajnalán, abban az időben, amikor Magyarországon Deák Ferenc eszméitől, a szabadelvűség diadalától volt mámoros mindenki, és azt hitték, hogy a magyar kérdés 67-es megoldásával a zsidó-kérdés el fog tűnni Magyarországból örökre.

Nézzük, hogyan írtak ugyanebben az időben a héber költők Oroszországban, a zsidó kultúra centrumában?!

Ugyanekkor a legnagyobb héber költő, Jehuda Léb Gordon, az epikus versek egész sorozatában igyekszik neveltségessé tenni a zsidó tradíciókat. A „Haszkála“, a felvilágosodottság diadalának kora ez ott is, amikor az asszimiláció sóvárgása és vágya tölti el mindenütt a zsidó ifjúság lelkét. Lilienblum és társai nem a zsidó fájdalmat zengik, hanem a ghettó falait döngetik és szatirikus poémák és vad prózanyilak záporát lövelik a Talmud ellen, a tradíciók ellen. A zsidó hagyományokban nem a szépségeket keresik, hanem a kigúnyolni-valót. Ki mondaná ezért zsidótlannak Gordont és társait, akik a ghettóból kiemelkedni vágyódtak és általános emberi ideálokért sóvárogtak? Ki mondaná magyartalannak Petőfit, vagy Ady Endrét, mert magyar kinövéseket, félszégeket szeretettel ostromoztak? De ugyancsak kérdezzük tovább: Ki mondhatja zsidótlannak Kiss Józsefet, aki 1868-ban, amikor a héber poéták csak a zsidó nőbe belénevelt maradiságot látják és gúnyolják, ezt a verset írta a Zsidó leányról, melyet, mint-hogy szinte teljesen ismeretlen maradt, a maga egészében mutatok be. Hiszen kár volna a gyönyörű strófák-ból egyet is megcsontítani:

*Ujjaid a lanton futnak által,
Bűvös hangon ébred fel a csend,
Bűbájos dal varázsszárnynon szárnyal,
Ős idők regéin elmereng.
Rózsaajkad lágy elégiája
Deborah dalánál édesebb ...
Zsidó leány, napkelet virága!
Ki tanított dalra tégedet?*

*Versenyt zúg a párdúc a viharral,
Futó homok sárga szőnyegén!
Ott — Saharán — a karavánhaddal —
Arra szállunk, lánykám, te és én.*

Ki sir? Ki kacag? — Rabnő magába,
 Rabnő, ki szül szabad gyermeket!
 Zsidó leány, napkelet virága,
 Ki tanított dalra tégedet?

Köd ül a Nébón, vak éj a tájon,
 Hová visesz, édes kedvesem?
 „— Az apa szól: Sivatag virágom!
 Sird el a Mirjám dalát nekem!
 — Nem, apám, nem! Hisz a tenger járma
 Megtört, Moáb többé nem remeg!” . . .
 Zsidó leány, napkelet virága,
 Ki tanított dalra tégedet?

A Sofár zúg . . . Jerikó leomlik —
 Megpihenni itt árnyat lelünk.
 Völgy, halom, hegy, mi lágyan hullámszik,
 Bölcsőnk ez — bárhol a sirhelyünk!
 Minő hangok! Leviták karába
 Szent szeráfok belezengenek . . .
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Ki tanított dalra tégedet?

Egy jaj sivit a pusztákon végig,
 Hogy futtában a strucc meg-megáll . . .
 Tűzoszlop nyúl nyaldosva az égig,
 Sütkérez az iszony lángindl;
 Porba dőlt a Sion koronája,
 Oh bosszúálló kemény egek!
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Ki tanított dalra tégedet?

Csörg a rablánc . . . némán függ a hárfa:
 Kinek volna dalra kedve még?
 Babylon vizének morajára
 Sirva, nyögve felel a vidék.

Isten hozzád, őseim hazája!
 Annyi szemből annyi könny pereg . . .
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Ki tanított dalra tégedet?

Libanon cédrusa úgy bólint,
 Szólna óh, de mikor nincs kinek!
 Kedvesit az idegen vivé el
 Szíjra füzve . . . Fészkük kihült, hideg.
 Ajkukról a nagy világ négy tája
 Visszaküld egy bus üdvözlét . . .
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Ki tanított dalra tégedet?

Hontalannak útját jelzi tűske,
 Ágról szakadt, bús levélke ő,
 Ha a vihar megszánván, letette:
 Rátapos az arra elmenő.
 Már ha kél is — kelő hajnalára
 Rideg kétely borít gyászlepett! . . .
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Ki tanított dalra tégedet?

Ó ha itt lesz, melyre vágyva vágyunk:
 A szabadság fényes reggele,
 Ha megszakad bús hontalanságunk
 S győz érettünk a kor szelleme,
 Ha szélfoszlik a századok átka
 És pirulnak majd az emberek . . .
 Zsidó leány, napkelet virága!
 Más hangból szól akkor éneked!

Ki veheti zokon Kiss Józseftől, a költőtől, a vátes-
 től, hogy mint a hajdani próféták, vagy mint héber
 költő-kortársai a zsarnoki Oroszországban, ő is hitt a
 szebb jövőben, amikor „megtelik a föld megismeréssel,
 miként a víz elborítja a tengert“, amikor vége szakad

a hontalanságnak, amikor „a kor szelleme“ győz, vagy, ahogy a költő mondja: „pirulnak majd az emberek!”

És 1875-ben, mielőtt még a zsidó sajtó csirái nálunk kisarjadtak volna, Kiss József mintegy zsidó kulturprogrammal lép föl: Zsidó Évkönyvet indít meg! És jellemző a korra, hogy a költőnek mentegetődni kellett az Előszóban, hogy az Évkönyvtől távol állanak „azok a szeparatisztikus célok, amiknek falrafestett árnyékától egyik tekintélyes lapunk már eleve megijedt.” Az a „tekintélyes lap” bizonyára ghettó-építéssel, maradiságtáplálással, felesleges zsidózással vádolta Kiss Józsefet és az ismert „egyetemes” frázisokat szögezte ellene, ahogy még ma is megteszik sokan azokkal szemben, akik magyar nyelven a zsidó kulturát művelik. Ebben az Évkönyvben jelent meg Kiss József „Jóklí” című elbeszélése, a zsidó üldözöttségnek e megható epopeája, melynek a végén még egy kis vers húzódik meg, „egy sóhaj a bolygó zsidó kósza útján.” Hogy az ugyanebben a zsidó Évkönyvben először megjelent Simon Judit szomorú nótája nem minden hurjával gyökerezdik a zsidó legenda talajában, tehet-e róla a költő, ha ő ezt így hallotta és hogyha így vésődött mint gyermekkori rege az ő költői fantáziájába?

És ahogy eljött Tiszaeszlár szomorú korszaka, ki adott zengőbb, mélyebb kifejezést a zsidó fájdalomnak, mint Kiss József az ő halhatatlan versében: „Az ár ellen”?! Az „Eredj aludni, gyermekem!” rokonrefrén Gordon-éval: „Gyere hát, menjünk, Üdvöske hugom!” Hiszen az események sohasem jelentkeznek elszigetelten. Ugyanebben az időben a zsidógyűlölet hulláma végigsöpört az egész „felvilágosodott” világon, a „sötét” Oroszországban pedig rettentő pogromok dúltak 1881-ben. Gordon is csak azzal tudta vigasztalni „Jákob leányát, akit meggyalázott Chamor fia”, hogy eljön majd a képzelt birodalom,

*„Hol emberkéztől embersziv nem vérzik,
Hol Istenét, népét senkitől sem kérdik,
Ahol szeretnek majd, Üdvöske hugom . . .“*

De ez a birodalom máig is álom maradt, költők, ábrándozók, rajongók örök álma. „Eredj aludni gyermekem“.

Hogy abban az időben, amikor világszerte megindult a zsidó renaissance mozgalma, Kiss József mélyen el volt merülve az asszimiláció „negyvenkilenc kapujába“, annak magyarázatát elmondja a költő maga abban az önvallomásban, melyet az 1910-ben megjelent „Legendák“ elé írt: „Ez az időszak a költészet megtagadása volt a mindennapi kenyérért“. De ezekből a terméketlen sovány esztendőkből való a „Jehova“, a zsidó hithűségnek ez az ércebeöntött örök zengő szobra, melynél hatalmasabbat, szebbet, zsidóbbat hiába keresünk ennek a kornak héber irodalmában is. És ebbe az időbe esik az Ünnepnepok könyve, fordításokkal Juda Halévi cionidáiból és más héber költőkből, és azokkal a zsolozsmás templomi énekekkel, amelyekről mostanában annyi szó esett.

És itt elfogódott lélekkel egy vallomást kell tennem. Olyan érzés fog el, mint Kölcseyt, amikor Berzsenyi felett tartott emlékbeszédében megindultan viszszagondolt arra, hogy egykor ő is megbántotta a nemzet nagy költőjét: „Árnyéka az elköltözöttnek, sírod felett zeng az engesztelő szózat!“ Akaratlanul én is megbántottam az ősz költőt, amikor az ő templomi énekeinek mellőzésével a pesti hitközség az én ünnepi verseimet vezette be a lithurgiába. Kiss József sokáig neheztelt ezért, de végül belátta, hogy nemcsak „az élet utai járnak keresztül egymáson“, mint Kölcsey mondja, hanem gyakran még a poézis utjai is. Az utolsó esztendőben annál közelebb jutottunk egymáshoz, egyre

sűrűbben küldte zsidó érzéstől izzó verseit a Mult és Jövőbe és a „Legendák“ legszebb éneke, reb Mayer Litvák találkozása Bolond Istókkal, a Mult és Jövőben jelent meg először.

Hogy „reb Mayer Litvák bevonult a magyar irodalomba“, abban távolról sem látok holmi „irodalmi emancipációt“, mint ahogy némelyek ujjongva zengik. Meg vagyok róla győződve, hogy Gyulai Pál, tehát a magyar litteraturának egyik legnagyobb harcosa, reb Mayer Litvákot éppúgy a zsidósághoz utasítja vissza, mint ahogy annak idején Simon Judittal és Kiss József egyéb költeményeivel tette. De nekünk zsidóknak annál kedvesebb, annál értékesebb, annál becsesebb ez a legendás hős, aki

*Se don, se von, se pán, se sir — csak reb
Művelt füleknek tiszta gaudium.
Lehetne hősnek tán érdekesebb,
De meghatóbb nem, bizvást mondhatom.*

És valóban meghatva olvassuk az asszimiláció önfeledt dőzsölésének idejéből Kiss József önérzetes vallo-
mását:

*„Kaftános őszám, nem röstellek én,
Ki a páncélt se mód fölött imádom.
A dalt tetőled örökölttem én,
S az mégis legszebb ezen a világon.“*

És amint felragyogott Kiss József életében az őszi virághullás pompázó szaka, a „finále“, „az expiálás vágya, visszatérés a költészethez“, — a legszebb zsidó melódiák fakadtak a lelkéből, gyönyörű lírai dalok, forró látomások, víziós énekek, közöttük egy a renegát zsidó tragikomikus lelkitusájáról,

„Vas, az uzorás, Krisztusba ölté
 A csámpás karját. Hivatott papot:
 „Szakíts le, — mondá — mert érett vagyok!”

Az utolsó három szomorú esztendőben pedig, amikor bekövetkezett a reakció véres tombolása, a zsidógyűlölet pathologikus kitörése, a költő lelke egészen eggyé olvadt megbántott népével, a zsidósággal. Megható, ha végigkísérjük az öreg vátest, amint egyre mélyebben burkolózik bele a judeai prófétapalástba, amelyet védőn, féltő szeretettel akar reáborítani, üldözött testvéreire. „Az ár ellen” halhatatlan költőjének lelke megtelik zsidó fájdalommal és lantján a zsidó költészet legszebb hangjai szólalnak meg az örökkévalóság számára. És aki azelőtt csak aféle zsidó garabonciásnak, a bohém költő tréfás ósének tűnt fel, reb Mayer Litvák alakja is az idővel átalakul, a szenvedésben felmagasztosul, és szinte a végtelenbe nő, mint a zsidóság örök szimbóluma. Hogy Kiss József szívében sohasem szakadt meg a kapocs az egyetemes zsidósággal, arról a nagyszerű „Odessza” tesz hites tanuságot a régebbi évekből. A „Legendák” utolsó énekei pedig igenis, merem állítani, eléri Bialik magaslatát. A Litvák, az örök bolygó felel Bolond Istóknak, az andalgó legénynek kérdésére: — „Honnan jövök?” — és néhány versszakba tömöríti a zsidóság szenvedéseinek minden szimbolumát.:

Honnan jövök? A végtelen időkből
 Sűrű ködök lepik az utamat,
 Mindig ott voltam, hol friss élet pezsdül,
 Mindig csak türt, de bátor és szabad.
 Mindenütt ott, hol népek sorsa eldül
 S a halál örök folyama szakad.
 A mártír-máglya nem riasztott vissza,
 Se cirkusz-porond, mely véremet issza.

Honnan jövök? Az önáltatásból,
 Hogy nélkülem nincs élet, se világ,
 S mégis igaz, bár milljök vádja vádol
 S gúnyolja a rongyos, furcsa daliát,
 Kiről nagy eszmék s tettek sora számol,
 Betűzzétek csak jól a históriát:
 Én — én vagyok, bármennyire tapostak,
 Az idők mindig mind tisztábbra mostak.

Már voltam, mikor Bál volt az egyisten
 S tüzes kemence törvényes halál,
 De titkon mindig Jehovába hittem,
 Kit csipkebokorban a hívő talál.
 Egy világ bűnét vállamon cipeltem,
 Amit szenvedtem, megtorlatlan áll.
 A türni-tudás volt ősi erényem,
 Szégyelje más, piruljon más értem.

A sárga foltot annyira megszoktam,
 Nem igen izgat, már fel sem veszem.
 Pedig rám fogják: már csecsszopó koromban
 Túlérzékeny volt a természetem.
 És azt is, hogy amim van, mind loptam —
 Haj, haj! Segíteni nem lehet ezen.
 Korok jönnek és korok ismét mennek.
 Ez így marad és változást nem szenved.

És most is rám jár az idők rudja,
 Űznek, gyilkolnak, a mint már szokás,
 Hányadszor, hányszor, csak az Isten tudja,
 Külön Istenünk, a ki ránk vigyáz.
 Sokan vagyunk, az erőnkéből hát futja,
 Nemzeti színünk a fekete gyász
 S a halottas ing — duplán biztosabb . . .
 De erről a hallgatás többet mond — sokat.

Lehet-e ezekről a csodálatos strófákról egyebet mondani, mint, hogy igaz zsidó szívből, a zsidóság történeti elhivatásának nagyságát és történeti tragikumának mélységét egyaránt megértő és átérző lélek mélyéből buggyantak fel?! Hogy Kiss József a zsidó nemzeti színt a fekete gyászban érzi és nem a kék-fehérben, világosabban: hogy Kiss József távol maradt a zsidó ujjászületés lélekemelő felbuzdulásától — tehet ő róla, hogy az új zsidó élet hajnali felzsendülése abban a korban érte őt, amikor az ő élete már „esteledett, alkonyodott!?” Hiszen Gordon, a nagy héber költő, aki közvetlen közelben látta a „Hasachar“, a zsidó Hajnal felkeltét, aki közvetlen közelből szemlélte a zsidó nemzeti mozgalom oroszországi fellendülését, őszintén bevallotta, hogy az ő küzdelmekben elfáradt szívét ezek az ifjúi, tavaszi remények nem tudják többé felmelegíteni, lángralobbantani. És amikor az a kérdés látszott a legégetőbbnek, hogy mi a zsidóság, vallás-e, nép-e, felekezet-e, nemzet-e, a nagy héber poéta egy elkeseredett versben felelt: „Nem vagyunk mi se nép, se vallás, se felekezet, se nemzet, hanem nyáj vagyunk, üzött, szétzüllött nyáj.“ Gordonnak se volt egy hangja sem a zsidó renaissance számára és az ifjak le akarták dönteni trónusáról. De nem volt-e ő korának, a kor eszméinek, reményeinek és fájdalmainak hű kifejezője? Kiss József hitt a humanizmus győzelmében és még a megpróbáltatás napjaiban is bizott az embereket szétválasztó korlátok leomlásában. Megsebzetten is érezte a mély, magyar seb fájdalmát és vérző szívvel dalolta:

Magyarok földén szomorúbb hangon

Még nem sirt az alkony.

Nem hunyt le még alkony.

Annyi gyászuhat még sohase varrtak,

Annyi bünt még sohase takargattak.

És annál mélyebben, annál égetőbben sajgott a seb a sebben, a „Gólusz a Góluszon“, ahogy Ibn Ezra mondja. Kiss József megszólaltatta a zsidó fájdalmat, a zsidó szenvedést, a zsidó hithűséget és egyik verséből, amely tavaly a Mult és Jövőben jelent meg, egész erejével kicsendül az ősi hitvallomás: „Ivri anauchi“ és a vers büszke refrénje: „Zsidó vagyok!“

Néhány hónappal halála előtt történt, hogy megmutattam Kiss Józsefnek „Az ár ellen“ héber fordítását, kitűnő héber poétánk, Bolgár Mózes átültetésében. Kiss József arcát pirba borította a meghatottság:

— Ha én ezt úgy tudnám még olvasni, mint valaha tudtam! — szólt szomorúan — be szép is volna! Miért is nem tud minden zsidó héberül!

És amikor megmutattam neki, milyen gyönyörű diszkiadásban jelennek meg Bialik versei és elmondtam neki, hogy a héber nyelv szerte a világon, Odesszától Jeruzsálemig, feltámadását ünnepli, Kiss József megindultan szólt:

— Akkor még nekem is van jövőm és reményem, hogy engem is fognak olvasni héber fordításban Odesszától Jeruzsálemig.

— Hogyne, — feleltem, — itt van Frug példája. Szent-Pétervárt élt, oroszul írta zsidó tárgyú verseit. Kaplan lefordította héberre és most olvassák az egész világon és a héber olvasók közül sokan nem is sejtik, hogy Frug nem héberül írta költeményeit, hanem a pogrombirodalom nyelvén, oroszul.

Egyik versében Kiss József víziót lát:

*Kék foltokkal fogok bevonulni
Pantheonodba, édes magyarom,
Ki sokszor vágtaal kupán, agyaron.*

Hogy ez az álma teljesülni fog-e, ki tudja? Lehet, hogy azok, akik elűzték a zsidó poétát az elesett nemzet

koporsójától és nem akarták elismerni, hogy „aki benne fekszik, néki is anyja“, a költő halála után a tőlük kapott kék foltokra ráborítanak még egy nagy sárga foltot és bezárják előtte a kapukat.

*Kár, kár, kár! csergett a varjuének,
Kár volt meg nem válogatni jobban
Apád, anyád, minden nemzetséged.*

De egy Pantheon kapuja biztosan megnyílik előtte: a zsidó Pantheoné, ahol Deborától Dávid királyig, Juda Halévitől Gordonig, e nagy és előkelő társaságban méltó hely jut a mi nagy magyar zsidó poétáknak, Kiss Józsefnek is.

Bialik Budapesten.

— Egy kis adalék a jubiláló költő életrajzához. —

Még a háború elején volt, a világ kigyuladásának legizgalmasabb első heteiben, amikor beállított hozzám egy rajongó ábrázatú fiatal hebraista és szinte lihegve a felindultságtól előadta, hogy épp most érkezett Bécsből és rendkívül fontos üzenetet hozott Bialiktól.

— Bialiktól Bécsből? — kérdeztem meglepetve.

— Igen. Bialik néhány hét óta Bécsben van internálva. A nyáron Franzesbadban üdült feleségével együtt, itt érte a háború, azonnal igyekezett hazautazni Odesszába, de mire Bécsbe ért, már el volt zárva a határ és így mint orosz alattvalót internálták. Tisztelői azonban kieszközltek, hogy a nagy héber költő egyelőre az osztrák fővárosban maradhasson. Legutóbb pedig engedélyt kapott, hogy Budapestre tehesse át tartózkodási helyét és innen, reméli, könnyebben juthat át a határon Romániába, ahonnan aztán akadálytalanul utazhatik haza Odesszába.

Bialik üzenete tehát az volt, hogy eszközöljek ki neki engedélyt arra, hogy Budapestre érkezve tovább utazhasson Predeálon át Romániába, annál is inkább, minthogy ő éppen betöltötte a 42. életévét és így már a katonaköteles koron túl van. Az útlevelén egészen véletlenül kitöltetlen maradt a rovat, hogy *hány éves* és így minthogy korát igazolni nem tudta, külseje után ítélve, hadkötelesnek tekintették. Én azonban igazolhatom, hogy már az 1912. év elején megjelent anthológiámban megjelöltem az ő életrajzában a születési évét, amit így méltán hitelesnek vehetnek.

Természetes, hogy a legnagyobb készséggel ígértem minden tölem telhető segítséget a legnagyobb héber költő részére, de be kell vallanom, hogy ez abban az időben bizony „veszedelmesnek” látszott. A háború első láza túlhevítette a lelkeket, mindenki rémeket látott és rémhíreket hallott. Minden száguldó automobilban lelődni való kémeket sejtettek, sőt az egyik teherautóban háromszázmillió rubel értékű orosz aranyrudat is elfogtak és csak később sült ki, hogy nem minden arany, ami fénylik. Abban az időben hazafias cselekedet volt levakarni a cégtáblákról a cirill betűket, letakarni fekete fátyollal az angol és francia szavakat, a zsidó hitközségek pedig nem merték az átutazó éhező szegény orosz zsidókat pénzzel vagy élelemmel támogatni, mert hiszen csak nem segíthetünk ellenséges állampolgárokat!

És ebben a lázas, vajudó időben elképzeltem szegény Bialik sorsát Bécsben, amely elvégre csak hasonmása Budapestnek. Éppen az ifjú hebraista hírnöktől hallottam, hogy Bécsben sem nagyon mernek a zsidók a nagy zsidó költővel érintkezni. Mert hát „elvégre” mégis csak „muzska” a származása és ebből még baj lehet. Lassacskán a pénzük is fogytán volt Bialikéknak és Odesszából bizony nem igen érkezhettek többé pótlás. A legsanyarúbb helyzet lehetett ez Bialiknak, akinek azelőtt minden utazása valósággal diadalút volt.

Épp egy évvel azelőtt töltöttem együtt néhány napot Bialikkal Bécsben, ahol ő volt a cionista-kongresszust megelőző héber konferencia elnöke és irányítója. Prófétaikat és fejedelmeket megillető tisztelettel és hódolattal vették körül a költő személyét. A bécsi hitközség is kifejezte hódolatát. A konferencián szinte áhitattal figyelték minden szavát és az öregebb és fiatalabb héber írók egyaránt rajongással és extázissal beszéltek róla. Mikor a kongresszusi ülések után esténként künn ültünk a Central-kávéház nagy terrasán, vagy amikor késő

éjjel automobilsétát tettünk a lecsendesült Práterben, a legszűkebb körben is mindig Bialiké volt a szó, a mesteré, akit a tanítványok tiszteletével hallgattak, olykor-olykor engedélyt várva a megszólalásra.

És most ott volt Bialik ugyancsak Bécsben, de elhagyatva mint „ellenség“, akitől félnek, akit kerülni tanácsos.

Néhány napra az ifjú bécsi hebraista hiradása után sürgőnyt kaptam Bécsből: „Bialik und Frau morgen früh sechs Uhr in Budapest, bitten Ostbahnhof warten. Zionistisches Bureau.“ A sürgöny későn éjjel érkezett. De még ébren talált. Hiszen éppen akkor éjfél tájban kísértem a vonathoz egy másik nagy vendégemet, *Lilient*, akit a háború tanulmányúton a szentföldön ért és nehéz viszontagságok és különböző kalandok után hat heti folytonos utazással átvergődött a mozgósított török táborokon keresztül a Tauruszon, Kisázsian és a Balkánon át Budapestig, ahonnan aztán már a háborús viszonyokhoz képest kényelmesen indulhatott otthonába, Berlinbe.

Már kora hajnalban talpon voltam, hogy valahogy egy percet se késsem. Reggel öt órakor már alig lehetett mozdulni a keleti pályaudvaron. Hazafelé siető idegen menekültek csoportjai és a galíciai, bukovinai és felső-magyarországi menekülők ezrei, a front felé induló csapatok és a rengeteg podgyász úgy elárasztották a pályaudvar minden talpalatnyi helyét, hogy bizony bajos volt egy-egy túlszűrtan érkező vonatról meglesni azt, akit az ember várt. Egy órai késéssel, hét óra felé berobogott a bécsi vonat. Az emberek a kupékban, a folyosón, sőt a lépcsőn is összepréselve szorongtak és éktelen zsivajban és kaoszban kavargva kiáltotta mindenki a maga ismerősei nevét, hogy így valahogyan egymásra találjanak.

Vagy husz percig szaladgáltam a vonat mentén,

nyugtalanul kiabálva „Bialik, Bialik“ nevét, de hiába. Már-már kétségbeesve gondoltam a legrosszabbra, hogy útközben valahol letartóztatták és talán éppen az említett sürgöny árulta el a költőt. Majd azzal vigasztalódtam, hogy ha a cenzor tudta volna, kicsoda Bialik, bizonyára feltartóztatta volna a táviratot is.

— Dr. Pátái! Pátái! hallottam öblös férfihangon és vékony női hangon egyszerre. És amint a hang felé néztem, alig ismertem meg Bialik mestert. Disztingvált, izléses öltözékét kopottság és gyűröttség váltotta fel, simára borotvált arcát hat-héthetes rendetlen szakáll és a vonaton szerzett korom borította, ábrándos messzenéző szemeiben valami ingatag félénkség reszketett. A fiatalarcú negyvenkétéves Bialik így valóban legalább ötvenévesnek látszott. (És talán volt ebben az idősbítő elhanyagoltságban némi szándékosság is.) Ahogy egymás mellett haladtunk tülekedve a nagy tömegben, folyton maga köré nézett, mintha félne, hogy figyelik a lépteit. Alig is mert beszélni és kérdéseimre csak egy-egy halk szóval felelt. Csak akkor nyugodott meg kissé, mikor a váróterem egyik sarkában egy kis szabad helyet hódítottunk meg magunknak és elkezdhattunk csendesen beszélgetni. Bialik óvatos és szűkszavú volt, mintha minden fül az ő szavaira neszelne. Kérve hívtam, jöjjön fel a lakásba, a szerkesztőségbe. Nem mert. Talán feltűnik és még baj lehet belőle. Itt a pályaudvaron nem tud róla senki, itt elvész a tömegben.

Mikor a hőség és a levegő tűrhetetlen kezdett lenni, feleségem rábeszélésére beleegyezett, hogy kocsiba ülünk és kihajtsunk a városligetbe, majd később kissé megnyugodva megnéztük a várost. Az asszonyok egymással diskuráltak és közöttünk héberül kezdett folyni a szó. A héber diskurzusba a költő kissé bátrabban melegedett bele és szomorúan idézte a bibliai verset, hogy „meg fog futamítani benneteket a hulló levél zö-

reje". Beteljesedett az átok. Az embert rettegéssel tölti el minden nesz, veszedelmet sejt minden zörrenésben.

A pesti utcák akkor mindenütt mozgósított képet mutattak. Fegyveres csapatok, trénszekerek, ágyúk, katonai zenekarok és a fokozott forgalom zaja zűrzavaros hangok káoszát hullámoztatta végig a tömött házsorok között, hogy az ember szinte belekábult. Némán ültünk egy darabig egymás mellett. Azután Bialik megszólalt:

— Veal kol hakoloth, achi, veal kol hasaon hagadol haze soméa ani esz kol haddibur haivri: Lo thircach! (És mind eme hangok fölött testvér, és mind eme nagy z sivaj fölött hallok a zsidó parancsolat hangját: Ne ölj!)

Bialiknak nem volt a harci zaj idegen. Ismerthe az orosz-japán háború idejéből, de ismerhette kisebbített képét az orosz pogromokból is, amelyeket a költő olyan hatalmas elégiákban örökített meg. Az ő verseinek legmegrázóbb ciklusa a „Harag dalai“ („Siré hazaam“), amelyek az orosz pogromokból merítették mennydörgő erejüket.

— Velama ata ac linszoa le-Ruszija? (És miért sietsz úgy Oroszországba?) — kérdeztem a mestertől aggódva.

Akkoriban tele voltak a lapok oroszországi rémhírekkel. Hogy Odessza lángban áll. Hogy az orosz fekete-tengeri flotta fellázadt, tengerészek rommá lőtték Odeszszát. Hogy az odesszai csőcselék gyilkolja és fosztogatja a zsidókat.

Bialik mosolygott.

— Ismerem ezeket a dolgokat az orosz-japán háború idejéből. Akkor a japánok kürtölték tele a világot eféle rémhírekkel. Mindebből egy szó sem igaz. De ha igaz volna is, hogy pogromok dühöngenek, nekem ott-hon kell lennem, ha bajok vannak, a testvéreim között, és segíteni, ahol lehet.

— S vajjon lehet-e még segíteni? — kérdeztem.

— Nekem segítenem kell a tollammal és segítenem kell, ahol szükséges, anyagilag is. Nagy héber nyomdám van Odesszában. Vagy ötven munkáscsalád kenyér-adója vagyok. A „Hasiloach“-t (Bialik és Klausner héber revüje) is fenn kell tartani és gondoskodni kell, hogy a héber literatura ebben a súlyos időben el ne pusztuljon. Azonkívül szervezni kell Oroszországban a háborús zsidó jóléti intézményeket. Mert a zsidók most is sokat fognak szenvedni és az orosz zsidók most is be fogják bizonyítani, hogy hű gyermekei még mostoha hazájuknak is.

— Nálunk az a nézet uralkodik — mondtam — hogy az orosz zsidók a központi hatalmak győzelmét fogják elősegíteni.

— Felháborító feltevés — felelt ingerülten Bialik. Az orosz zsidó sohasem lesz hazájának árulója. És nagyon lebecsülik a zsidóság etikai értékét azok, akik ilyesmit hirdetnek. Az orosz zsidóságnak csak a cárizmus az ellensége és én hiszem, hogy a felfegyverzett orosz nép le fogja magáról rázni a cári igát és a szabad Oroszországnak nem lesznek többé a zsidók mostohagyermekai.

Majd kissé felderülve folytatta:

— Mi ketten is, akik itt békésen és barátságban ülünk egymás mellett és a közös héber kulturáról csevegünk, ha a háború hosszú lesz, még fegyveresen kerülhetünk egymással szembe és én — fejezte be mosolyogva — bizony teljesíteni fogom a kötelességemet . . .

Mindezt persze héberül mondotta Bialik. Mégis félénken nézett körül, mintha megijedt volna a saját szavaitól, amiket „ellenséges földön“ mert kiejteni. És engem bámulattal töltött el, hogy az orosz zsidók, amint azelőtt is tapasztalhattam, mennyire ragaszkodnak orosz hazájukhoz, amely pedig jogok helyett csak pogromokat ad nekik! Ha Bialik a feleségével beszélt, a társal-

gási nyelv az orosz volt, aminthogy az orosz cionistákat is majdnem mindig oroszul hallottam beszélgetni egymásközött a kongresszusokon is.

Csak néhány órát töltött Bialik benn a városban. És mert folyton attól félt hogy feltűnik, hogy figyelik, a hátralevő időt a Románia felé haladó vonat indulásáig ismét a pályaudvar várótermében töltöttük a tolongó tömeg között. Mikor a vonat elindult, kértem Bialikot, hogy a román határra érve, egy levelezőlapon tudasson megérkezéséről. De ne héberül írjon és ne írjon a levelezőlapra semmit, nehogy a cenzura esetleg késleltesse, hanem csak annyit, hogy „Gruss von Bialik“.

Hetekig hiába vártam Bialiktól életjelt. Már aggódunk a sorsuk miatt. Hiszen azok az idők itéletidők voltak. Napról-napra vártam a postát, de eredménytelenül. Végül vagy kilenc héttel Bialik elutazása után megjött a várva várt levelezőlap Romániából. Csak ennyi volt rajta: „Gruss von Bialik.“ Ahogy megbeszéltük. És a kelet mutatta, hogy még elutazása napján adta fel a román határon túl, de a cenzura visszatartotta pár hétig. Hiszen bizonyára a román cenzor nem tudta, kiesoda az a Bialik és azt is hihette, hogy az egész csak valami „megbeszélt jel.“ Sőt talán éppen az volt a feltűnő, hogy egy egész üres postalevelezőlapon (képeslapot talán nem kapott) nem volt egyéb írás mint az, hogy „Gruss von Bialik.“

Aztán jött a rettenetes négy esztendő. A háború elvesztette minden romantikáját és csak a nyomorúságos oldalait mutatta. A sebesülteket már nem varták a pályaudvarokon virágkoszorúkkal és a tömeg már nem ágaskodott fel a lámpások vasrudjaira, hogy jobban láthassa a hősokeket. A rémhírek is kivetkőztek eredeti jellegükből, mert nem jöhetett olyan rémhír, amely nem bizonyult volna igaznak. Hát még odaátról, az ellenség földjéről. És amikor jött a hír, hogy Bialik

elesett, sőt hogy Bialikot meggyilkolták, nem volt semmi okunk, hogy el ne higgyük.

1918 nyarán aztán egy magyar zsidó katona keresett fel, aki egyenesen Odesszából jött és üdvözlétet, arcképet és könyvet hozott Bialiktól. Szerényen átadta az üzenetet és a kis csomagot és sietve el akart köszönni.

— Tudja-e Ön, — marasztaltam — kicsoda az a Bialik?

— Hogyne tudnám? — felelte a katona önérzetesen. — Héberül nem tudok ugyan, mert az iskolában még jóformán olvasni sem tanítottak meg, de ismerem Bialik gyönyörű verseit magyarul a Patai-féle „Héber költők“-ből és a Bevezetésben olvastam, hogy ő a legnagyobb ma élő héber költő.

— És mit tartanak róla saját hazájában, Odesz-szában? — kérdeztem.

— Ott egyszerűen istenítik. Olyan tisztelettel körül-venni embert még nem láttam. Valósággal rajonganak érte kicsinyek, nagyok. Ha megjelenik az utcán vagy valamely gyülekezetben, az emberek kipirult arccal utat nyitnak neki, mint valami fejedelemnek, vagy szent prófétának.

— Hát Bialik csakugyan próféta-poéta — mondom. — Ha Ön eredetiben olvashatná a héber költőket, látná, hogy a próféták óta nem volt ilyen költője a zsidóságnak. Se Juda Halévi, se Gabirol, sem Ibn Ezra, és azóta is egyetlen héber poéta sem hasonlítható hozzá. Nem csoda, hogy őt kivételesen saját hazájában is prófétának becsülik.

A katona elbúcsúzott. Egyedül maradtam Bialik arcképével, amely alá a költő e megtisztelő sorokat írta: „Birchath salom mimaamakim lijedidi vijedid haam dr. Jozsef Patai meeth mókiró bechol lév. Ch. N. Bialik“. Mélyen a szemébe néztem a kissé orosszá idomult nagy zsidó fejnek és az arcvonásaiból feleletet akartam

kiolvasni sok zaklató kérdésemre. A költő tekintete mintha kissé megtört volna és arcán mintha gond és bánat szántott volna végig. És hogy mi volt a gond és bánat forrása, arra magyarázatot ad a küldött könyv, a „Keneszeth dioré szafruth“ (Irodalmi holmik gyűjteménye), amelynek előszavában Bialik elmondja, hogy a keresztes háborúk óta nem sujtotta Izraelt olyan szomorú korszak, mint a mostani. Odesszába menekült a héber írók kis maradékcsoportja, akiket kegyetlen rendelet, az új hadrianusi tilalom a héber és zsidó nyelv ellen, megfosztott minden irodalmi menedékhelytől. Hillel Zlatopolsky, a nagy moszkvai mecénás tette lehetővé, hogy megjelenjen ez a „gyűjtemény“, amely kivetkőzteti az elnémult írókat a hallgatás borzalmából. Politikai kérdéseket került a könyv nemcsak a cenzura miatt, hanem főképp azért, mert az aktuális elmélkedések idejüket mulják, míg a tiszta irodalom mindig aktuális. Mégis egy teljes évig hevert a „Gyűjtemény“ a cenzuránál és ki tudja még meddig tartotta volna vissza, ha nem jön közbe a forradalom, amely felforgatott mindent fenekestől.

Szegényes, szürke külsővel jelent meg a „Keneszeth“, amely proletárköntösben köszönti a forradalmat. Az első cenzurátlan héber könyv Oroszországban. De a forradalmi mámor sem tartott sokáig. Bialik jóslata a cárizmus bukásáról beteljesedett, de az utána következő zsarnokság, a Szovjet, még súlyosabb hadrianusi gezérával sujtották a héber irodalmat, a kis maradék csapat elmenekült a „szabadság“ terrorja elől és Bialik nem Odesszában jubilál, hanem Berlinben.

Zsidó kultúra.

*Megnyitó a „Mult és Jövő“ kulturestélyén 1920. október
12-én a Fővárosi Vigadó nagytermében.*

Hölgyeim és Uraim!

Mikor a Mult és Jövő egy évtizeddel ezelőtt útnak indult és zászlajára a zsidó kultúra programját tűzte ki, zsidó testvéreink is sokan csodálkozva kérdezték: Mi az a zsidó kultúra? Hát van-e zsidó kultúra? Hiszen a zsidó alkotóerő szétforgácsolódott a különböző népek és nemzetek között, a zsidó szellem alámerült és eltűnt a világkultúra hullámaiban. Sőt voltak — zsidók, vagyis inkább „izraeliták“, — akik egyenesen szemünkre hányták, hogy új ghettót építünk a zsidó szellemnek, amikor a ghettókat már rég lerombolta „az ujkor dicső szelleme!“

Hölgyeim és Uraim! Évtizedekkel ezelőtt valóban még kulturtörténeti és pszichológiai fejtegetésekkel kellett felelni a kérdésekre és szemrehányásokra egyaránt. Ma, amikor egymásután jelennek meg a világ minden nyelvén a zsidó sajátosságokkal telített literatura nagyszerű termékei, ma, amikor az újjáéledt héber nyelv és irodalom fejlődése beláthatatlan magasságok felé lendül, ma nem kell elméleti szóvitába bocsátkozni. Ma egyszerűen rámutathatunk egész könyvtárakra, halhatatlan zsidó művek sokaságára: Ez mind a zsidó kultúra, ez mind a zsidó génusz teremtménye. Ime az élő bizonyság, hogy a Bibliától kezdve, az ókori babyloni Talmudon, a középkori spanyol héber költőkön, az ujkori bölcseken és kabalistákon keresztül egészen a nagy Bialikkal és a többi héber poétákkal megáldott napjainkig sohasem apadt ki a zsidó kultúra forrása. A zsidó szellem él és élni fog örökké!

De az utóbbi évtized eredményei és eseményei megtanítottak bennünket arra is, hogy a régi ghettókat még egyáltalán nem rombolták le. Csak optikai csalódás volt és nem vettük észre, hogy míg az egyik oldalon döngetik a régi falakat, a másik oldalon már új falak emelkednek a magasba. Sokan nyitott szemmel láttuk az új falak emelkedését és a zsidóságnak erős szellemi fegyverzettel való felszerelését sürgettük; sokan azonban behunyták szemeiket és azt mondták: nem látunk semmit, nincs szükségünk semmire. A zsidó kultúra ápolása azonban nem függhet a véletlentől, amely most — fájdalom — a nyitott szeműeknek adott igazat. A *mi* értékeinkről van szó és azokat látnunk kell mindenkor! A külső ghettó alá van vetve az idők változásának, majd porba hull, majd ujjáépül, az egyik országban ledöntik, a másikban építik, a „szellemi ghettó“-nak gúnyolt zsidó szellem azonban az, ami nem függ a külvilág szeszélyétől, viharaitól. Belülről épül és épít, belülről szilárdul és szilárdít és dacol az idők minden változásával. Ez a „szellemi ghettó“ az, ami a zsidóságot a testi ghettóban fenntartotta és felemelte a porból, mert büszkén érezte, hogy nagy kincset rejteget, nagy kincset, mely az övé, melyről prófétája káprázatos víziót látott, hogy „népek fognak járni világosságánál és fejdelmek az ő sugarainak ragyogásánál“ . . .

Mert a zsidó nép prófétái is, mint minden nemzet nagyjai, népükön keresztül az egyetemes emberiség ideálját szolgálták.

Vádolhatja a rosszakarát és rágalmazhatja a gyűlölet a zsidó szellem örökkévaló terméseit, a zsidóság lelke nem hiábavaló apologiára termett, hanem arra, hogy a maga szférájában szabadon fejlődve az egyetemes emberi szellem értékeit növelje, gyarapítsa. Értékei tehát egyetemes értékek. És egyetemes szempontból nincs semmi különbség az egyik nép vagy a másik

nép kulturája között. Ha szellemi ghattó az egyik, szellemi ghattó a másik is. Mindegyiknek csak a sajátos, egyéni értéke adhatja meg a létjogosultságot. Az egyetemes világkultúra a különböző fajok és népek differenciálódott egyéni kulturájából kristályosodik ki és a zsidó kultúra folyama is abba a tengerbe torkol, ahol a népek lelkeinek hullámai tornyosulnak.

Beléje torkol, de nem tűnik el. Minden hullámcsúcs más-más tükrözésben ragyogtatja a színek szivárványát, de valamennyi egy és ugyanazon Isten napjának a sugarait veri vissza. És ezeknek a különböző csillogású hullámcsúcsoknak csodálatos összejátékából csendül ki a tenger végtelen, fenséges harmóniája.

A zsidó kultúra egyáltalában nem jelent szellemi elzárkózást. Mikor a zsidó nép még mindenütt testi ghattóban tespedt, szelleme szabadon szárnyalt kifelé a világba. Mózes népe Rómában csak a Tiberis tulsó partján üthetett tanyát, de Mózes márványalakja ott büszkélkedett a kőtáblákkal a „San Pietro in Vincoli“, a leláncolt Szent Péter templomában. A judai próféták ivadékait kirekesztették a társadalom kapuiból, de a próféták képei ott lebegtek a sixtusi kápolna menyezeten, ahogy Michelangelo fantáziájában ujjászülettek. És egy régi olasz krónikás elmondja, hogy a római zsidók alkonyatkor kilopóztak a ghattóból, hogy saját szemükkel lássák, hogyan hódolnak az ő Mózesüknek a keresztények templomában, ahol a zsidó Dávid király zsoltárait éneklük és hogyan tisztelik az ő Jesajásukat, Jeremiásukat, Ezékieljüket a pápa Vatikánjában! Ami nagyot teremtett a zsidó génusz, az közkinccse lett az egész emberiségnek.

És viszont a zsidó szellem nem zárkózott el semmitől, ami általános emberi. Gabirolt, Goethét, Petőfit sokszor füti költészetükben ugyanaz az általános emberi eszme, vagy érzés. Az ember mulandósága, a világosság

áhitása. Manuello épp úgy korának gyermeke, mint Dante vagy Bocaccio s szinte hihetetlennek látszik, hogy a szent nyelven, héberül írta ledér verseit. A zsidó népdal épp úgy zeng szerelemről, hűségről, mint minden más nép dalai. A zsidó gólusz-énekek és a magyar kurucdalok fájdalma sokszor egy és ugyanazon forrásból fakad. Volt idő, mikor a magyar honfibu allergórikusan Jeruzsálem vesztén kesergett és Sion siralmaival zokogta el a bujdosó bánatát. Ezerféle sebből vérezhetünk és akármi okozta a sebet, a vér, amely belőle folyik, mindig emberi.

És ha a zsidó szellemet így az általános emberi szempontjából nézzük, szinte magától érthető és természetes, hogy a zsidó kultura programja semmikép sem jelentheti azt, mintha a zsidó akárcsak részben is lemondana annak a nemzetnek a kulturájáról, amelyben él és amelyet felépíteni segített. És ezt különösen ma kell hangsúlyoznunk, amikor hivatalosan is a „zsidó faj“ etnikai különállását politikai kívülállásnak szeretnék minősíteni. Lehet törvényeket hozni, törvényeket változtatni, a törvény változó és mulandó, mint az ember, de a lelkünket a magyar kulturához való jogától többé megfosztani nem lehet, mert mi igaz lélekkel teljesítettük és teljesítjük a magyar kultura iránt való kötelességünket! Nekünk magyar zsidóknak a megpróbáltatás eme napjaiban épp oly szent a Szózat, mint azelőtt volt! És ebben a tekintetben nincs különbség orthodox zsidó és neológ zsidó, satusquo zsidó, vagy cionista zsidó között. Akiknek himnusza a „Hatikva“, a zsidó „Remény“ dalán keresztül tán még jobban értik meg és érzik át a magyar nemzet sóvárgó reményét, hogy „az nem lehet, hogy ész, erő és oly szent akarat hiába sorvadozzanak, egy átoksúly alatt! . . .“ A spanyol pogromok, állami és egyéni akciók sem tudták a zsidókat elidegeníteni a spanyol nyelvtől és kul-

turától, amelyhez még kegyetlen kiűztetésük után is évszázadokig ragaszkodtak. De ha a zsidóság nem mond le sehol ahhoz a kultúrához való jogáról, amelynek fejlődésében, fejlesztésében él, annál kevésbbé mondhat le ötezer éves ősi kultúrájáról, amelynek fejlesztése és ápolása nemcsak joga és kötelessége, hanem gyönyörűsége és emberi önérzetemelője is!

„Mert ez a ti bölcseségték és megértéstek a népek előtt“, akiktől csak akkor várhat a zsidóság megbecsülést, ha önmagát becsüli, ha saját multját, kultúráját ismeri és ismerteti.

Hölgyeim és Uraim! A mi halhatatlan nagy költőnk és mesterünk, Kiss József, a Mult és Jövő mai estjének illusztris felolvasó vendége, akinek lantján egyforma erővel csendül fel a magyar fájdalom és a zsidó fájdalom, gyönyörű szimbólumát adta az ő Legendáiban a magyar és a zsidó lélek találkozásának. És a Litvák, aki a végtelen időkből jön sűrű ködön át, néhány zengő tömör strófába sűrűsíti a zsidóság egész történetét, szenvedéseit és apothéozisát. Az örök zsidó mentment a maga útján. Nem riasztotta vissza se martírmáglya, se cirkuszporond, se milliók vádja és gúnyja: bizott Istenében, aki vigyáz reá és bizott a maga erejében, amelyről „nagy eszmék és tettek sora számol — Betűzzétek csak jól a históriát!“ — Tudta, hogy a történelem forrongó sodrán, hol „népek sorsa eldül és a halál örök folyama szakad“, a zsidó népet csak az menti meg az elmerüléstől, hogy hű marad önmagához, a maga hitéhez, a maga szelleméhez, a maga kultúrájához. És akkor „korok jönnek és korok ismét mennek“, a zsidóság emelt fővel, emelt lélekkel megtisztulva kerül ki minden megpróbáltatásból:

*„Én — én vagyok, bármennyire tapostak,
Az idők mindig mind tisztábbra mostak!“*

Hers Leib.

Hers Leib . . . Mikor ezt a nevet leirom, a reminiscenciák egész csapata rajzik előttem. Megjelennek egymásután a jesiva komor alakjai s a poros, összefaragcsált padok, amelyeken együtt ültünk és tanultunk, tanultunk, tanultunk. Éjfélkor, amikor a távoli toronyóra tompán tizenkettőt kongott, még virrasztottunk és hideg hajnali négy órakor a dermesztő fagyban már ébren voltunk és főztük az orosz teát, hogy kissé felmelegedjünk. Mi is melegíthetett volna fel más, mint egy pohár cukortalan orosz tea! Sugár még a nyári hónapokban is kevés hatolt bele a mi kis szobánkba, amelyben heten laktunk, hát még a téli éjszakákon! Fűtésre nem igen telt. Egyszer vettünk negyven krajcárért egy kocsi galyat, ennyi volt akkor az ára Máramaros-Husztzon, de ezzel „spórolni“ kellett. És a szomszéd is lopott belőle.

Mégis tanultunk. Beletemetkeztünk a nagy fólián-sokba és tanultunk, tanultunk. Miért siettünk annyira? Miért virrasztottunk? Miért hagytuk el az ifjú testünkkel felmelegített ágyat, hogy ujjainkat a hideg lapok sorai között jártassuk? Nem kergetett senki. A mi rabbink nem annyira a tanulásra, mint inkább az istenfélő, jámbor életre fektetett súlyt. De mozgatott bennünket valami, amit akkor „chések“-nek, „Tóra-vágynak“ nevezünk, most európai szóval ambiciónak mondanám. Ha akkor használtam volna ezt az idegen szót, talán már akkor ért volna utól az, ami csak később következett be, hogy rámsütötték az eretnekbélyeget, pedig lelkem tiszta és szeplőtlen volt, mint a máramarosi hegyek szűz hava.

Igen, bennünk valami öntudatlan ambíció lobogott. Minden hajnal előtt átjött hozzám Oser Leml, ez az eszes arcú, eleven szemű fiú, akivel együtt vettük át a „száztizet“. Hogy mi ez a száztiz és mennyit jelent ez a száztiz, azt csak az tudja, aki maga is foglalkozott valaha a „Jóre Dea“ szakaszaival. Egy szakasz áttanulmányozása elegendő egy hétre, különösen, ha a kommentárokat is hozzáveszik. De mi siettünk és nem elégedtünk meg egy szakasszal egy napra sem. Mohón nyeltük a szakaszokat, ezzel csillapítottuk az étvágyunkat. Én nyolc krajcárból éltem naponta. Oser Leml gazdagabb volt, neki tíz krajcár is jutott. Tanultunk, tanultunk, egyikünk sem tudta, miért. Oser Leml legjobb barátom nem álmodta, hogy valaha Sátoraljaujhelyen kiírja a cégtáblájára nagy betűkkel, hogy „Reinicz Elemér lisztnagykereskedő“. És én sem álmodtam, hogy valaha írni fogok apró betűkkel, amit ki fognak nyomtatni, a cégtáblámon meg ki lesz függesztve e szó, hogy „poéta“.

Poétát mi csak kettőt ismertünk. Az egyik a rabbi, aki olyan gyönyörű poétikus bibliai idézetekkel teletűzdelt mondatokat írt a jeles bocherek bizonyítványaiba, hogy a bámulatunknak egyszerűen néma hódolattal adtunk kifejezést. A másik poéta költészetét ellenben hangos szóval ismertük el, sőt mi voltunk, akik a közönségnek tolmácsoltuk, de csak egyszer egy esztendőben, Purimkor.

Mi a jesiva fiának a Purim? Nemzeti Színház és Opera, Vigszínház és álarcos bál, Kisfaludy-Társaság és Kabaré, képviselőházi ülés és mozi. Purimkor színre kerül minden, a politika, a felekezeti kérdés, a zsidó vigjáték és a zsidó tragédia, sőt színre kerül a szerelem is. Emlékszel-e még Leibis barátom, aki „biztosító-társasági becsüs“ vagy most valahol, emlékszel-e még, hogy kicsaptak téged, mert egyszer rajtakaptak, ami-

kor egy leánynak köszöntél az utcán? Hogyan is tettél szert leányismeretségre, amikor asszonnyal, leánnyal szóba állani sem szabad? . . . Purimkor persze még „Liebes-Akt“-ot is szabad volt játszani. Csakhogy a leányszerepet, Isten ments, nem igazi leány, hanem magától érthetően szoknyába bujtatott fiú játszotta. Isten bocsássa meg a bűnömet, magam is, minthogy csak tizennégy éves voltam és még legénytoll pihéje sem pelyhedzett az államon, sokszor játszottam a csalódott, boldogtalan vagy boldog „kalle“ szerepét. Csakhogy senki sem mondta: „hiba, hogy a menyasszony túlságosan szép“.

Ez volt a mi poézisünk. És purimi poétánk a máramarosszigeti Hers Leib volt, akit „Marselik“ (mulatató) néven is szoktak tisztelni. Tőle kaptuk póstán két-három forint utánvéttel a szebbnél-szebb Purimspieleket, amelyekkel tapsot, babért, elismerést és pénzt szereztünk. Senki sem volt közöttünk, aki nem nézett volna fel olyan áhitattal Hers Leib mesterre, mint ahogy most nézek fel — hogy nagyot ne mondjak — Shakespearera. Költői dikciója valósággal magával ragadta a publikumot, szellemes ötletei viharos kacajokot váltottak ki. És emlékszem, amint ócskatollas női kalapom alól szentimentálisan, az égre kacintva, előadtam a szomorú „kalle“ leányos keserveit, — ne tessék öndicsekvésnek venni — úgy törülgette a publikum a könnyeket a szeméből, mint Jászai Mari legmeghatóbb tragikus szerepeinél.

Hers Leibről, a mi költőnkéről, egész sereg legendát tudtunk. Ugy képzeltük, mint valami bolygó zsidót, aki majd itt, majd ott bukkan fel hirtelen, de nem borzongást kelt, hanem végtelen vidámságot hoz magával. Hers Leib személye összeforrt nálunk a jókedv fogalmával. Tudtuk, hogy ő nemcsak Purimkor terjeszti a vidámságot, hanem az öröm minden lakomájánál. A

kiváltságos emberek lakodalmán megjelenik és rímbe szedi a szerelmes pár boldogságát. Búcsúztatja a menyasszonyt a szülői háztól (Kalle besingen) és megíratja az összes asszonyokat. De van szava a tudósokhoz is. A rabbinusok és a talmudtudósok feladnak neki mindegyikük egymásután egy-egy rejtélyes midrást és Hers Leib azonnal rögtönzött, pompás rimes rigmusokban, héberül és zsargonul összefüggést teremt a különböző midras-rébuszok között és káprázatos szellemi tornával és boszorkányos elmetüzijátékkal úgy összemagyarázza valamennyit, hogy a hallgatók elkábulnak a csodálattól.

Kevesünknek jutott ki a szerencséből, hogy Hers Leibot személyesen lássa. Azokra a gazdag lakodalmakra, ahol ő szerepelt, bennünket nem igen hívtak meg. Pedig hogy szerettük volna látni legalább egyszer az életben . . .

Azóta jó idő telt el. Akik együtt voltunk, testvérek a jesiva nyomorában, szétszéledtünk. Az egyik tórát és mezuzát ír, a másik meg verseket. Az egyik zsákkölsönző üzletet nyitott, a másik meg prédikációkat kölsönöz. Az egyik mint rabbinus vagy „rasekol“ községet vezet, a másik meg vasuti vagy villamos kalauz lett. Engem is elsodort az élet és én bizony egészen megfeledkeztem az én jesivabeli költőmről, Hers Leibről.

A napokban egy európai megjelenésű, ferencjózsef-kabátos és fehérmellényes úr állított be hozzám:

— Gottlieb vagyok, Máramarosszigetről.

Hellyel kínáltam és megkérdeztem, mivel szolgálhatok. Az idegen meglepetten néz reám:

— Nem tetszik ismerni a nevemet? Gottlieb Hermann vagyok Máramarosszigetről.

Sohasem hallottam ezt a nevet. Az idegen kissé szégyenkezve szólt:

— Héber és zsargon verseket szoktam írni, csodálom, hogy nem tetszett hallani rólam.

— Mi az Ön zsidó neve? — kérdeztem tünődve.

— Hers Leib, — felelt az idegen.

Felugrottam örömömben, csakhogy fel nem rúgtam a széket. Micsoda meglepetés! Megszorítottam a költőtárs kezét: „Hiszen én játszottam az Ön drámájában a menyasszony szerepét! Ön juttatta nekem az első bábért, Ön kóstoltatta meg velem az első tapsok édességét!”

Hers Leib, akit én a jesivában csak mint purimi poétát és lakodalmi lantost ismertem, most mint igazi költő mutatkozott be nekem. Éppen sajtó alá rendezi héber és zsargon verseit és megmutatta kötetének kéziratát. Szép, gördülékeny, zenei ritmusú versek vannak benne; egy mélyen érző költői lélek művészi megnyilatkozásai, még pedig két olyan nyelven, amelyet a világirodalom immár befogadott.

A héber nyelvről, amely az emberi lélek lírájának egyik legrégibb kifejezője, nem is kell szólnom; de emancipálták ma már mint irodalmi nyelvet a zsargon is, amelynek olyan megszólaltatói akadtak, mint Morris Rosenfeld, Solem Aléchem, Sálom Asch, Perez stb.

Hers Leib mindkét nyelvnek mestere. Mégis hatásosabbak zsargonversei, amelyeknek megvan a maguk eredeti zamatja. Itt van ő a maga elemében.

A „marselik“, aki annyi lakodalmat nézett végig, természetesen könnyen reábukkan arra a gondolatra, hogy az egész világ egy óriási lakodalom. Fönt az asztalfőnél terpeszkednek a gazdag rokonok. Nekik hozzák a legjobb ételeket és italokat. A fől szolgálók mind körülöttük lebzselnek, mert jó borra való várnak. Egy sarokban oldalt huzódnak meg a szegény rokonok. A házigazda nem feledkezett meg róluk sem, mert hiszen ők is atyafiak:

„In a Winkle, in der Seit,
 Sitzen a ganz szach areme Leit,
 Űn machen nebech e sauer Ponem.
 Der Balbosz hat sie nist vergeszen,
 Sie bekimmen auch epesz zi eszen,
 Sie sennen doch auch Mechitonem.“

Igy hangzik Hers Leib kötetében az első vers egyik strófája. A furcsa, grammatikátlan idioma sokszor mély életfölfogást, szép gondolatokat és finom érzelmeket fejez ki.

A kötet némely versét akár Morris Rosenfeld is megírhatta volna. Így például ezt a két strófát, amelyben a költő elmondja, hogy éjjel, mikor köröskörül még csend és sötétség honol, a természet fekete éji ruhájába burkolózva, kipihen tagjait, kiszabadul a lélek a test börtönéből, feldíszíti magát és csendesesen elrepül ahhoz a lélekhez, amelyet szeret, megittasodik szerelemben és hajnalra búsan visszatér:

„Bei Nacht, wenn es ist ruhig still,
 Mit Finsternis in Schrecken fill
 Iz alding kimát ongefüllt.
 Man hört nist kein Larm, kein Gerider,
 De Natur riht aus ire matte Glieder,
 In schwarzen Nachtgewand gehillt.

Demols wird de Nesome frei von ihr eng Haus
 Steht auf, in pitzt sich schön araus
 In fliht stillerheit wek in Augenblick.
 Sicht das Herz, was ihr tit gefallen,
 In tut sich dazu beheften, gesellen
 In der Früh kimmt sie zu mir zirick...“

Hers Leib ezen az idiomán kifejezi nemcsak lírai hangulatait, hanem a máramarosi zsidó típusok lelki-világát is. És mikor a különböző chászid-típusokat és

chéder-állapotokat festi, lelkes kulturharcosnak bizonyul. Amint hogy Hers Leib zsargon folyóirata is a felvilágosodásért, a kulturáért küzd. Ma már nem is találunk semmi különöset abban, hogy a zsargon nyelv a civilizációért kardoskodik. Az életet szolgálja ez a nyelv, éppúgy, mint a többi. És tulajdonképpen minden mai nyelv megállapodott zsargon, amint azt fényesen bizonyítják a modern nyelvtörténeti és nyelvhasználati tanulmányok.

Haragszanak is a felvilágosodott és a kinövéseket ostromozó Hers Leibra a maradiak. Emlékszem, hogy vagy husz évvel ezelőtt mi is azt suttogtuk róla a jesi-vában, hogy kissé „meg van égetve“. Talán magam is reáhagytam akkor, hogy „apikajresz“, azaz epikureus eretnek: de most, mikor Hers Leib, a multakat felidéző, kilépett a szobámból, utána néztem és tünődve ismétlgettem magamban: Ez a „marselik“: *költő!*

„Gyöngyház, hej, ha leszakad!”

— Egy érdekes visszatérés története. —

„Gyöngyház hej, ha leszakad, — egy helyébe száz is akad . . .” — mondja a nóta, amely szájról szájra jár. De bizony sok-sok gyöngyház szakad le, nagyértékű, drága ragyogású gyöngyház, amelyet nem lehet pótolni, amely elveszett örökre. A zsidóság sok évezredes bibor palástja nem veszít ugyan régi diszéből semmit, de a zsidó szív mégis csak megfájdul a sok le-lehulló gyöngyház láttára. Mert ha a legtöbbje hamisgyöngy, mégis csak akad közte sok-sok igazgyöngy is, amelyért bizony kár, kár, kár, kár . . .

„Károg a holló a jegenyén, — azt mondja, nem lesz az enyém . . .” Kár, kár, kár bizony a sok tehetőségért, fel-feltörő talentumért, kik egymásután fiatalon és zsenien elvesznek a zsidóság számára. Akik már úgy indulnak el útjukra, hogy örök búcsút vesznek szülőanyjuktól és mennek-mennek sokszor rózsás, sokszor tövises ösvényeken, sokszor diadalmasan, sokszor megtépve, leveretve, olykor vissza-visszanéznek áhítva, sóvárogva, a régi források után epedezve, de legtöbbször megtörik a szeme, még mielőtt visszatérhetne töredelmesen gyónva: *Osámnú, bogadnu . . . vétkezéink, hűtlenek levénk . . .*

„Házunk előtt mennek el a huszárok . . .” mennek-mennek, akik ifjúsággal és büszkeséggel felvértezve népünk pajzsa, támasza, jövője kellene hogy legyenek; de ők mennek az élet nagy csataterére és hogy könnyebb legyen a „Rüstung” — először eldobálják a leg súlyosabbat, de egyben a legdrágábbat: a hitüket.

Mennek-mennek a csatatérre, haláluk népük vesztesége, de győzelmük nem a zsidóság győzelme többé...

„*Aradt a Tisza* . . .” és akiket el nem sodor erővel, sokan maguk akarnak úszni az árral és az ár eltemeti, mint hajdan Izrael fiait a Nilus árja . . . Mindegy, akár Tisza, Duna, Dráva, Száva, akár Rajna, Rhone, Dneper, Dnjeszter, mindenütt sok-sok önkéntes áldozata az árnak, amely visz, sodor, ragad és amellyel csak ritkán esik a bibliai csoda, hogy visszafordul mint a Jordán . . .

Ezek a népdalokba csendülő szomorú akkordok vibráltak át a lelkemen, amikor a héten egy művész-külsejű, szerény modorú emberke állított be hozzám Breuer Mihály nyomdatulajdonos és Diskai Sándor fényképész társaságában:

— Bemutatjuk Szerkesztő úrnak Bodrogi Zsigmond zeneszerző barátunkat, akinek egy diszkrét kérése van Szerkesztő úrhoz.

Bevallom őszintén, nem nagyon ismertem a Bodrogi nevet és tájékozódás kedvéért kénytelen voltam feltenni a kényelmetlen kérdést:

— És milyen zenét szokott írni Bodrogi úr?

— Oh, — felel a művész szerénykedve, — nem olyan jelentős dolgok, csak éppen hogy felkapták egy-némelyikét. Talán tetszik ismerni például: „*Nagy a feje, busuljon a ló*,” „*Arad a Tisza*,” „*Dicsértessék*,” „*Károly a holló*”.

Itt félbeszakítom csodálkozva:

— Hát ezek a nóták, amiket minden kunyhóban énekelnek az egész országban, az Ön szerzeményei? Hiszen én azt hittem, hogy ezek régi magyar népdalok!

— A népdalokat is írja valaki — feleli a muzsikaszerző — mielőtt népdalokká válnak.

— Engedje meg hát, hogy újra megszorítsam a

kezét melegebben, mint azelőtt, amikor még nem tudtam, hogy Ön kicsoda. Örülök, hogy megismerkedhettem azzal, aki nótáival már nekem is annyi örömet szerzett. A „Károg a holló a jegenyén“ valamikor kedvenc nótám volt. És mivel lehetek szolgálatára?

— *Zsidó szeretnék lenni*, — hangzott az egyszerű, de annál meglepőbb felelet.

— Minek akarna Ön zsidóvá lenni, amikor az Ön lelkében az évezredes magyar génusz olyan gyönyörű dalokban szólal meg, hogy minden pásztor fujja a tilinkóján?

— De én zsidó voltam valamikor. Még serdülő gyermekkoromban kereszteltek meg. Egészen egygyé olvadtam a magyar dallal és nem nagyon gondoltam a származásommal. Három év óta azonban folyton visszahúz a lelkem a zsidósághoz és én vissza akarok térni, még mielőtt késő. Ezért jöttem Önhöz Szerkesztő úr, útbaigazításért . . .

Könnyes szemekkel fejezte be Bodrogi az utolsó mondatot és én megindultan adtam meg a felvilágosítást, a drága kollegának.

— Hadd tudják legalább — szólalt meg Diskai úr — hogy azokat az *országszerte énekelt ősmagyar nótákat zsidó írta*. Kérem az én fivérem Diskai József operaénekes Newyorkban, itt a „*Musical Courier*“, közli az arcképét, akit „*the Hungarian Tenor*“ írja róla, a „magyar tenor“, aki becsületet szerzett odakünn a magyar névnek, itthon meg egyebet se tesznek, mint folyton zsidóznak.

— Én tőlem távol áll mindenféle tüntetés, — szakítja félbe Bodrogi mester — én csak egyszerűen zsidó akarok lenni.

— Bodrogi barátunk — veszi át a szót Breuer úr — a kurzus alatt sokat tett a gyűlölködő hangulat enyhítésére. Persze, ő csak dalokkal harcolhatott a kurzus

ellen. Talán tetszik ismerni azt a nótát, amelyet a cigányok olyan szívesen húznak mostanában is mindenütt „Szegény cigány élete rosszabb mint a lóé . . .“ Az utolsó szakasza így szól:

*Igazi jó magyarnak cigány már nem húzhat,
Most csak olyan újmagyar ingyenesen húzat,
Hogy nem sül ki a szeme, húzatja, hogy — „Zikcene“
A fene enné meg!
Dicsekszik, hogy fajn magyar, de a neve német!*

Persze, hogy Diskai és Breuer lett a két tanú, akiknek a jelenléte szükséges ahhoz, hogy valaki egy hitfelekezetből az illetékes lelkésznel „kijelentse“ magát. Bodrogi Zsigmond boldogan tér vissza a zsidósághoz és ezentul bizonyára még fiatalabb lélekkel s a régi zsidó szívvel fogja tovább komponálni a szívhez szóló szép magyar nótákat.

„Micva-tánc.“

Hol van a régi boldog idő, amikor a „Purim“ még egyszerűen „Pürem“ volt, de örültek neki kicsinyek és nagyok, gyermekek és felnőttek; kereplőket készítettek a Hámán-veréshez és színes papíralarcokat a pürem-spielhez. Hol a játék, hol a jókedv, hol a derű? Ami megmaradt, legföllebb az — álarc. És hol az idő, amikor a *micva-tánc* is még „micvetencl“ nevezet alatt volt ismeretes, de minden lakodalmi vendég úgy megforgatta a menyasszonyt, hogy csak úgy rengett a padló. Megforgatta, de persze — zsebkendő közvetítésével!

Ki tudja ma már, hogy mi a „micva-tánc“? Bezzeg a *pas de quatret* és egyéb franciaszargon táncneveket még a kis falusi lányok is ismerik, ha mindjárt *padra-Katinak* mondják is, de a „Micva-táncot“ bizony a Brockhaus és Pallas-lexikonban is hiába keressük. De annál többet találunk róla a mi kétezer esztendő nagy lexikonunkban, — a Talmudban.

Mert kétezer évvel ezelőtt is ismerték már a micva-táncot, vagyis azt a táncot, melyet az ember nem a maga mulatságára, hanem a menyasszony mulattatására, mintegy vallási parancsra („*micva*“) lejt. Mert a zsidó népfelfogás a házasságkötést és ezzel kapcsolatban a lakodalmat, szinte glóriával, a szentség nimbuszával vette körül. A vőlegény és menyasszony vallási fogalmakká váltak, akiket mindenkinek tisztelnie kell. „A főpapnak is fel kell állania a vőlegény előtt lakodalma napján.“ Ezen a napon a fiatal pár bűnbocsánatot nyer a mult minden vétkeért. A lakodalom napja az egybekelők

Jomkippurja s azért bőjtölni is szoktak; a menyezet, amely alá lépnek, a szentek-szentje, aminthogy általában, ahol a menyasszony és vőlegény tartózkodik, ott jelen van a *Sechina*, az isteni dicsfény, amelyet csak sugárzó örömmel, tiszta derűvel szabad köszönteni.

A menyasszony és vőlegény a lakodalom napján vallási tisztelet tárgyai, mulattatásukat és megörvendtetésüket a zsidó népfelfogás a legfőbb vallási kötelességek közé emelte és a Talmud idejében a legnagyobb mesterek is abbahagyták a törvénybúvárlást és mentek örvideni a fiatal párral, melynek egybekelését a szentély felépítéséhez szerették hasonlítani. Rabbi Juda bar Ilái mirtuszágot fogott és azzal táncolt a menyasszony előtt, dalolván:

*Ragyogó szép a menyasszony
Széperényű szép ara!*

R. Sámuel b. Jicchak három mirtuszágot forgatott a kezében tánc közben és ezekkel különböző ügyességeket produkált. Meg is szólták ezért a csendesebb véreiek: „Nem méltó tudóshoz az ilyen játék!” De R. Zeira védte: „Hagyjátok az öreget, tudja ő, hogy mi illik és mi nem!” „És amikor meghalt, meséli a legenda, a szentföld összes mirtusbokrai a földre hajlították ágait, gyászolván a mestert, ki velük gyakorolta a legszentebb vallási parancsot, a menyasszony megörvendtetését. Midőn pedig a halottas ágyon feküdt, csodás lángok ereszkedtek le az égből és *mirtuszágak alakjában* körülfonták a holttestét . . .”

Mások megint magával a menyasszonnyal produkálták a vallási táncot, a mivca-táncot. Némelyek lobogó fáklyák között, némelyek egymás mellé állított pálmaágak között. Aféle „fáklyatánc” vagy „pálmataánc” volt, amelynek a formáit ma már természetesen nem ismerjük. Sőt akadt egy ősz mester, Rabbi Acha, aki a mivca,

a szent cselekedet hevében, egyszerűen vállára kapta a menyasszonyt és úgy táncoltatta meg. Ifjú tanítványai, felbuzdulva a mester példáján, megkérdezték tőle, vajjon szabad-e nekik is így mulattatni a menyasszonyt? Amire R. Acha ezt felelte:

— *Ha olyan közömbösen tudjátok a vállatokon tartani, mint a fal a gerendát, akkor szabad, különben nem!*

A táncsal együtt énekeltek is a menyasszony előtt. Az énekekre nézve aztán eltérők voltak a vélemények. A szigorú *Sammaiták* szerint minden menyasszonynak a szemébe kell mondani, hogy milyen. Ha szép, szép; ha csúnya, csúnya. Mert fő az igazság! A szelidebb *Hilleliták* szerint azonban mindegyik menyasszony előtt arról kell énekelni, hogy szép, sőt elragadó. Mondanom sem kell, hogy a *Hilleliták* mellett döntöttek. Jól is járna az, aki a menyasszony előtt megalkuvást nem ismerő igazságszeretetében, ilyenféle nótára zendítene:

*Hej de csúnya a menyasszony,
Hej de rút, hej de csúf!*

Hiába védénék őt a „*Sammaiták*“ az igazság fegyverével!

A micva-tánc évezredes szokása az askenázi zsidók között úgyszólván kiveszett. Glückel von Hameln memoárjaiban olvashatjuk, hogy a zsidó lakodalom végén is divott a keresztény tradíciókban gyökerező „Halál-tánc“, amely a Halálnak mindenek felett való diadalát szimbolizálja. A zsidó szokás szerint a vőlegény felveszi a fehér kittlit ép úgy, mint Engesztelőnapkor. Ez a fehér ruha a tisztaság jelképe. Ebben temetik is el a férfit, de ugyancsak a tisztaság és büntelenség szimbólumának kifejezésére. Mikor a lakomára kerül a sor, itt már csupán csak a vigságon és a derűn van a súlypont és ennek egyik legérdekesebb megnyilvánulása éppen a

„Micva-tánc“, mely a chászidoknál ma is divik, sőt virágzik.

A micva-táncot úgy kezelik, mint minden más *micvát*, mint értéket, melyet el is árvereznek. Ellicitálják, akárcsak a Tóra elé való járulást (alijah) a templomban. És ez a legnagyobb tisztelet, amelyben a menyasszonyt részesítik, hogy a vele való táncolást, vagyis az elébe való járulást (minthogy csak fehér zsebkendő vagy szalvéta közvetítésével táncolhatnak vele) olybá veszik, mint a Tórához való fölhívást. „Száz a a micváért, kétszáz a micváért, háromszáz, ötszáz . . . ezer a micváért“, hangzik az árverés, ahol a *száz*-nak körülbelül olyan valutája van, mint a koronának: egy a százhoz. De így is szép summa szokott összegyűlni. A pénzt rendszerint egy szegény leány kiházásítására fordítják.

A felhívásnak is egészen az a formája, mint a Tóra elé járulásnak. Aki a micvát megvette, azt felhívja a kiáltó „*jámód*“-dal, helyesebben „*jájmajd*“-dal, kezdve, de megtoldja egy kis hangulatkeltő versikével, melyet az illetőnek a nevére rögtönöz, vagy legalább úgy tesz, mintha rögtönzött volna. Mert ezek a kikiáltók (rendesen a helybeli sakter, vagy valamely foglalkozásbeli mulattató, badchan, vagy marselik, aki előbb a menyasszony-búcsúztatóval — „*kalle-besingen*“ — már megrikatta a közönséget és most megneveltetni szeretné) sokszor nagyon furfangosak és sokszor nagyon elevenére tapintanak azoknak, akikre esetleg neheztelnek valamiért. A versikébe a legcsípősebb célzásokat tudják fűzni némelykor. A mi falunkban Reb Duvedl ezekbe a versikékbe szokta önteni mindazt a keservet, mit a balbószjai ellen éveken át a lelkében gyűjtögetett. Ilyenkor a lakodalmon, éjjél után, amikor a jó mátraaljai bor is megtette a maga hatását, szabadon beszélhet és senki sem veszi tőle rossz néven. Hej, a mi sakteraink

lirai költészete ez és sokszor igazabb, mint némely poéta világfájdalmas dala.

*Jáámód! — Ki fog mostan táncba menni?
Vőlegényt és menyasszonyt megörvendeztetni!
Senki más, mint a Korach-kincsű Reb Borach Kálmán
Kinél a pénz a legfőbb bálvány. —*

Reb Borach azonban nincs megsértve, sem a rossz rigmusoktól, sem azoknak tartalmától, hanem veszi a zsebkendőt és miután a mieva árát kifizeti a „gabe“-nak, franciás bókolás nélkül, de vidám arccal a menyasszony elé lép, oda nyújtja neki a zsebkendő másik csücskét, a cigány rágyújt a „Sógor, ez a jó bor...“ vagy valamely más nótára, az egész közönség pedig énekelni kezdi a magyar dallamra valamelyik zsoltár héber szövegét. „Má tób, umá nóim...“ Reb Borach fürgén és jókedvűen tipeg a menyasszony előtt a három-négy lobogó gyertya között, melyek papírral körülrakott poharakban állanak a földön. Talán a Talmudban említett fáklyatánc maradványa ez. A nóta véget ért, aztán más kerül sorra.

S ki gondolná, hogy e közben Reb Duvedl azon törte a fejét, hogy mit fog majd a legközelebbi felhívottra mondani! Pedig, amikor mondja, úgy tesz, mintha abban az áldott pillanatban rögtönözne!

*Jáámód! — Ki fog mostan táncba menni?
Vőlegényt és menyasszonyt megörvendeztetni!
Senki más, mint az, akit Isten segítsen, hogy jobb útra
Professzor Reb Jozsef, a menyasszony fivére. [térne,*

És én sem sértődtem meg... Pedig az a „professzor Reb Jozsef“, aki Reb Duvedl szerint most nagyon rossz úton van, — én voltam. Lakodalmon szabad őszintének is lenni. No meg a mesterem is volt valaha.

S igazán sokat tanultam tőle. Nem szabad zokon venni egy kis feddést. Hajdanában más alakban porolta ki a nadrágomat, hadd suhintson a kedves emlékü vessző még egyszer. Hiszen úgy csalódott bennem. Abban a reményben ringatózott, hogy egykor büszke lesz reám, ha a tanítványát mint szaploncai, vagy máramaros-szigeti gaont emlegeti majd „az egész világ.“ Hej, minek is léptem a rossz útra?! . . .

A micva-tánc éjjél után kezdődik és nem ér véget mindaddig, amíg mindenki nem hódolt a menyasszony előtt. És akkor a mulatság is véget ér. Mikor a menyasszony az utolsót táncolta, nem szabad többet senki-nek sem táncolnia, se vele, se mással. Mint ahogy a széderesti „afikomon“ után már tilos minden étel. Az utolsó tánc pedig ki másé lehetne, mint a vőlegényé. A cigány ezután belekezd a legendás szomorú nótába:

*Szól a kakas már,
Majd megvirrad már,
Jibbone há-mikdos
Ir Cijon timmalé,
Mikor lesz az már? . . .*

A nagykállói rabbi híres nótája ez, amely egyetlen magyar chászid-lakodalmon sem szokott hiányozni. Maga a „Kállói“, aki féltve őrködött azon, hogy a zsidó lakodalom szentségét semmiféle profán tánc ne sértse, — ezzel a nótával lejtette mindig szent áhitattal és megilletődéssel a micva-táncot.

A zsidó szerelem szimboluma.

A peszachi liturgiának mintegy fundamentuma az Énekek Éneke, az ártatlan, tiszta szerelem e páratlan szépségű apothéozisa, melyhez hasonlót hiába keresünk az egész világirodalomban. Az érzések mélysége, a szerelmi suttogások lágysága, a párbeszédnek finom gyengédsége, a költői képek gazdag bősége és a napsugaras keleti háttér ragyogó festőisége sehol sem egyesül oly pompázó természetességben, mint a héber irodalom eme gyönyörű drámai költeményében, melyről a talmud bölcsei azt mondják, hogy „a Biblia minden könyve szent, de az Énekek Éneke a szentek szentje.” És valóban, ha nem is vesszük allegórikus értelemben, ha Sulamit nem is jelképezi Izraelt, akkor is szent ez a könyv, mert elénk tárja a zsidó felfogást az igaz tiszta szerelemről, bemutatja a zsidó ifjat és leányt, szűzies, ártatlan vágyaikkal, nietzschei magasságú „Unschuld in der Begierde” eszményiségével, — harmadfél évezreddel Nietzsche előtt. A zsidót, mint embert ismerjük meg az Énekek Énekéből és látjuk, hogyan törekedett akkor is, amikor ember akart lenni, annak a hivatásának betölésére, hogy szent legyen. És éppen ez a mű tükrözeti vissza a legszebben az igaz zsidó szellemet, a zsidó érzésvilágot, amely a költészet magaslatán sem csapong át sapphoi kéjelgésekbe, nem tévelyeg el theokritosi érzéki szenvedélyességbe, de nem is válik vizenyőssé, mint az Anakreon-poézis. Az Énekek Éneke tehát szent akkor is, ha nem vesszük allegóriának és csak az esz-

ményi tiszta szerelem dicsőítését látjuk benne. Szent ez a dal akkor is, ha Sulamit nem Izrael, hanem a zsidó szerelem szimbóluma, és így is megérdemelné, hogy a tavasz ünnepén foglalkozzunk vele, mert a szentírás egyetlen része sem mutatja szebben a zsidó erkölcsiség magasztosságát, mint éppen az Énekek Éneke.

Allítsuk csak szembe a szerelemnek hellén-római szimbólumát: az Aphrodite-Vénust, annak zsidó megfelelőjével, Sulamittal és könnyen megállapíthatjuk, mekkora volt a különbség a két erkölcsi felfogás között. Aphrodite-Vénus egy kétes származású hölgy, akinek nem ismerik sem apját, sem anyját, azt mondták, hogy a tenger fényes habjából született, de viselkedése nem igen vall ilyes finomságra. Leánysága nagyon is nem szeplőtlen, szerelmeskedik egy tengerésszel (Neptun-Poseidon), találkákat ad egy barlangban Anchisesnek, az uton pedig kegyébe ajánlja magát egy hatalmas kocsisnak, ki az Augias-istállót indult kitisztogatni (Hercules-Herkules), majd akad egy sánta kovácslegény (Hephaistos-Vulcanus), aki a rovottmultú leánynak odaadja a nevét, de Aphrodite-Vénus nem maradt hű a férjéhez, elfogadja egy katona (Ares-Mars) udvarlását és közben a szépséges ifjú Adonisnak sem tud ellentállani. Ez a görög-római szerelem szimbóluma, ez az Aphrodite-Vénus, aki szép volt, bájos volt, kedves volt, varázsövével mindenkit meghódított, de senki sem kereste benne az erkölcsi eszményt.

Milyen más a zsidó Sulamit! Otthon nevelkedett leányos tisztaságban és midőn felserdül és szíve szerelemre lobban egy deli pásztor iránt, törhetetlen hűséggel ragaszkodik hozzá. Nem bírja elcsábítani sem a király ígért pompája, fénye, sem az udvarhölgyek mézes beszéde. És midőn az érte rajongó ifjak utána szólnak, hogy

Térj vissza, térj vissza ó Sulamit,
 Térj vissza, térj vissza,
 Hogy gyönyörködjünk benned."

ő szemérmesen felel:

Néznétek hát Sulamitot?
 Néznétek mint a kőrtáncosnőt?"

Sulamit nem enged semmiféle csábításnak, hű marad
 ahhoz, akit szeret. Reá gondol, róla dalol:

„Ébredj északi szellő,
 Jövel, déli fuvalom,
 Lengd át a kertemet,
 Hadd áradjon az illat,
 Eljő kedvesem a kertjébe
 És tépi édes gyümölcsét“.

Sulamit várja a pásztort, aki megjön dalolva:

„Jer, én kedvesem, jer én szépem,
 Immár elmúlt a tél,
 Eltűnt az eső,
 Virág pompázik a mezőn,
 Elérkezett a dalok ideje,
 Bug a gerle a réten,
 A fügefa fűszerezi a gyümölcsét,
 A szőlőtő illatozva bogyózik,
 Jer, én kedvesem, jer, én szépem“.

Sulamit vágya az, hogy mint örök pecsét maradjon hű-
 séges kedvese karján, mint örök pecsét a szívében, mert

„Erősebb a halálnál a szerelem,
 Nyilai tüzes nyilak,
 Isteni lángok.
 Hatalmas vizek el nem olthatják,
 El nem sodorhatják folyamok.“

Ez a zsidó szerelem szimbóluma, ez a Sulamit, ki-
ben a testi szépség eszményi tisztasággal, a báj és kel-
lem törhetetlen erkölcsi erővel egyesül. Ezt tárja elénk
az Énekek Éneke, ez a tavaszi sugárzású költemény,
mely úgy is egyik legszentebb terméke a héber iroda-
lomnak és méltó arra, hogy belemerüljünk akkor, mikor
a zsidó felszabadulást, a zsidó ujjászületést, a zsidó
tavaszt ünnepeljük.

De nem csoda, hogy ezt az önként kínalkozó Sula-
mit-szimbólumot az exegézis lassanként az egész zsidó
népre vitte át és a liturgia is ilyen értelemben hasz-
nálna fel. Hiszen a zsidó nép sorsa is annyira hasonló
Sulamitéhoz! A zsidó népet is el akarták tántorítani
a hűségtől, de az sem hajlott semmiféle csábításra. A
zsidó nép mártirjai is azt vallották, hogy „erősebb a
halálnál a szerelem“, Izraelt sem csábította el az ígért
királyi fény és pompa, Izrael is hű maradt Istenéhez,
mint kedveséhez Sulmait.

És az Énekek Éneke lassanként teljesen elveszi-
tette eredeti tendenciáját és egészen allegóriává válto-
zott. Sulamit jelképezi Izraelt, a pásztor, Sulamit ked-
vese: Isten, a csábítók, kik Sulamitot rossz utra akar-
ják téríteni: a népek. Az egész költemény így oly légie-
sen finom misztikus fenségbe emelkedik, hogy elká-
ráztat bennünket. Ezt az első verssort pl. hogy

„Megcsókol ajkainak csókjaival“

az allegória szerint Izrael mondja és a kinyilatkoztatá-
ásra célóz. Mert a legenda szerint, a kinyilatkoztatás-
nál minden betű, amelyet Isten kiejtett, angyallá vál-
tozott és körülrepdeste Izrael táborát, minden egyestől
megkérdezve, hogy el akarja-e fogadni és midőn az
igennel felelt, szájon csókolta. Izrael tehát visszaemlé-
kezik ama boldog napokra, mikor az Ur rácsókolta aj-
kaira az égi ígéket és most visszasóvárogja a régi időt.

Ezt a mondatot:

„Galambon a sziklahasadékban“

az allegória szerint Isten mondja Izraelnek: Miként a galamb szelid, békés és némán türi a szenvedést, Izrael is zugolódás nélkül türtel a hosszú idők szenvedéseit. Miként a galamb sose hagyja el párját, Izrael is hű marad Istenéhez. Miként a galambok, ha el is törik a ducukat, tovább együtt maradnak, Izrael fiai is, bár szentélyük elpusztult, tovább is összetartanak. Miként a galamb engesztelő áldozat volt a bűnért, Izrael is engesztelő áldozata a népeknek. Miként a galamb először hozta meg a vizözön után a béke híré, Izrael is szeretetet hozott a veszendő világnak.

*„A Sáron rózsája vagyok
A völgyek lilioma.“*

Ezt Izrael mondja panaszként, hogy ő a Sáronban tud csak virítani, ott azokban a völgyekben, ahol elültették. És felel az Ur:

*„Mint a rózsza a tövissek között,
Olyan az én kedvesem a leányok közt.“*

Izrael már többször remélte, hogy kedvese eljön érte, sokszor hallja képzeletben a megváltó lépteit:

*„Kedvesem hangja! Im közeleg,
Ugrál a hegyek ormán,
Szökdel a bérceken,
Hasonlatosan a zergéhez,
Az ifjú gazellához.*

*Ime megáll a fal mögött,
Bepillant az ablakon,
Figyel a rácsok mögött.*

— — — — —

Aludtam, de szívem ébren volt.
 Kedvesem hangja! Kopog:
 „Nyisd ki, én testvérem, pásztornőm,
 „Galambom, ártatlanom,
 „Fejem tele van harmattal
 Fürtjeim égi cseppekkel“.

De Izrael reménye csalfa volt. Csak káprázat volt, ami játszott vele. A népek pedig kigúnyolták ábrándozásai miatt:

Kedvesem eltűnt, elhagyott
 Kerestem őt és nem találtam,
 Hívtam őt és nem felelt.
 Rám találtak az örök,
 Kik járnak a városban,
 Ütöttek, megsebesítettek,
 Levették fátyolomat rólam
 A városfalak őrei.
 „Megeskellek benneteket
 Jeruzsálem leányai,
 Ha látjátok kedvesemet,
 Mondjátok meg néki,
 Hogy szerelem betege vagyok“.

A népek azonban kigúnyolták Izraelt:

Mivel több a te kedvesed a mi kedvesünknel?
 Ő, asszonyok legszebbike?
 Mivel több a te kedvesed a mi kedvesünknel,
 Hogy így megesketsz minket?

És Izrael büszkén felel:

Az én kedvesem tiszta . . .

A népek pedig, midőn látják, hogy gúnyolódással, kinzással nem tudják megtántorítani Sulamit hűségét, szép szóval, csábos ígéretekkel akarják őt hűtlenségre bírni:

*Térj vissza, térj vissza ó Sulamit,
Térj vissza, térj vissza,
Hadd gyönyörködjünk benned.*

De Izraelnek csak egy felelete van:

Én kedvesemé vagyok.

— — — — —
Erősebb a halálnál a szerelem,

Nyilai tüzes nyilak

Isteni lángok!

A szerelem eme csodálatos exaltációja csak az olyan erkölcsi felfogás mellett vált lehetségessé, mint amelyen a zsidó nép etikája. Csak az formálhatta az Énekek Énekének lágy lírájából ezt a fenséges allegóriát, a szentből ezt a szentek szentjét.

A zsidók mint faj és kulturnép.

A leplezett Chamberlain.

Azoknak a fiatal és hiszékeny zsidó lelkeknek, akik Chamberlainért rajonganak és Weininger tanításait úgy szívták magukba, mint kábító hasist, nem lehet jobb ellenszert és gyógyító orvosságot ajánlani, mint Fritz Kahn „Die Juden als Rasse und Kulturvolk“ című új könyvét. A faj fogalmával történt a legtöbb visszaélés, a legképmutatóbb tudományos megtévesztés. Amikor az emberiséget szigorúan elkülönített fajok ketrecébe akarták zárni, sohasem a tudományos meghatározás volt a cél, hanem maga az elzárás, a szabadságtól való megfosztás. A jogok politikai korlátozását akarták tudományos eszközökkel igazolni.

A zsidó próféták mindig azt hirdették, hogy az egész emberiségnek egy az atyja, ami tehát az egyfajúságot, az emberi egyetemességet jelenti. Akár a biblia alapján állunk, hogy az emberiség Ádámtól és Évától, az Isten kezétől teremtett őspártól származik, akár Darwin alapján állunk, hogy az emberiség az ősmajom leszármazottja, mindenképpen egy ősforrásból ered az egész emberiség és az egyes válfajoknak vagy elágazásoknak megkülönböztetettsége csak a viszonyok és idők változásának köszönhető. Mert feltéve, hogy Darwinnak van igaza, akkor sem mondhatja az egyik vagy a másik embercsoport: mi egy magasabbrendű majomtól származunk mint ti, bennünket tehát külön hely illet meg az emberiség terített asztalánál.

„Minden egyéni kialakulás évezredes fejlődés eredménye és a faj szó legfeljebb csak egy kollektív fogalmat jelenthet, mely az emberiség természetének és kul-

turfejlődésének bizonyos elért fokát jelöli meg. „Melyik fajhoz tartozol?” nem azt jelenti, hogy az emberiség kiválasztottjaihoz vagy kizártjaihoz tartozol-e, hanem legfeljebb ennyit: meddig jutottál fejlődésedben? Milyen magas fokra emelkedtél az ősember ős foka fölé? Törzsed sorsa és lényed fejlesztése által milyen irányban tökéletesítetted a benned szunnyadó emberi tehetségeket? Megfeketedtél-e Afrika napja alatt, vagy meghalványodtál Észak hóvilágában? Azokhoz a népekhez tartozol-e, akik még mindig gyermeki gondatlansággal, tropikus erdőkben banánon táplálkoznak és fétisek körül táncolnak, vagy azokhoz a nemzetekhez, akik a szél minden irányában vándorolva az elemekkel való harcokban hódítók és feltalálók lettek? Faj annyit jelent: mit teremtett belőled a sors és az akaratod?”

A legfőbb fajfejlesztő faktor a milió. A faj a környezetnek a terméke. Az összes mai emberi fajok ugyanegy ausztráliai őstypusból keletkeztek, a különböző miliók váltakozó sorsában. Ha egy tenyésztőnek évezredek állanának rendelkezésére, ma is tudna ebből az ősfajból négereket, mongolokat, fehéreket, indusokat tenyészteni. De természetesen az, hogy valaha mind egyforma volt és mindegyik minden lehetett volna, nem szüntetheti meg a mai különbséget és nem csökkenti annak az értékét, aki sok lett. Mindenki azzá lett, amivé önmagát fejlesztette. A botokudok velenceiekké válhattak volna, ha az ő őseik évezredekkel ezelőtt Yekitinhonha helyett a velencei öbölben telepedtek volna le. Talán ők lettek volna a kereskedelem alapítói és az ecset mesterei. Ma azonban mégis botokudok és természetesen nem állíthatjuk azért őket egy sorba a velenceiekkel és nem házasíthatjuk őket össze a Rialto patriciusainak leányaival.

Más kérdés azonban, hogy ha a faj fogalmának tudományos megállapítását politikai jelszavakkal való

üzérkedésre használják fel. És ilyen tudományos üzérkedés volt az árja és semita fajnak tendenciózus ki-domborítása, ami azután már Chamberlainnál való-ságos szélhámoskodássá fajult.

Még 1808-ban fedezte fel August Wilhelm Schlegel, hogy a régi indiai szanszkrít nyelv egy egész sor indiai és európai nyelvnek az anyadialektusa. Nagy lelkesedéssel fogadták a felfedezést és elnevezték ezt az egész családot indiai szóval „árjá“-nak, ami annyif jelent, hogy előkelő. Ehhez az ősnemesi familiához tartoznának a kelták, germánok, szlávok, itálok, görögök, örmények, irániaiak, (médek, perzsák) és indiaiak. És ebből a népi nemességből ki vannak zárva, mint nem-árják a törökök, hamiták és természetesen elsősorban a semiták!

Hogy mennyire hipotézis ez az egész, elég ha leszögezzük, hogy az árja tudósok azt se tudják, merre volt hazájuk azoknak a bizonyos árjáknak, Max Müller szerint az árják őshazája Közép-Ázsia, Pösche, Latham szerint Kelet-Európa, Geiger szerint Németország, Penka szerint Skandinávia, Benfey, Tomaschek és Rader szerint a Fekete-tenger környéke. Ime ennyire biztosak a legnagyobb szaktudósok az árják ősi lakóhelyében. És ugyanilyen biztosak az árjaelmélet tudósai az árják külsejében is. Huxley szerint hosszúfejűek voltak, Tyllor szerint éppen fordítva: rövidfejűek, Gobineau úgy írja le őket mintha saját személyes tapasztalata alapján meggyőződött volna, hogy nagyok és szőkék, viszont Sergi szerint kicsik és barnák. Pictet szerint az árják földművesek voltak, Schrader szerint kulturátlan barbárok. Wirchow szerint ellenben „az ő árja léte nem állapítható meg“, sőt Hartman szerint ezek az úgynevezett árják sohasem léteztek és az egész embertypus nem egyéb, mint a szobatudósok fantasztikus találmánya!

Ennyire vagyunk tehát ezzel az árjával, akiért az írók, zsrnaliszták, politikusok, művészek és az egész félművelt és negyedművelt publikum vakon lelkesedett. Most kisül, hogy az egész egy fantázia szüleménye. Bizonyos embercsoportok már büszkék voltak arra, hogy ők az árja-ősnemességhez tartoznak és mint egy torony tetejéről néztek le ebből a büszke várból kizárt szegény semitákra. És nem vették észre, hogy csak papirtornyon állnak, amelyet a legkisebb szellő szárnyára kap és elsodor.

A németeknek azonban nem volt elég még ez az árjai nemesség sem, ők megcsinálták maguknak külön a germán ősnemességet és ennek a nemesi oklevélnek a kiállítója és megszerkesztője egy francia nevelésben részesült angol, Huston Stewart Chamberlain volt. „Egy igazi germán — írja Fritz Kahn — sohasem kürtölhetne volna világgá ezt a pöffeszkedő, mellveregető teóriát, mert az igazi faji büszkeség tiltakozott volna ellene. Az igazi büszkeség mindig szemérmességgel párosul. Erre a paroxisztikus hivalkodásra csak egy renegát volt képes!

A germánelmélet első ígéje, hogy csak a fehér faj képes a kultúra befogadására, a fehér fajon belül pedig az egyedüli alkotó typus a magas, szőke és kékszemű germán. Chamberlain szerint minden emberi nagyság az egész világon és minden nagy emberi alkotás az egész földkerekségen germán. Tehát ősgermánok vándoroltak évezredekkel ezelőtt Görögországba és ott megcsinálták a görög kulturát, elmentek Mezopotámiába és megteremtették a sumeri, babyloniai és asszírjai kulturállamokat, Indiába kerültek és megteremtették a védákat, egyes ágak Kinába hajtottak és ott rögvest megalapították a porcellánipart, a papírt és a fuvolajátékot, sőt minthogy Ósamerikában is felfedezték egy régi kultúra nyomait, nem lehet ezt más-

képp magyarázni, mint hogy germán törzsek Grönlandon keresztül Amerikába vándoroltak és megvetették az ottani kultúra alapját. Szóval a germánok mindenütt. „Deutschland, Deutschland über Alles.“ És ezek után természetes, hogy bárhol a világon valami zseni lépett fel, akár Dante, akár Ráffáel, akár Shakespeare, akár Michel Angelo, az mind germán volt, legfeljebb egy odatévedt germán, de hogy germán volt, az egészen kétségtelen és bizonyos! Viszont azt hangsúlyozni is felesleges, hogy magában a germán fajban a legmagasabb nemesi típus a porosz, akit Driesmann szerint „minden túlzás és hizelgés nélkül *nevető oroszán* kifejezéssel jellemezhetünk a legtalálóbban.“

A szőke germánok teljes ellentéte aztán a barna típus és elsősorban „a zsidó, aki semmi jóra sem képes, akiben semmi alkotóerő nincsen.“ Chamberlain szavai szerint a zsidó fattyú faj, akinek „a léte vétek az élet legszentebb törvényei ellen“. Fritz Kahn mindjárt megnyugtatta azokat a zsidókat, akiknek az érzékenységet ez a túlerős kifejezés esetleg sértené, hogy hasonlóképpen nyilatkoztak a művelt népek a németekről a háború kitörése előtt és az egész háború alatt. Az orosz Menschikow antropológiai adatokkal bizonyítja, hogy a németek a legalantasabb fajhoz tartoznak, aminek a fejalkatuk a legjobb tudományos tanúsága. Az angol Daily Graphicban kimutatták tudósok, hogy a németek csak utánczók és idegen szellem kizsákmányolói, inferiális faj, amelynek összes zsenije nem germánok voltak, hanem a népvándorlásnál visszamaradt kelták. A francia tudósok megállapították, hogy Goethe fűzfapoéta volt és Kant közönséges kontár. Az olasz Sacconi bebizonyította, hogy „a német lélek barbár, kegyetlen, kapzsi és erkölcstelen, amint azt ma minden gyermek tudja.“

Amilyen igaz az egyik, olyan igaz a másik. És sem-

mivel sincsen több tudományos értéke Chamberlain megállapításainak és az ő híres művének „Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts“ című könyvének, amelyet császári asszisztenciával guruló német márkákkal, óriási reklámmal, porosz puskatüzzel és germán könyvkereskedői élelmességgel millió és millió példányban terjesztettek el az egész világon. Még a zsidók is hozsanával fogadták a könyvet, gyönyörűséggel fogadták magukba annak tanításait s nem vették észre, hogy mérget szívnak a lelkükbe, hogy gyilkost fogadtak a házukba, aki a zsidó egyéniségre, a zsidó lélekre támad. Nem ébredtek tudatára, hogy pestist terjesztenek maguk között, amely megmételyezi az ifjúságot és elragadja a legszebb virágait. Ennek az áldozata lett Weininger is, ez a nagytehetségű húsz éves zsidó fiú, aki a legmérgeesebb könyvet írta a zsidóság ellen (és a nők ellen) és végül, amint ő maga bevallotta, törvényt ült önmaga felett és nagy erkölcsi bűnének megtorlásul halálra ítélte önmagát: öngyilkos lett.

Fritz Kahn kimutatja, hogy Chamberlain mindig közönséges politikai agitátor volt, tudományos szélhámos, akinek csak az volt a célja, hogy az új uralkodó porosz osztálynak hizelegjen és a zsidóságot mint „minden kultúra és ember veszedelmét“ gyűlöletessé tegye. Chamberlain-nek ez a műve megszerezte neki Vilmos császár legbensőbb barátságát és hogy mennyire le tudott alaacsonyodni ennek a politikai agent provokateurnek a jellemé, a háború alatt tünt ki a legviszatasztóbban. Chamberlain egy angol admirális fia és megtette azt, hogy a háború alatt az angolellesenes uszítás élére állva hazája ellen a legocsmányabb gazságokat és rágalmakat zúdította. Ez a férfiú, aki a „germán hűségről“ zeng himnuszokat, mikor nemzete veszélybe került, leveti angol állampolgárságát, „csalók, hazugok és hamisjátékosok fészkének“ nevezi eddigi

hazáját. Ez a hazaáruló bastardnépnek meri nevezni a zsidó népet, amely három évezred óta a nemzeti hűségnek legcsodálatosabb jelét mutatta. Ez az ember, aki az erkölcsi züllésnek legesúnyább példáját adta, merészeli állítani a zsidóság erkölcsi törvényeiről, hogy azok „gonosztevő merényletek a föld összes népei ellen.“ Ez az ember, akit a háború alatt a német bíróság is elítélt rágalmazásért, mert egy nagy napilap ellen indított hajszájában rágalmazó állításairól „még a bizonyítékok látszatát sem tudta felmutatni“, ez az ember szabadon rágalmazza meg a zsidóságot, amikor itt „a bizonyítékok látszatára“ sincsen szüksége. Chamberlain 1915-ben, amikor Bethman-Hollweg kancellár volt, nagy dicsőítményeket zengett róla és „a világtörténelem legnagyobb államférfiának“ nevezte, Bethman-Hollweg bukása után pedig azt írta róla, hogy „a legtehetetlenebb államférfiú, akit a világtörténelem ismer.“ Ez a Chamberlain, ez a szélkakasjellem mondotta a legsúlyosabb marasztaló ítéletet a zsidóságról és a megtevéstett zsidó ifjúság hajlandó volt legnagyobb erkölcsi értékeiről, legnagyobb zsenijeiről lemondani egy ilyen kalandor kedvéért.

Fritz Kahn szinte kaleidoszkopszerűen mutatja be nekünk Chamberlain úgynevezett „tudományának“ boszorkánykonyháját és hamis bizonyítási módszerének egész agyafurtságát. Chamberlain szerint pl. „Dante karakterisztikus germán arc volt, de hogy germán volt, az művének zseniálításával is eléggé bizonyítható“. Ezzel szemben Woltman szerint Dante egy olyan keverékfaj származéka, melyben egy csepp germán vér sincs. Chamberlain szerint Cervantes a germán lény reprezentánsa, Driesman szerint viszont „Don Kichote afféle bosszút lihegő Debóra-ének“, ami azt sejteti, hogy Cervantes zsidó származású volt. Schopenhauer dicséri Spinoza „árja-szellemét“, Chamberlain

szerint viszont Spinoza testestől lelkestől zsidó és anti-árja. Chamberlain dicshimnusz zeng, „az igazi germán gondolkodóról, Leibnitzről“, az antropologus Krause viszont bebizonyítja, hogy Leibnitz lengyel származású és nagyapját Laubeniec-nek nevezték. A szociáldemokraták Chamberlain szerint általában elzsidósodott faj, Driezmann szerint keltomongolok, Woltman szerint viszont a szabadságért küzdő proletáriátusnak igazi germán rétege. Goethe Chamberlain szerint az ideális germán árja, viszont Hans Hermann pontos adatokkal leírja Goethe hajlott orrát, rövid lábait, szóval „Ábrahám ivadékanak ősképet“, szerinte Goethe a zsidó típusnak legjellemzőbb képviselője és nem német, hanem semita. Napoleon Chamberlain szerint a kaosz küldöttje, Loyola kiegészítője, az antigermánság megsemmélyesítője, viszont Ammon szerint ugyanaz a Napoleon „a kerek fejű népek valóságos született félistene.“ A pápaság Chamberlain szerint minden antigermán törekvés fészke, a francia forradalom a sátán antigermán műve, Woltmann szerint ellenben a pápaság és a francia forradalom a germán szellem legnagyobb alkotásai, míg a francia Taine szerint „a középkori olaszok szerencsére nem germanizálódtak, tehát mentek maradtak a barbarizmustól.“ Loyola, a jezsuita-rend alapítója, Ottó Hauser szerint ősgermán volt, szőke germán arccal, Chamberlain szerint viszont semmi köze a germánokhoz. Ő is a kaosz gyermeke volt és „aki nem látja be, hogy nem véletlen, hogy Loyola egy igazi fajzsidóval érintkezett legintimebben, annak nincs érzéke a tények fensége iránt.“

Igenis, nekünk van érzékünk a tények fensége iránt — mondja gúnyosan Fritz Kahn — és hol hajolnánk meg legmélyebben előtte, mint itt, amikor a saját szemünk előtt látjuk a germán elmélet heroldjait, akik Don-Kichote-küzdelmükben egymásra rohannak és délibá-

bokat hajszolva fel akarják spékelní egymást tollszígonyaikkal. A zseniális ember, — mondja Fritz Kahn kissé kárörvendve — legtöbbnyire antigermán típusú, sőt — oh rettenet! — talán még közelebb áll a zsidó típushoz, amint ez a legtöbb germán zseninél is megállapítható. Nagy Frigyes, Beethoven, Mozart, Brahms, Wagner, Kant, Schopenhauer, Menzel, egyikük sem volt szőke, hanem barna, „mint a legtöbb zsidó.“ Temperamentumuk sem volt hüvös-szőke, hanem eleven, tehát inkább „zsidós“ és legtöbbnyire alacsonyterműek, rövidfejűek voltak és zseniálításuknak sohasem hiányzó járulékaként arcukon nagy meghajlott zsidó orrot hordtak. És ez annyira feltűnő, hogy Woltmann is kénytelen bevallani, hogy a nagy emberek portrait-i általában nagy, keskeny, hajlott sasorrúak, (tehát zsidóorrúak) és ebben a tekintetben megegyezik Dante Schillerrel, Raffael Feuerbachhal, Mozart Wagnerrel, úgy, hogy nem csoda, hogy Goethét, Lessinget, Nietzschet, Napoleont és Rembrandot, sőt Nagy Károlyt is zsidósággal gyanúsították meg. Elvégre a zsidóság szerzetészészóródott az egész világban, tiz törzs pedig már az ókorban eltűnt, lehetséges tehát, hogy egész természetes uton található meg a zsidó típus a világ összes népei között.

Chamberlain ezzel szemben azt is „tudományos biztonsággal“ véli megállapítani, hogy még az ókori zsidóságnak is minden kiválóbb embere szőke, tehát germán volt. Így „Dávid királyról az írás maga mondja el ezt.“ Ez csak Chamberlainnak kitalálása, mert a szövegben csak Dávid „arcának pirosságáról“ van szó, vagyis hogy Dávid pirosposzsgás ifjú volt és nem arról, hogy szőke hajú. De még hogyha vörös-hajú lett volna is Dávid, az sem bizonyítja azt, hogy germán volt, aminthogy a „vörös Icíg“ nem ritka jelenség a gheztóban sem. Ugyanilyen erős Chamberlainnek

az bizonyítása is, hogy Jézus nem régi zsidó rabbinus, hanem afféle germán főpap volt.

A tudományos szélhámoskodásnak és zsonglőrködésnek legmagasabb fokát éri el Chamberlain, amikor a régi szemitákat akarja pőrére vetkőztetni. Mint képzelt Szancherib összekeveri Palesztina és Mezopotámia legkülönbözőbb népeit és úgy dobálódzik velük, mintha csak valamennyien az ő képzeletbeli játékának sakkfigurái volnának, hogy azután a végén, mint „matt” maradjon a felszínen a leterített zsidó. Chamberlain kiemeli a keleti népek közül a sumeritákat, akiket nagy lelkesedéssel ír le, mintha azok lettek volna Palesztina őslakói, magas, fejlett kulturával, melyet azután a bevándorolt zsidók tönkre tettek. A sumeriták természetesen szintén germánok voltak és Chamberlain olyan pontosan írja le külsejüket és olyan pontosan tárja fel egész életüket, „mintha csak most érkezett volna az Orient-expressz a sumeri pályaudvarról.” Ezzel szemben sok archeológus egyáltalán tagadja a sumeri nép létezését és szerintük az egész sumeri nép csak egy tudós fantázia szüleménye. Az a sumeri írás pedig, amit találtak, az ószemita papoknak benső használatra szánt írásmódja, mint pl. a középkorban a tudósok latinja. Ime a tudomány komédiája, vagy tragédiája.

Tény az, hogy az ősi semita civilizáció 2800-ban Kr. e. már igen magas fejlődési csúcsot ért el és már akkor is vagy kétezer éves multra tekinthetett vissza. I. Sargon király alatt 2800-ban egész Elő-Ázsia egy nagy birodalom volt, amelyben tudomány, művészet, kereskedelem, ipar klasszikus virágzásban állott. Az ebből a korból napfényre került ásatások között találtak gyakorlótáblákat olvasásra, írásra és grammatikára, számolótáblákat, geometriai és astronomiai tabellákat, földrajzi jegyzeteket, nyelvtani összefoglalásokat és

rajzmintákat, amelyeket az akkori iskolákban a gyermekek használtak ötezer évvel ezelőtt! Aminthogy a semita Alef, Beth, Gimmel, Dalet lett a görögök Alfa-Beta-Gamma-Deltája, a latin és modern nyelvek A-B-C-D-je. A semita, babylon, héber Alef-Beth lett a kulturemberiség Alfabétája. Itt találjuk a kalendárium, a mérték, a számrendszer, a matematika alapjait, építészet, plasztika, festészet és irodalom első művészi próbálkozásait, az állampolgári életnek, hadseregnek, iskolának, osztályoknak első intézményeit, a jogfogalmak első kodifikálásait.

Chamberlain természetesen mindezeket az alkotásokat „germán“-nal fémjelzi és a szumeriták eltűnése után kijátsza a zsidók ellen az amoritákat, akik persze szintén germánok voltak szerinte. „Mint a zseni szeme a közönséges embertömegből, úgy néznek felénk a rossz, ravasz, hülye és gonosz fajok közül, a babyloniaiak, héberek, hetiták, nubiaiak stb. csőcselékéből az amoriták nemes vonásai. Homo Europeus! hogyan tévedhettél ebbe a társaságba? Igen, mint egy isteni túlvilágból meredő szem, úgy tekintsz felém!“ — Ezekkel a dagályos szavakkal üdvözli Chamberlain az „amoritát“. Azután csak úgy mellékesen megjegyzi, hogy „különben a filisteusok és amoriták eredetének kérdése még nagyon is vitás.“

Természetes, hogy nagyon is vitás, de Chamberlainnek elegendő az, hogy „az amoriták magas, szőke, kékszemű emberek voltak“, ez bizonyos, tehát germánok. Ezzel szemben egészen csekélység az, hogy Luschan, a berlini antropologiai muzeum igazgatója azt írja, hogy „az amoritákra, mint szőke zsidókra már rég nem helyez súlyt“ Edward Mayer szerint, aki az előázsiai kutatásnak egyik legnagyobb specialistája, az amoriták feketehajúak voltak s legfeljebb a szakálluk volt itt-ott vöröses-sárga. Szerinte „hajlott orruak és

erősen tipikusan semiták.“ Wellhausen szerint az amoriták biztosan semiták voltak, Ottó Hauser szerint Hamurabi, a nagy hadvezér és törvényhozó, mint amorita „csak szőke lehetett“, ezzel szemben Hamurabi szobra alatt olvasható: „mint nap keltem fel a fekete-fejűek felett, hogy világítsak a feketefejűeknek.“

De hogy mennyire légből kapott az egész vita és hogy mennyire nem lehet a pár kiszáradt koponyából és csontvázból vagy akár szobrokból és leírásokból a lényegre következtetni, vagyis hogy mennyire hamisak Chamberlainnek a germánokról írt fiziológiai dithirambusai, annak legérdekesebb példaképe, hogy miket olvasnak ki ma élő emberek a ma élő embereknek az arcából. Chamberlainnek fajtársa, az angol lord Headly, a német vezérférfiaknak a fiziognomiájáról értekezik a Daily Graphicban és megállapítja, hogy az összes német vezéréknél, a császártól kezdve az utolsó generálisig bizonyos sátáni kifejezést találunk. „Bernsdorf gróf arca ördögien kegyetlen és kemény. Hindenburg külseje állati és kissé hasonlít a vaddisznóhoz. A császár és Falkenhayn a sötétség fejedelmeinek nagyszerű típusai, Bülow és Mackensen a macskafajnak típusát reprezentálják, tele kegyetlenséggel és árulással. Bethmann és Lichnovszky arca hamisságot és ravaszságot árul el“. Ez után a tudományos jellemzés után így folytatja az angol lord: „Ezzel szemben nézzük meg az angol generálisokat, valamint a szövetségesek hadvezereit általában — úgy érezzük, mintha a földalatti pokolból a mennybe jutnánk“. Ime a tudományos megállapítás mai emberekről és ennek a világítása mellett nézhetünk vissza a múltba is.

Fritz Kahn reámutat arra, hogy mennyire tendenciózusak a történeti megállapítások általában. Az európai keresztény történetírók például legtöbbször hallgatagon, vagy egy lenéző mosollyal haladnak el a

mohamedánok tudományos, kulturális alkotásai mellett, míg az amerikai Draper elfogulatlanul felsorolja, hogy mit tettek a semita-arabok az új kor fejlődéséért. Ők honosították meg Európában a rendszeres agrikultúrát, a rizst, a cukrot, a gyapotot, a nemesgyümölcsöt, a selyemtenyésztést, különböző iparágakat alapítottak, szövést, fém- és nemeskő munkát, feltalálták a puska- port, a compasst, a szemüveget, ők az árja tudomány modern rendszerének igazi alapvetői. Ők az alapítói az algebrának, a magasabb matematikának, ők építették Európában az első csillagvizsgálót és 800 évvel az olaszok és hollandusok előtt feltalálták a távcsövet. Míg Kolumbusz matrózai még attól féltek, hogy a világ szélére jutva le fognak zuhanni a pokolba, az arabok a kilencedik században az elemi iskolákban a földrajzot már földgömbökön tanítják. Az arab orvostudomány is igen magas fokot ért el. És milyen fejlett volt az élet! Kordovában tíz mértföldnyire lehetett látni éjjel egyenes vonalban az utcai lámpák fényénél, míg 700 évvel később Londonban még egyetlen lámpa sem világított az utcán. Az utcák a móroknál kövezve voltak, míg évszázadokkal később Párisban eső után térdig sárban kellett gázolni. Az arab kultúra a modern Európában ugyanazt a szerepet játsza, mint az ó-babyloniai a klasszikus ókorban. Az alapot szolgáltatta, melyen a kultúra csarnokát felépítették.

Fritz Kahn szellemes fordulattal így fejezi be:

„A Sardanapal-könyvtárnak romjai között találtak egy agyagkönyvet: Die Grundlagen des 19. Jahrhunderts vor Christus.“ Ő-semita szerzője 3800 évvel ezelőtt épp olyan lelkiismeretesen hordta össze az anyagot, mint mai kortársunk és a következő természetes eredményre jutott: „Mi semíták ahhoz a nemzethez tartozunk, amely a homályból a világosság felé törekszik. Ami nagy a világon, azt mi semíták teremtetjük. Könyv-

tárunkban sorakoznak az emberi elme összes tudományai. A mi etikusaink adták a világnak a vallás és erkölcs alapfogalmait. A mi polgári jogrendünk páratlan. A mi karavánjaink elvándorolnak Északra és Délre, flottáink az Atlanti tenger távoli szigeteihez. A föld különböző fajokkal van benépesítve és kétségtelenül a legalcsonyabb fajhoz tartoznak a szőkék Észak-Európában, akik mindenféle kultúra befogadására képtelenek és még ma is reménytelen barbárságban élnek. Valóban alkotóerővel csak egy faj bír, a semita. Neki és kolonizációinak köszönhetők az összes országok kulturái". — És kis anachronizmussal a mai Chamberlain szavaival fejezi be a semita agyagtáblát: „Valóban csak szegyenletes tudatlanság és gonosz történeti hazugság tagadja, hogy a semiták belépése a világtörténelembe nem egyéb, mint az agonizáló emberiség megmentése az örök bestialitásnak karmaiból!"

Ha a babyloniai és arábiai semiták főképp a civilizációnak tettek óriási szolgálatot, a semita zsidók egész történeti fejlődésükkel, benső lényük kialakulásával, tanításaikkal és eszméikkel a magasabbrendű kultúrának vetették meg az alapjait. Mert kultúra és civilizáció két különböző fogalom. A kivilágított, aszfaltos utca a civilizáció eredménye, sőt egy német író szerint „a Krupp-féle gyorstüzelő ágyú legszebb diadala a modern civilizációnak". A mulandóságnak alávetett civilizáció, a mechanizmus, az emberi önzés ösztönéből fakad. A rómaiak utakat építettek pusztító seregeik számára. A kultúra a lélek altruizmusának virága; a kultúra tehát a lélek elidegeníthetlen sajátja, egyedülvaló és örökkévaló. Az a nép pedig, amelynek népkönyve a Bibília, az a kultúra legmagasabb fokán áll. És csak a kor lelki szegénységének sajnálatos bizonyítéka, hogy ezt még ma, Chamberlainnek és hasonló koponyáknak vádjával szemben erősíteni kell!

Ha a zsidó szellem egész történetének folyamán csak ezt az egy művet, a Bibliát hozta volna létre, akkor is tisztelet illetné meg ennek a könyvnek a kedvéért, mely kétezer év óta kimeríthetetlen és úgyszólván a legujabb korig egyetlen forrása volt a lelki üdülésnek az összes népek számára. Milyen hatással volt Plátó az árja szellemre? Ötvenezer közül legfeljebb hárman olvasták és egy értette. Kant misztérium marad a nép előtt. Mikor egy német kulturhistorikus nemrég Frankfurtban — Goethe születése helyén — a piaci halasasszonyoknál érdeklődött, hogy mit tudnak Goethéről, csodálkozva kérdezték egymástól: „Weisst Du, wo Goethe liegt?“ Azt hitték, valami faluról van szó. Ha megkérdezték volna ugyanazoktól a keresztény asszonyoktól, mit tudnak Mózesről, bizonyára egy se tévesztette volna össze faluval. Az egyetlen dolog, ami az árja népeket igazán összeköti, az a tizparancsolat, ez a háromezer éves zsidó örökség. Ez a kategórikus imperativus: „ne ölj, ne kívánd felebarátod birtokát, feleségét“, bizonyára nagyobb diadala a kulturának, mint a Krupp-féle ágyú, minden lángszóróval és gázmérgezővel együtt.

Mózes az egész emberiség törvényhozója lett, az emberi jogoknak első proklamálója az emberiség történetében!

Chamberlain természetesen a régebbi Hamurábi törvényeivel hozakodik elő, de ez csak annyi, mintha valaki Goethének szemére vetné, hogy a Faustot plagizálta, mert egy jelentéktelen csirája megtalálható a régi népmesék zagyvalékában. Hasonlítsuk össze a zsidó szombat szentségét, emelkedettségét és vallásos áhitatát, ezt a napot, amelyen az Ur is megnyugodott hat nap munkája után, hasonlítsuk össze ezt az Istennek szentelt és a lélek elmélyülésére szánt napot a babyloni babonával, hogy a hetedik napon nem szabad semmi-

féle dologba belefogni, mert az mint hetedik, szerencsétlen nap! És így viszonylik körülbelül az egész Hamurábi-kodex Mózes fenséges törvényeihez. Egy husz éves ifjú el van ragadtatva, amikor olvassa, hogy Kung-fú-tse és Lao-tse írásaiban 300 évvel Chr. előtt találunk néhány bölcs mondást a könyörületességről. Mózes már 1000 évvel azelőtt a szeretet tanát nem egy lemondó szektának, hanem egy egész népnek alkotmányává tette. Azért születtek ebből a népből a szeretet és altruizmus ama nagy hősei és mártirjai, akiket később az árják az isteni szentség dicsfényével vettek körül, mert nem tudták felfogni, hogy emberek képesek lehettek ilyen önzetlenségre.

Chamberlain egyrészt szemére veti a zsidóságnak, ennek a szó legmagasabb értelmében vett kulturfajnak, hogy „bastardfaj, amelynek léte bűn az emberiség ellen“ és ugyanakkor szemére veti a zsidóságnak a zsidó törvények körülbástyázott zárkózottságát, az exkluzivitást, amely az egész életet szűk korlátok közé szorítja. Holott éppen ez a zárkózottság, ez a körülbástyázottság volt az, ami a zsidóságot megmentette a többi babyloni, semita és egyéb ókori népek sorsától: a pusztulástól. Különösen a diaspora után mutatkozott ez nagyszerű gyógyítószernek, amikor a gólusz beteges állapotában a zsidóságnak szüksége volt mintegy a lélek diétájára. Hiszen, mikor a babyloniai fogságból visszatértek, alig hatvanezren az őshazába, az elharapódzott vegyes házasság felolvasztotta volna ezt a kis kolóniát a környező népek kohójában, ha akkor is nem lép közbe Ezra és Nehemiás tudatos népfejlesztő és fajtenyészítő politikájával, amely páratlanul áll az ókori kulturnemzetek történetében.

Mindamellettt történtek idegen vérbeáramlások a zsidó fajba is, amint azt a bibliában is gyakran olvasuk. Mindenünnen csatlakoztak prozeliták a zsidóság-

hoz és vallásához, rabszolgák és szabad népek egyaránt, egyiptomiak, arabok, örmények, irániaiak, kaukáziaiak, görögök, rómaiak és germánok tértek át a zsidó vallásra. Még csak nemrég fedezett fel An-Ski egy százezer lélekből álló szektát a Volgamenti falvakban. „Magas, hatalmas, szélesvállú parasztok, igazi szláv arccal, széles orral, világos szürke szemekkel és vastag szőke pajesszal.“ De ha ezt koncedáljuk is, még mindig a zsidó fajt tartották meg törvényei legjobban eredeti tisztaságában a népek és fajok folytonos keveredésének nagy káoszában.

Fritz Kahn megállapítja, hogy mit tettek a zsidóság nagyjai az emberiség szolgálatában. A zsidó zseni lélekesen és vajjon a szív zsenialitása kevésbé értékes-e, mint az észé? A szív zsenialitása folytán lett Izráel az emberiség erkölcsi anyja. Az ő törvényei és tanításai lettek a keresztény vallásnak és kulturának alapjai. A biblia a maga etikai mélységével és halhatatlan irodalmi alkotásaival a nemzeti irodalmak tanítómestere lett. A biblián tanultak meg a népek gagyogni. A biblia volt a szellemek dajkateje. A hatalmak civilizációjukkal együtt eltűnhettek, a kultúra az örökkévalóságé. Ez az egy szócska: Golgotha, ez a négy betű: Cion, ma is több érzést vált ki az emberiség szívéből, mint a római történelem egész négy évszázada.

De ha végignézzünk azon a kulturmunkán, amit a zsidó faj a Gettóból való kiszabadulása óta végzett, az adatok itt is nemcsak kielégítőek, hanem meglepőek. Németországban pl. a zsidóság létszáma az egész lakosságnak csak 1%-a. Eszerint minden zsidó zsenire vagy talentumra száz német zseninek vagy talentumnak kellene esnie.

Már most olvassuk csak pl. a zene terén ezt a tizenkét nevet: Mendelssohn, Meyerbeer, Moscheles, Offenbach, Goldmark, Brüll, Halévy, Rubinstein,

Joachim, Mahler, Korngold és Bizet — és kérdezzük meg: vajjon találunk-e ezeknek megfelelően százszor ennyi tehát 1200 hasonló kaliberű komponistát nemcsak Németországban, hanem az összes árja népek között és nemcsak az utolsó évszázadokban, hanem kulturájuk kezdetétől fogva? És ezzel a jelenséggel találkozunk a kultúra minden terén.

Chamberlain szerint „a zsidóság barbár lelkületénél fogva az emberi tudásnak egyetlen területén sem tudott soha a legcsekélyebbet sem alkotni.“ Ezzel szemben száraz adatok szólnak arról, hogy például a technikai tudomány terén az évezredes gettóból kikerült zsidók mindjárt közreműködésük első évszázadában fel találták a mikrophont (Berliner), a benzin autóbilt (Márkus), az elektromóbilt (Davidsohn), a merev lég-hajót (Schwarz, akinek nyomorúságban meghalt özvegyétől szerezte meg Zeppelin a léghajóépítés terveit), a dynamitot (Nobel), a galvanoplastikát (Jacobi), a salvarsant (Ehrlich), az indigót (Bayer), a szifiliszreakciót (Wassermann), a káliipart (Frank), a phisikóbiológiát (Löw), az elektroipart (Rathenau) stb., stb. Hivatkozzunk-e még Ehrlich nagy orvosi találmányaira, Freud psichoanalízisére, vagy Einstein új teóriájára, amelyet korunk legjelentősebb szellemi felfedezésének tekintenek?

A zsidóknak, — akik a szív zsenijét adták az emberiségnek, patriarchákat és zsoltár-költőket, prófétákat, megváltókat és apostolokat — nem kell, hogy „nagy cselekedetekre“ is hivatkozzanak. Nagynak lenni nagyobb, mint nagyot cselekedni. Nagy Sándor „nagyot cselekedett“ Korinthos elpusztításával, Caesar háromszáz népet igázott le, három millió harcost győzött le és egy millió embert koncoltatott fel. Mózes nem kívánta magát ilyen nagy cselekedetekkel megörökíteni. Ő az emberek leigázása helyett az ember felszabadításáért

küzdött, elnyomás helyett elnyomottak védelmét hirdette, kizsákmányolás helyett szegények oltalmát. És ez a felfogás vált vérré és ideggé azokban a zsidókban, kik a harmadik birodalomért, minden erőszak megszüntetéséért, a szellem uralmáért, egy szebb jövőért, a messianikus beteljesülésért harcoltak.

Csak ez lehet a magasabbrendű ember ideálja, erről ábrándoztak Judea prófétái, Görögország művészei és Észak zsenije. Ez az igazi kultúra egyetlen célja!

A zsidó kultura centrumában.

I.

Héber költők menekülése Szovjetországból. — Berlin az új centrum. — Beszélgetés Csernichovszkyval. — Az Odyszea héber fordítása. — A Bialik-bizottság négyórás ülése.

A tizennégy vármegyei határ fojtó keretei közé szorítva, a nagy világ lüktető életétől elzárva, az egyetemes zsidóság forró vérkeringéséből kikapcsolva, itt a zsidó közeletnek nevezett apró-cseprő izraelita viszálykodások és torzsalkodások fülledt levegőjében — nem is sejtjük, mennyi igaz zsidó érték szökkent virágzásba az utóbbi pár esztendő alatt, a zsidó kulturának milyen becses kincsei kerültek felszínre, a zsidó (héber és jidis) irodalomnak milyen lázas tempójú fejlesztése és terjesztése folyik odakünn a legimpozánsabb keretek között. Mióta az orosz szovjet üldözőbe vette a héber írókat és mesterségesen elnyomta a zsidó irodalmat, mint „fölösleges nemzeti cafrang“-ot, az oroszországi héber költők egy része Amerikába menekült, túlnyomó része azonban a józan „business“-birodalom helyett a klaszszikus poézis és tudomány otthonát, Németországot választották letelepedési helyül. Már több mint egy éve, hogy idemenekült Bialik, aki a német nyomdatechnika nagyszerű vívmányainak felhasználásával felelevenítette az Odesszában csődbe kergetett „Moriját“ és egymásután adja ki a középkori és modern héber költészet remekeit, amelyek innen terjednek szét az egész világba tengeren innen és az oceánon túl. A legünnepelebb héber poéta köré, mint egy nagy világító köré gyülekeztek aztán a héber poezis kisebb csillagai, „a világ oceánján bolyongó lelkek, akik — Luria szavaival — a sötét éjszakában sóvárogva lesik, merre tűnik fel egy

világító torony, hogy feléje siessenek.“ Berlinben él most a legtöbb számottevő héber költő és éppen mialatt Berlinben voltam, érkezett meg hosszú bolyongás után a modern héber költészet másik csillagrendszerének nagy világítója: Csernichovszky. A két antipodust, Bialikot és Csernichovszkyt, akiket az én anthológiámban is mint egymásnak legélesebb ellentéteit, de mégis a héber irodalomban egymásnak kiegészítőit voltam kénytelen feltüntetni, összehozta a közös tragikus sors: a gólusz a góluszban.

— Tinéktek — mondotta nekem Csernichovszky — tinéktek, akik csak négy hónapig élveztétek a kommün áldásait, fogalmatok sem lehet arról, hogy minő szellemi rabságot jelent a megerősödött kommunizmus! Mennyire ránehezedik ez a szocializmusnak csufolt zsarnokság a lélekre, hogy meggyilkoljon benne mindent, amiből szépség és költészet fakadhat. És mekkora csapás ez különösen a zsidóságra, a zsidó szellemi életre! Ugy érzem magam, mintha egy pokolból menekültem volna meg. Mint tábori orvos szolgáltam végig a háborút, itt a fényképem, kaptam sok kitüntetést és mégis, vagy talán épp ezért, feldúlták mindenemet, elpusztították a lakásomat, széthurcolták könyvtáramat, széjjeltépték kézírataimat, legdrágább könyveim lapjait egy fűszerkereskedésben mint felszeletelt csomagolópapírost láttam viszont. A papirinség Oroszországban elképzelhetetlen arányokat öltött. Nézd, itt a családom útlevele, engedéllyel, hogy átmehessünk Kievbe — mert útlevél és külön engedély nélkül egyik városból a másikba sem szabad menni! — az „állami okmány“ egy darab piszkos papiros, amelynek tulsó oldalát számlának használta egy moszkvai kereskedő cég. Itt a cég pecsétje, a másik oldalon meg az állam pecsétje. Könyvkiadásról ilyen körülmények között szó sem lehet. Képzelheted, hogy mennyire örültem, amikor Berlinbe

érkezve láttam, hogy virul itt a héber könyvkiadás. Nem is tudtam, hogy mialatt én a szovjet börtönében csikorgattam a fogaimat, itt Berlinben megjelent összes költeményeim nagy diszkiadása, nézd, milyen gyönyörű, csak türelem, mindjárt dedikálok neked egy példányt, van benne egy új ciklus „Astoretnek és Bélnek“, melyet még nem is ismerhetsz. Azonkívül kiadták „szonett-könyveimet (Széfer haszonetim), Idillgyűjteményemet (Széfer haidiljot) és legujabb elbeszéléseimet. Ma kötöttem le az „Ilias“ és „Odyssea“ héber fordításának kiadását. Néhány részletét meghallgathatod.

Kevés oly szép pillanat kínálkozik az életben, mint amikor Csernichovszky felolvasta nekem kéziratból az Ilias gyönyörű leírásait és egymás mellé tartva az eredetit és a fordítást, úgy recitálta a héber hexameteret, mintha görög versek volnának. A szent betűkön előmlött a pogány derű, Hellas és Jeruzsálem, az ősi ellenfelek, mintha tejtestvérekké váltak volna a művészi alkotás harmónikus szférájában. Csernichovszky a héber nyelv legnagyobb élő művésze, aki „beleviszi Jáfel szépségeit Sém sátorába.“

Csernichovszky említett könyveit az egy esztendővel előbb érkezett Bialik adta ki Berlinben. Nem volt féltékeny nagy és ünnepelt költőtársára. Csak arra gondolt, hogy újabb meg újabb szinekkel kell gazdagítani a héber költészetet, melynek oroszországi fényforrása elzárult. Csernichovszky pedig szívvel-lélekkel vett részt a Bialik-jubileum előkészítésében, melynek kommitéjában találkoztam először vele.

A „Bialik-bizottság“ ülését is mint felejthetetlen emléket hoztam magammal. Héber nyelven folyt a tanácskozás négy órán át, hogy miképp lehetne Bialik életének ezt a határállomását a legméltóbb monumentummal megőrkíteni. És az egész gyülekezeten rajta

izzott az őszinte lelkesedés és hódolat hangulata. Senki sem beszélt csak azért, hogy „szerepeljen.“ Mindenkinnek volt igazán mondanivalója. „Bialik-jobel-év“-et kell hirdetni a nagy költő életének ötvenedik esztendejére. Meg fog jelenni összes verseinek és prózai műveinek új nagy diszkiadása, a világ legelső zsidó művészeinek illusztrációival, nagy Bialik-irodalmi alapot fognak létesíteni Palesztinában, az egész diaszporában külön estéken fogják ünnepelni a költőt, Berlinben egy nagy Bialik-est keretében elő fogják adni a verseit az összes európai nyelvek fordításában, különböző népszerű kiadásokban hozzáférhetővé teszik Bialik költészetét a legszegényebb néprétegeknek is. És mindezeket a terveket megvalósítják a legrövidebb idő alatt. Mert Berlinben a zsidó kiadványoknak sohasem volt még olyan virágzása, mint ma. Mintha a sorsnak valami különös játéka volna, hogy éppen Berlinben, ahonnan a zsidó asszimiláció tana indult világgá és ahol Mendelssohn és tanítványai főképp azért fordították le a Bibliát németre, hogy a zsidó tömegek megtanulják belőle a német nyelvet, — most héberre fordítják a görög és latin klasszikusokat és az európai nyelvek egész irodalmát, — a héber nyelv fejlesztésére.

II.

Berlin és „Schieberlin“. — Jóllakott zsidók és hontalan zsidók harca. — Orosz zsidó invázió. — Új héber lapok és héber kiadvállalatok. — A „Háolom“, a „Rimon“ és a „Milgrojm“. — A „Jibne“. — Az „Amanut“. — A „Klal“-Verlag.

Vagy tíz nagy kiadvállalat szolgálja most Berlinben a zsidó kultúra ügyét. Tíz hatalmas arzenálja a zsidó szellemnek ontja magából a tudás, a poézis, a művészet ragyogó fegyvereit, az egész világba, hogy küzdjenek a butaság ellen, a zsidóságra szórt rágalmak

ellen, melyek úgy szeretik feltüntetni a dolgot, mintha a zsidók és főképp a Keletről bevándorolt zsidók csínálták volna Berlinből — amint ott mondják — Schieberlint. Szó sincs róla, a Szovjet elől Németországba menekült félmillió orosz zsidó nem nézi tétlenül „a konjunktura kedvező esélyeit“ és elvégre élni is kell valamiből. A „Zentral-Verein“ fel is vette a küzdelmet a konkurrencia ellen és megtörtént a szégyen, hogy német zsidók, vagy helyesebben „Deutsche Staatsbürger israelitischen Glaubens“, kiknek már az apjuk vándorolt be Keletről, tiltakozó plakátokat tettek közzé azoknak a bevándorlása ellen, akik maguk kénytelenek az üldözés elől menekülni és új hazát keresni. Az úgynevezett zsidó szolidaritásnak végtelenül szomorú dokumentuma ez a tilatkozó plakát, melyen testvér testvér ellen fordul, a régi zsidó etikát legyőzi a kenyérkérdés és a jóllakott zsidó ki akarja közösiíteni a hontalan zsidót. Vigasztaló azonban, hogy ezt a plakátharcot ott is a zsidóság átmeneti vendégei tették közzé, — „die Halbgetauften und Baldgetauften“ — akik mielőtt kilépnének a zsidóság kötelékéből általában, sietnek megtagadni a közösséget legalább az idegen országok zsidóságával. Ezek az átmeneti zsidók, a „még zsidók“ Németországban is épp olyan szép számmal vannak, mint minálunk a mi szegény kis hazánkban. És aki magasabb szempontból figyeli a német zsidók fejlődését, valósággal szerencsének kell hogy tartsa a keleti zsidóság németországi invázióját. Mert csak ennek a hatalmas rezervoárnak hullámozása visz bele új életet a német Izrael kiszáradó folyamába. A Mendelssohnok és Friedländerok között már egy zsidó sincsen. A Bialikok, Csernichovszkyak, Agnonok zsidósága talán nem csak egy generációra szól. Ez a zsidó szellemi renaissance, amelyet a keleti zsidóság ültet át a német talajba, egészen új irányt fog adni a német zsidók fejlődésének és első sor-

ban meghódítja és megtermékenyíti a zsidó ifjúság lelkét és így biztosítja a jövőt.

A mai „hivatalos” berlini zsidóságnak minden működése egészen eltörpül a „bevándoroltak” hatalmas szellemi mozgalma mellett. Alig telepedtek le, alig törölték le vándorsarujukról a port, máris egyik nagyobb szabású terv a másik után forr az agyukban és mindjárt valósággá is formálódik. Felmegyek a Sächsischestrasse 8 alá, ahol eddig csak a Jüdische Rundschau szerkesztették, most ott találok három orosz zsidót, Grüneberg, Kleinmann és Perlmann urakat, mindhárman írók, esztétikusok és publicisták, együtt indítják meg a „Haólam” (A Világ) című héber hetilapot, politikai, szépirodalmi és kritikai programmal.

— Jó hogy találkozunk, — mondja az egyik szerkesztő — a „Haólam” foglalkozni akar az egész világ zsidóságával, van már levelezőnk Londonban és Párisban, Madridban és Rómában, Newyorkban és Bagdadban, csak Budapesten nincs még senkink, talán ajánlhatná nekünk a Mult és Jövő egyik hebraista munkatársát, a honoráriumot a márka bizonytalansága miatt angol fontban állapítjuk meg.

— Itt van Holder József — feleltem — a kitűnő héber és jidis poéta, majd beszélek vele, ha hazajövök.

Megnézem az első szám kefelevonatait. Gyönyörű héber betűk. És milyen érdekes tartalom! A kollégák mutogatják a finom papírt, amelyen a „Haólam” készül. És bizonyos asszociáció révén hirtelen, szinte egyszerre kérdik tőlem:

— Láttá már a Rimont?

Akkor még nem láttam, csak hallottam róla beszélni és láttam róla rajongani. Egy óra múlva azonban már fenn voltam a Hohenstaufenstrasse 43 alatt

dr. Wischnitzeréknél, a „Rimon“ szerkesztőinél. Nem megszokásból mondom: „Wischnitzerék“, hanem valóban dr. Wischnitzer a kitűnő héber tudós és író és a felesége Ráchel-Wischnitzer-Bernstein, a kitűnő esztétikus és festő együtt szerkesztik a Rimon-t, ezt a pompás héber folyóiratot és jidis pendentjét a „Milgrojm“-ot, melyhez hasonlót még nem produkált eddig a zsidó irodalom. A „Rimon“ gránátalmát jelent (jidis nyelven: Milgrojm), mely keleti fogalmak szerint a legdúsabb gyümölcs. És a tartalom s a külső egyaránt megfelel a pompázó szimbólumnak. A Mult és Jövő művészeti havi folyóiratánál is díszesebb formában a legérdekesebb tartalom váltakozik. A héber és jidis kiadás egyszerre közli ugyanazokat a képeket és művészeti értekezéseket. A legelvontabb esztétikai témák fejtegetését találjuk a két folyóiratban és első pillanatra bizony kissé groteszkül hat még a Kelet és Nyugat határán ringatózóra is, amikor különösen a Milgrojmban olvas egy tanulmányt „Der Portret in der hajntiger Kunst“, amely végeredményben az expresszionizmus mellett tör lándzsát az impresszionizmussal szemben. Mindenesetre klasszikusabban hangzik, amikor ugyanezt a héber kiadásban, a Rimonban olvassuk: „Temunath headam baamanuth sebjamenu“ (Az ember ábrázolása korunk művészetében). De aki nem érti az egyik nyelvet sem, az is gyönyörűséggel legeltetheti a szemét a legmagasabb művészi színvonalon álló egy- és többszínű képreprodukciókon, a finom krétapapíron nyomott műmellékleteken, a régi zsidó művészet érdekes emlékein és a legmodernebb expresszionista képek hű utánnymásain.

És az ilyen pompás művészi nivójú héber és jidis kiadványok szinte napról-napra kerülnek ki a sajtó alól. Maga a „Rimon“ dúsan illusztrált héber művészeti könyvtárt is ad ki. Az „Amanut“ gyermekek

számára jelentet meg egymásután szebbnél-szebb héber mesekönyveket a legfantasztikusabb képdísszel. A „Jibne“ nagy héber monografiákat ad ki, hatalmas művészi albumokat és ezenkívül igen értékes héber kottagyűjteményeket a legizlésebb kiállításban. A „Klal“-Verlag, amelyet a kitűnő dr. Kaliski alapított, az Ullstein-palotában székel és a hatalmas Ullstein-kiadóvállalattal szoros kapcsolatban terjeszti a zsidó irodalmat. Dr. Kaliski nagy lelkesedéssel rakja elém a „Klal“-kiadványokat. Komoly, tudományos és szép-irodalmi művek, nagy grafikai albumok és bájosan illusztrált gyermekmesék, de a kedvence a kis „Nép-szerű könyvtár“, amely a példányok százezreiben viszi szét a zsidó tömegekbe a régi és új héber és jidis irodalom legértékesebb kincseit.

— Látja — mondotta Kaliski dr. — ez az én büszkeségem. Hogy a zsidó könyvek terjesztésébe belevittem ugyanazt a módszert, amely a nagyvilág könyvpiacán uralkodik. Kultúra ez. Ugyanolyan értékes, mint bármely más nemzeti irodalom, bele kell ezeket az értékeket plántálni a legszélesebb rétegekbe, hogy a zsidó irodalom ne csak egyes kiválasztottak kedvtelése, hanem az egész nép közkinccse legyen.

III.

A zsidó renaissance. — Héber zenealbumok és dalgyűjtemények. — Benjamin Harz kiadványai. — Zsidó zeneest Berlinben. — A moszkvai társulat kottakézirata Budapestén.

A héber és jidis könyvkiadás, lapok és folyóiratok felvirágzása mellett a legpompásabb ragyogás színeibe szökkent a zsidó zene. Nem a mult tiszteletreméltó palástjában jelenik meg mint a költészet muzsája, hanem fiatalon és hódítóan, finoman és üdén lebben elénk. De ringó lépteiben a régi judai hegyek gazellájá-

nak ritmusa rezeg, csengő hangjában az Énekek Éne-
kének melancholikus lírája édeskedik. A héber mu-
zsika nem maradt reánk olyan határozott leszögezet-
ten, mint a szöveges poézis, amelynek megvan a maga
Ókora, Középkora és Ujkora. Apró-cseprő melódiatöre-
dékekből kellett a régi romokat rekonstruálni, ami
nagyobb és nehezebb munka, mint az új építés. De
ma már van a zsidó zenének is hatalmas és halhatat-
lan csarnoka. A jeruzsálemi Idelson négy monu-
mentális albumba gyűjtötte össze a világon szerteszórt
zsidó melódiákat és ma már tisztán látjuk a zsidó
zene fejlődésének útját. Hogyan alakult a különböző
országokban, hogyan kapcsolódott bele a babyloniai,
perzsiai, dél-arábiai, ukrainai stb. népdalok motívu-
maiba, hogyan termékenyített és termékenyült, míg
végre a kaoszából kipattant az a dallambőség, amely a
zsidó muzsikának kiapadhatatlan forrása lett. Idelson
nagy művének első kötetét a bécsi Tudományos Aka-
démia adta ki. A monarchia összeomlása után az Aka-
démia is elszegényedett és a kiadást folytatta Benjamin
Harz, ez a nagyszabású műkiadó, aki többek közt a
Talmud teljes német fordításának a megjelenését is
lehetővé tette és a Braunschweighben megakadt nagy
Lilien-biblia folytatásán kívül a zsidó vonatkozású
monumentális műveknek egész sorozatával írja bele
a nevét a zsidó kulturhistóriába.

Idelson nagy albumain kívül vagy egy tucat ki-
sebb-nagyobb zsidó dalgyűjtemény jelent meg mosta-
nában Berlinben. Legtöbbnyire héber szöveggel, gyö-
nyörű kottametszéssel és a legművészebb fedőlapokkal.
A „Jibne“ kiadvállalat, melynek két központja: Ber-
lin és Jeruzsálem, a zsidó zene terjesztését tekinti leg-
első feladatának. Éppen ujévre adta ki a „Siré jela-
dim“ című gyermekdalgyűjteményét, J. Engel átdolgo-
zásában, Pasternak markáns illusztrációival, olyan

előkelő köntösben, hogy a legünnepeltebb zeneszerző is megirigyelheti.

A „Jüdische Musik“ új otthont talált Berlinben. A „nigun“ lélekvándorlása, amelyet Perec olyan szívbe-markolóan ír le, mintha nyugvóponthoz érne és megváltását lelné. De a zsidó dal is, mint a zsidó betű, az orosz zsidókkal vándorolt be Németországba. A berlini hirdető oszlopokon izléses plakátok tudatják az érdeklődőkkel, hogy a „Blüthner-Saal“ finom akusztikájú falai 1923 január 2-ikán, kedden este zsidó dallamoktól fognak visszhangzani. „Jüdische Musik!“ hirdeti a plakát. A bemutatók és előadók pedig a „Gesellschaft für jüdische Musik in Moskau“. Akivel aznap beszéltek, mind egészen természetesnek találja, hogy „este találkozni fogunk a Blüthner-Saalban“. Ahhoz nem is férhet kétség, hogy zsidó művész, író, poéta ne legyen ott ennél a zsidó zenei eseménynél.

Es csakugyan zenei esemény volt. Felejtethetlen est külsőségeivel és tartalmával egyaránt. Az egész zsidó szellemi arisztokrácia adott itt találkát egymásnak. Az első sorokban foglalt helyet Bialik, Csernichovszky, Seneour és még néhány héber poéta, az egyik zsölléből kimagaslik Pasternak finom ősz feje, elábrándozva hallgatja a moszkvai társulat muzsikáját és talán vissza-visszagondol azokra az időkre, amikor még nem volt „szabad szovjet“, hanem a zsidógyilkos zsarnoki uralom alatt nyögtek és ő, a zsidó művész, tizenöt éven át rendes professzora volt a cári főváros képzőművészeti főiskolájának. Fönt a pódiumon három moszkvai zsidó, Gusikow, Pjatigorski és Minko belekezd Engel legújabb kompozíciójába és hegedűn, cellón és zongorán összecsendülnek a régi zsidó népdalok szívhez szóló akkordjai. Zúgó tapsorkán ébreszti fel az álmodozókat és visszahozza az eltévelygő lelkeket az izzó levegőjű koncertterembe. Minden nesz el-

hallgat és az egész közönség áhitattal figyel a ladii kabbalista (Chabad) misztikus dalára, mely Engel átírásában az „Adagio misterioso“ nevet kapta. Ennél fenségesebb, megrázóbb zenét még nem hallottam. Valósággal fascínálta a közönséget, amely a darab eljátszása után még percekig némán merült el az áhitat extázisába. Csak azután ocsudott fel a taps, amelyre az egész Adagio misteriosot meg kellett ismételni.

— Tagadhatja-e még valaki, — mondja Csernichovszky — hogy van zsidó zene? Sajnálom, hogy nem lettem muzsikus.

— Muzsika egy Csernichovszky-vers is! — felelem.

— Mondjuk — hárítja el szerényen a költő — de a legszebb muzsika mégis csak a dal szavak nélkül!

A pódiumon Wachmann asszony egy csodálatos chászidikus melódiát dudol el halkán, lágyan, átérzőn és átéreztetőn, dal szavak nélkül, mintha a test béklyóiból kiszabadult lélek öntené ki tiszta, túlvilági fájdalmát. Majd jemeni és babyloniai népdalok következnek, melyek távoli ismeretlen világokba ringatnak, ahol tán először hangzott fel a szívettépő régi zsoltárének: „Hogyan daloljuk az Ur dalát idegen földön?“ A művész nő ajkáról ömlenek a dalok mint duzzadt szőlőléből a karmeli bor, palesztinai szüreti énekek, vídám gyermekdalok, zsoltárok és poémák követik egymást, Ravel, Engel, Zewi, Krein, Rosovszky, Dobrowein, Scaminszky stb. átdolgozásában. Már tíz óra felé jár az idő, de a közönség oly szívesen hallgatná éjfélig is.

A teremből kifelé menet izgatottságtól égő arccal felém sietett a mint poéta, festő és zeneszerző egyaránt híres Arno Nadel:

— No mit szól kollégám ehhez az eredményhez? Én azt hiszem, hogy mindaz, amit a mai zsidó renaiss-

sance irodalomban, költészetben, festészetben, szobrászatban felmutathat, elenyésző ahhoz képest, amit a zene terén értünk el. Ha Wagner feltámadna, de nagyot bámulna! Tudnak már ezekről a dolgokról valamit Budapesten?

— Egyelőre még nem, — feleltem, — de néhány hét múlva tudni fognak róla nálunk is.

Talán elmegy a moszkvai társulat Budapestre is?

— Ez volna a legjobb és a legegyszerűbb. De beszéltem Engel professzorral. Szerinte ki van zárva, hogy most mint orosz zsidók magyar vizumot kapjanak, de a mester drága ember, gondoskodik a kottakéziratok lemásolásáról, a „Jibne“ is felajánlotta segítségét, így hazavihetem a műsor színe-javát és februárig megtanulják otthon a mi művészeink.

Igy született meg a budapesti zsidó népdalest Berlinben.

IV.

Egy kis disputa. — A keleti és a nyugati zsidók. — A Jüdischer Verlag. — Az „Ajanoth“. — Az „En Hakoré“. — Az „Ewer“, az összes héber kiadóvállalatok központja.

Egy igen tiszteletreméltó tudós és lelkes barátom annak a nézetének adott kifejezést előttem, hogy nem érti az én lelkesedésemet az orosz zsidók németországi inváziójáért és nem osztja felháborodásomat azon, hogy bizonyos német zsidók nem válogatták meg az eszközöket, mikor ez ellen az invázió ellen felvették a harcot. Szerinte, a német zsidóság csak önvédelméért küzd és nem hagyhatja magát kiszorítani még zsidó testvéreitől sem. Azonkívül érthető, hogy nem akarják viselni az ódiumot, amely egy esetleges politikai fordulat után az egyes orosz zsidók túlkapásai miatt valamennyiükre fog háramlani. Én tiszteletben tartok minden meggyőződést és elfogultságtól mentesnek tekin-

tem magam még zsidó ügyekben is, amennyire ez a Cholnoky László-féle „szubjektív objektivitás” elmélete szerint általában lehetséges. De meg kell jegyez-
nem a következőket:

1. Ha mi zsidók egy pillanatra is koncedáljuk annak a jogosultságát, hogy ember ember ellen hadat viselhet a „sacro egoismo” alapján, vagyis ha érthetőnek mondjuk, hogy a „nyugati zsidók” plakátokkal, népgyűlésekkel és egyéb hasonló fegyverekkel harcolnak a „keleti zsidók” ellen, mert pozíciójukat féltik, — nem vehetjük többé rossz néven, ha antiszemitáknak nevezett fajvédők ugyancsak plakátokkal, népgyűlésekkel és még kissé súlyosabb és sebesítőbb fegyverekkel is küzdenek a zsidók térfoglalása ellen, ami elvégre szintén a pozíciókért való életharcot jelenti.

2. A „keleti” és „nyugati” zsidó közti különbség semmikép sem származik Mózes vagy a Talmud-idejéből, de még a középkorból sem. A keleti zsidónak elég egy generáció és olyan nyugatvá válik, hogy még Anatole France sem tudná megkülönböztetni a bennszülött párisi izraelitától. Ha meg a zsidók maguk akarják megakadályozni, hogy a keleti zsidó nyugatvá alakuljon át, ne csodálkozzunk, ha bármelyik nép „fajvédői” oly szívesen lemondanak a zsidóság asszimilációjáról és süket marad a fülük a zsidóság minden hazafias deklamációjával szemben.

3. Hogy ezek már dolgoztak a haza javáért, azok meg legfeljebb csak fognak dolgozni — egészen mindegy! Talán éppen ezek között, akik ma menekültek az orosz szovjet elől, vannak a génius-csirá, amelyek a német szellemet megtermékenyítik és a dicsőségét gyarapítják. Hisz elvégre nem zárult le a zsidó szellemi erő éppen azokkal, akik már tegnap menekültek a kancsuka elől és tegnapról mára nyugatvá vedlettek! A nagy Amerika csupa „bevándorolt” és „jöttment”-

ből lett azzá, ami; és ha a história igazolta volna az „előbb jöttek“ önző jogát, akkor az oceánon túl ma is a rézbőrűek és emberevők jeleznék az elért kulturfokot.

4. A németországi orosz zsidók a szovjet elől menekültek. Mindamellet bizonyos, hogy politikai fordulat esetén valamennyit, a bennszülött zsidókkal együtt kommunistának deklarálnák — és ez ellen nincsen appelláta. A zsidók végzete ez és protestálhatnak ellene templomokban, vagy fórumokon, nem hallgat rájuk senki, aki nem *akarja* meghallgatni. Ebbe bele kell törödnünk. Zsidó sors. És amint a magyar zsidóság nem a „galíciaiak“ miatt szenved, a német zsidók sem az oroszok miatt fognak „bűnhődni“.

Egyébként természetes, hogy engem a Németországba bevándorolt orosz zsidók közül csak az a réteg érdekelt, amely ma kétségtelenül az ottani zsidó élet dominánsa lett. Ezeknek köszönhető, hogy Berlinben a zsidó kultúrának olyan centruma támadt, amelynek hatása az egész diasporán érezhető. Valamikor Pumbaditában és Nahardeában szintén az exilium menekültei alkották azt a szellemi központot, amely versenyre kelt a hajdani jeruzsálemivel. Ma „Askenáz“ lett a héber műveltség terjesztésének gócpontja: ki bírná ennek távoli perspektíváját áttekinteni!

A „Jüdischer Verlag“, amely mint német zsidó könyvkiadóvállalat indult, ma legfontosabb munkáit héberül adja ki. A Jüdischer Verlag adta ki az Agnon híres kis regényét a „Vehaja heakov lemisor“ szívbemarkoló históriáját és a chaszidizmus kultúrtörténetébe vágó számos munka héber eredetijét. De ha német kiadványait nézzük, azokon is túlnyomó részben rajta az orosz zsidóság bélyege. A Jude-t Martin Buber szerkeszti, aki különben maga is mint orosz zsidó szerezte meg elsőrangú helyét a német irodalomban, munkatár-

sai között pedig alig találunk a „*numerus clausus*” arányában német zsidókat. Mert a német zsidóságon is rajta ül a tragikus átok, amit Bialik egyik gyönyörű versében kifejez, hogy mihelyt egy csillagot szikráz ki szellemének tűzéből, az másoknak kezd ragyogni és fénye nem ad többé meleget a zsidó népnek. A német zsidóság hallatlanul sokat alkotott a zsidó tudomány terén, de ez a tudomány sokszor dermesztően fagyos és fagyasztó. Valahogy úgy kezeli a zsidóságot, mint egy muzeumi tárgyat, mint egy kegyeletes ereklyét, amelyet nem szabad eldobni, hanem föl kell tenni a zsinagóga padlására, a szétrongyolt imakönyvfoszlányok közé. Az orosz zsidóban a zsidó népnek minden élni akarása, minden eleven tetteje lobog, duzzad és szüntelenül alkot. Alkot nem a zsidó muzeum, hanem a zsidó élet számára.

Az „*Ajanoth*” (Források) valóban megnyitja az ősi zsidó forrásokat, hogy beléömléssze éltető vizüket az új zsidó élet folyamába. Itt is orosz zsidók a medermélyítők és hidverők. Az „*En Hakóre*” az orosz D. A. Friedmann héber bibliografiai szemléje pompás képet ad az új héber irodalom lüktető életéről. Itt látjuk, mennyire eleven és sokszínű a mai héber literatura. Nem mestersegesen tenyésztett virág, mint Mendelssohn korában volt, hanem természetes hajtás, mely a zsidó nép felszántott talajából szívja nedvét és felfrissült zsidó levegőben terjeszti illatát.

Sohasem felejttem el azokat az órákat, miket az „*Ewer*” társaság palotájában töltöttem. Az „*Ewer*” egyesíti magában az összes héber kiadóvállalatok képviselőtét. A Knesebeck-str. 54. számánál kezdődnek a helyiségei és két-három házon át bekanyarodnak egészen a Lietzenburger-strasse 8. számáig. Óriási könyvvállalat, amelyhez képest a mi Athenaeumunk vagy Franklin Társulatunk kiskereskedések. Nagy, tágas és pompá-

san berendezett irodákban modern héber írógépek mellett ülő fürge kisasszonyok kopogtatják a levelek ezreit, amelyek az egész világ héberül olvasó közönségét mintegy láthatatlan láncsal fűzik ide, az „Ewer“-hez, ami a szent nyelven *hébert* jelent. Az expediciós osztályban elküldésre váró óriási csomaghalmazok jelzik a napi érdeklődést, amelyet állandóan emelkedő grafikon szemléltetően is feltüntet. A raktárba naponta újabb meg újabb értékes könyvkiadványok, folyóiratok, zene-művek érkeznek és dr. Rosenstein, a vezető nem esik kétségbe, mert tudja, hogy ami ide érkezik, az nem soká marad itt. Ebben biztosabb, mint az „idegen nyelvű” judaica osztályában, ahol az összes nyelvek zsidó vonatkozású művei megszerezhetők.

A héber kultúrának ez a nagy fellendülése volt az, ami valóban boldogsággal és lelkesedéssel töltötte el Berlinben. Az életért, a kenyérért való harcnak, amely zsidót zsidóval szembe állított, nem tulajdonítottam nagy fontosságot. Legfőlebb egy pár pillanatra elsomorított az emberi gyarlóság tudata. De elgondoltam, majd valamikor, később, amikor már a história fog ítélni minden múlandó és maradandó fölött, senki sem fog többé gondolni arra a küzdelemre, amelyet a „keleti” és „nyugati” gyomor provokált, de mindenki fog gyönyörködni azokban a szellemi kincsekben, amelyek a zsidó kultúra új centrumában felcsillogtak és ragyogó fényük tiszta sugáraival egyformán átölelik a Keletet és a Nyugatot.

Két modern makáma.

— Rímes játékok, Alcharizi után nagyon szabadon. —

— 1904. —

Első makáma.

*Egy felavatott Mária-képről
S különféle zsidó népről.¹⁾*

Heiman az izraelita szól²⁾: Szívemben váagnak
lángja égett: — ismerni a mindenséget, — tudni min-
dent, mi történik — lenni a földtől fel az égig; — látni
mindent szemtől szembe, — ezt véstem én jól eszembe,
— és míg tudásomban — orrontottam — holmi rést, —
nem ismertem pihenést. — Indultam hát tapasztalatok
után, — hogy ne kelljen majdan balgán, bután — e
szép világtól búcsút vennem, — midőn a vándorbotot
le kell tennem — és az élet gépe megáll bennem. —

Bejártam mindent a nagy világba' — mit ismerni
óhajtott lelkem vágya, — a Libánontól a Kárpátokig,
— Északtól a déli fokig, — Ázsiától Afrikáig, — Bala-
tontól³⁾ Adriáig, — ahol sok a zsidó és ahol kevés, —
hol divat a munka s hol semmittevés, — megnéztem
mindent jól figyelve, — mert szemlélődés éltem elve.
— Láttam annyi chevrat, hogy majd meghatott — s
egy zsidó irodalmi társulatot, — a holtaknak kell ezer

Néhány edzett — rimes jegyzet:⁴⁾ Régi idők óta —
sokat változott vers és nóta, — de bizony a makáma, —
amilyen volt, olyan máma — és a cím — ma is rím.

²⁾ Eredetiben: Hémán az Ezrachita, — amit a — semita
— költő igenen fordíta.

³⁾ Ezt a fordító tette ide — és nincsen benn az erede-
tibe, — de nagy szükség volt reája, — mert különben érthe-
tetlen a históriája, — és annak, akit érdekel, — tudnia kell,
— hogy a történet nálunk játszik, — amint alább világosan
látszik. —

egylet — és az élőknek sokallnak egyet. — Láttam különféle jó zsidókat, — maradikat s haladókat, — kifent bajszú neológot — s olyat, kinek pajesze nyakig lógott; — marakodnak, civakodnak, — mindegyik magát tartja jobbnak, — egymástól elszakadva élnek, — pedig közös ellenségtől félnek, — egy a céljuk, ideáljuk — s egy a végzet, mely vár reájuk.⁴⁾

De nemcsak a zsidót néztem én — e föld sáros kerekén, — megfigyeltem én egyaránt — katolikust és mohamedánt, — hugenottát és anglikánt, — unitáriust és kálvinistát, — protestánst és anabaptistát; — megjelentem és mindenütt, — hova Isten napja süt, — ha csak a gazda ki nem üt. —

Egy szép napon — felkapom — cakumpakom — és kalandvágytól felhevülten — a bolygás öszvérére ültem⁵⁾, — elmentem a fővárosba, — melynek szennyét a Duna mossa; — ott felszálltam egy villamosra⁶⁾ — és rövid idő alatt — ott voltam, hová célom haladt, — egy diszes, virágos téren, — mely illatozik nyáron, télen, — hol a templom nagykeresztű tornya — égbe nyulik, mint a Tatra orma. — A ragyogó templomba — leirhatatlan fény, pompa, — ünnepélyre készülnek épp, — felavatásra vár egy Máriakép — s zajongva tolong a nép, — és egymás tyukszemére lép. —

Összevegyül a zugó harang — és a bugó orgonahang, — az udvarra bódítva száll a — tömjénfüstnek

⁴⁾ Ha itt-ott vannak kitérések — és emiatt egy kissé kések, — ne vegyék ezt tőlem zokon, — hiszen a tárgy oly közeli rokon; — különben a történet gyorsabban indul, — ha majd kifogytam tapasztalatimból.

⁵⁾ Ez az Alcharizi-stílus, — mely áradozik, mint a Nilus, — de nem mindig követem őt, — mert azt tartom szem előtt, — hogy az olvasónak fogy türelme, — ha ilyenekkel terhesül az elme. —

⁶⁾ Anachronizmus, de nem baj épp, — a poézisban fő a szép. —

illatárja, — majd felharsan vala — a „Te Deum . . .“
lassú dala — és én megindítva általa, — de a kíváncsi-
ságtól is ingerelten — menten a templomba mentem.
— De ó, hogy meghökkentem, — midőn oda, — égi
csoda! — benyitottam; — elámulva láttam ottan — azok
között kik minisztrálnak, — kik a püspök körül állnak
— egy csomó nyalka zsidó-dalját, — rasekulok és rabbik
sarját, — chevragábek hizott unokáját, — kiknek nem
látni csak a háját — sakterek, sámeszek ivadékát, —
ugrálva, mint a pipa-békák,⁷⁾ — amint diszes körbe, —
áhitattal énekölve, — a Te Deumot susogták, — míg
félkézzel állukat fogták⁸⁾ — és fejüket rázva, — hado-
názva, — belezugtak a szentegyházba. —

Az oltár előtt pedig — magas állvány emelkedik,
— ott áll ünnepi diszruhában, — az egyiknek csak hátát
láttam, — két reszkető kövér alak, — a püspök előtt
hajlonganak, — epedőn szuszogva várják, — amint kar-
jaikat kitárják, — a szent atya bő áldását, — mint a
macska a tejes kását.⁹⁾ — A nagyságos úr sötét frakkba,
— kajla lábait egymásra rakja, — az úrnő őnagysága,
— ki a hatvanon rég túl hága, — éppen arccal felém
fordult, — vén szeméből könnye csordult, — hizott
nyaka ékes láncot ereszt, — rajta csillog nagy arany-
kereszt — és míg bamba szemeket mereszt — a püs-
pökre a két alak, — amannak ajkai szóra nyiltanak.¹⁰⁾

„Üdvöz legyetek az Urban — és a hitben, eme új-

⁷⁾ Ez is egy izmos — anachronizmos, — ami csak a
rím kedvéért — nyerhete tért, — mert hisz a pipabéka —
őshajléka — Amerika, ahol a tavakban uszkál, — Alcharizi
pedig előbb élt Kolumbusznál. —

⁸⁾ A buzgólkodó pápisták, — lévén hajdan talmudisták,
— viselve szakállt és pajeszt, — csak megszokásból teszik
ezt. —

⁹⁾ A hasonlat sántít egy picit, — de nem lesz belőle
deficit, — hogy nem találtam szebbet itt. —

¹⁰⁾ A költő nem tud sztenografiát — és bizony nem
is ad — garanciát, — hogy a beszédet pontosan vette át. —

ban, — melyet követni, ó jámborok, — nemrég megfogadtatok, — és melynek legszebb zálogát — e képen nyújtottátok át, — melyet im felszentelek, — Mária üdvözl bennetek!“ —

Midőn szavait a főpap befejezte, — az orgona az Ave Máriát kezdte — s a közönség legott — elhagyta a templomot, — csak néhány zsidó dalja, — rasekulok és rabbik sarja, — maradt hátra, — hogy meggratulálja — a bőkezű ajándékozókat, — a vallásukért áldozókat: — ők pedig előkelően mosolyogva — köszöntöttek balra-jobbra.¹¹⁾

És énekelve szóltak:

„Csak előre, csak előre!
Ó, a zsidó hit mi dőre!
Szenved érte csak az ember
S bér se' vár a szenvedőre.
Ó, a balga martyrhősök,
Nem gondoltak szebb jövőre.
„Türj!“ mondja a vak önérzet,
Am az okos fut előle.
Nem hiszünk mi az új hitnek,
Amde hasznót várunk tőle.
Ó mi bölcsek, boldogulunk,
Csak előre, csak előre!

Az elbeszélő szól:¹²⁾ Midőn a férfi megfordult felém,
— azt hittem, — villám üt belém, — megmerevedtem,
— kővé lettem, — a földhöz nőttem, — ó, hisz ismerős

¹¹⁾ Nem véletlenül került a dalba — „jobbra-balra“ — helyett: „balra-jobbra.“ — Ők ütötték ezt így dobra: — a zsidó mindent jobbra kezd, — de ők nem tehetik ezt, — mióta nyakukon a kereszt. —

¹²⁾ Az elbeszélő az, ki kezdettől beszél, — így van ez a makámás Alcharizinél. —

áll előttem. — Ó, csodás való! — hisz ez Héber,¹³⁾ a házaló, — a furfangos lengyel csaló, — az elcsapott templomszolga, — ó hogy felment itt a dolga! — otthon szökött mindenki tőle — és itt patrónus lett belőle! — És a felesége? — esküdni mernék az égre, — hisz ez a hires Rebeka, — kinek hajlongott a dereka — minden, minden férfi előtt, — ni, alig ismerem meg őt! — Ó, csak a pénz képes ily csodákra, — csak néznének egy kissé hátra! —

A derék ünnepelt ekkor hirtelen — mérgesen — rámtekintett — szemeiből szikrát hintett, — arca sápadt volt, — mint a holt, — majd elmosolyodva szólt:

*„Héber vagyok jó barátod,
Gazdag lettem, amint látod.
S mert a gseftem úgy kívánta,
Fordítottam hitnek hátot“.*¹⁴⁾

Én pedig áhítatba esék: — Hála néked, ó fenséges Ég. — Ime ilyeneket veszít csak el, — a nagy, az örök Izrael!

¹³⁾ Eredetiben Cheber áll, — de így itt jobban imponál, — különben maga Alcharizi mondja, — hogy a költőnek legyen gondja, — hogy verse tiszta legyen, mint a nap, — emígy pedig világosabb. —

¹⁴⁾ Nem a rimetöltő — makámaköltő — tévedett, hátat helyett hátot írva — a papírra. — Ezt a nagy hibát — így vette át — szórul-szóra, — mert épp ekként szöla — barátunk Héber, — a mindig éber — derék stréber, — aki különben — fekete ködmönben — Tarnopolból vándorolt ide, — de bár üdvözi az új ige — és fejét füröszte keresztvíze, — nem tűnt el lengyel szája-ize. —

Második modern makáma.¹⁾

Fél keresztény, fél zsidó,

Arra hajlik, merre jó.

Heiman, az izraelita, szól: Mindig vonzott égő vágyam, — hogy a balgaság tengerét általhágjam, — és az értelem országa felé tartván — a mindentudás édenpartján — sok időt töltsek, — az éles elméjű bölcsek — ismerettel terített asztalán, — hol sok rejtély, sok talány — megfejtetten föltálalva — s mindenki szenvedéllyel falja — a tudományok eledelét, — mint a bókot a fehérccseléd.²⁾ — Hajh! Oda vágyom most is vissza, — hol mindenki a kristálytisza — bölcsesség pezsgőjét issza, — hol égbe nő a tudás fája — s az ész bátran mászik rája, — s nem gyújtja fel lángszikrája; — gyümölcsöt szed róla bőven, — mint a hét kövér esztendőben — s fanyar vagy édeskés, — belehat az éles kés, — mert mi sem riasztja el az észt, — mely keményet is megemészt.³⁾ —

Oh, sok gyümölcsöt szedtem én — a tapasztalatok mezején, — sokat, sokat jártam ottan, — míg bölcsesség-

Hasznos tudnivalók.⁴⁾ Ez az alliteráció, — melyben kevés a ráció — s mely csörög, mint a rossz dió, — s melyre gyorsan reáunnak, — szerencséjére a publikumnak, — nem ismételődhetik oly hamar, — s így nem lesz belőle nagy zavar; — mert én talán — tovább is toldanám, — de „m“ kezdetű szám, — óh, — mily jó! — nincs más csak „millió“, — én pedig alig fogok birni, — ennyi makámát összeírni — és azt sugja egy gonosz valaki, — hogy ennyit a publikum se bírna ki.

²⁾ E hasonlatnál tollam remeg, — hogy a szép nem — talán nem — bocsátja meg; — de leírni mégsem restelem, — hisz Alcharizi a mesterem, — s az ő makamáiba' — sok az ilyen szépséghiba. —

³⁾ Ne érjen utól a bosszú, — hogy egy kissé hosszú, — bár nem ütött ki rosszu' — ez az allegória, — melyért fejemre nem jut glória, — sem nem babér homlokomra; — a bosszúság lelkemet is nyomja, — nem segíthettem rajta, — már bizony ilyen a makámafajta.

gel megrakottan — visszatértem szép hazámba, — ahol folyik myrrha, ámbra, — miként hajdan Kanaánba'. —

De vígságom elköltözött — s szívem gyászba öltözött, — midőn a Kárpátok között, — szép hazámnak határában, — hitsorsosaim táborában — szomorkodó szívvél láttam — sok megszegyenítő dolgot, — sok zsidót, ki gyáván kereket oldott, — és más hitre tért, — hol több hitvány bért — várt, remélt. — De minthogy odaát — zsidó illatát — akkor is érezni vélik, — ha keresztvizben járna térdig, — zsidók társaságába megy, — mint Mohamedhez a hegy.⁴⁾ — És a zsidók? — óh, mi jók! — szeretettel veszik körül — és mindenki ujong, örül, — ha beszélhet vele — gyönyörrel tele. — Pedig kibunkózni kellene, — bojkottot⁵⁾ mondani elene, — hogy amint főzött, — azaz meggyőződött — úgy egyék, — nehogy itt töltsen meg begyét — s ott hizlalja sovány szegjét.⁶⁾

És láttam olyanokat is, — kik csak kis — gyermekeikre küldnek — bár maguk tőle menekülnek, — szentelt keresztvizözönt, — különösen odafönt, — az ugynevezett magas körökbe', — hol azt hiszik, hogy örökre, — lekötötték maguknak a sorsot — s sohasem tör orruk⁷⁾ alá borsót. — És elfeledik, hogy idő jön, — mikor szű-

⁴⁾ Nem találó metafora, — bizonyítja jelenünk kora — eseményeinek egész sora; — és a régi közige — így illenék ide; — „Ha a hegy nem jó Mohamedhez, — ő megyen a mesumedhez“. —

⁵⁾ Szocialisták műszava, — de itt nincsen lóporfüstszaga, — különben úgy is rebesgetik — és talán el is kell hinni nekik, — hogy zsidó és szocialista egy, — tehát úgy is egyre megy. —

⁶⁾ Ez a hasonlat éppen — nem hangzik nagyon szépen, — de ideillik mindenképpen, — és ha nem is finom, — le kell írnom, — mert hát azok, kiktől szólok — sem finomabban, mint bizonyos ólok.

⁷⁾ A szó ajkamra forrna, ha céloznék bizonyos orra, — de szándékom ez nem volt, — tanum rá a mennybolt! —

lőnek gyermek így köszön: — „Ej, haj, dáridó, — huncut a zsidó.“

Némelyik pedig — restelkedik — bejelenteni, hogy kitér, — hogy váltságdíjat kap a hitér', — és a fürge számító, — zsidóéknál jó zsidó, — talán pajeszt is eresztvén, — míg keresztyénnél jó keresztyén. — És hogy kilépését bejelentse, — ó szerencse! — csak a mód — kényszeríthetik a hittagadót, — hogy felemelik a hittag-adót.⁸⁾ —

Egyszer midőn — tavaszi időn — felmelegedtek a szép napok, — aranybetűs meghívót kapok. — Kiváncsian megvizsgálom, — ébren vagyok-e, vagy csak álom? — könyvem szakadatlanul — a diszes papírra hull, — szívemben öröm viharja dúl, — lelkem mármorkéjbe fúl, — óh, meghívott a rasekul! — aki holnap jubilál — és méltóbb vendéget nem talál, — mint éppen én, — a vén — szegény — Heiman, az izraelita, — akit a — gazdag szibarita — mind lenéz, megvet, — mert kigúnyolásában talállok kedvet.⁹⁾

Másnap tehát — felvettem a legszebb ruhát, — és már hajnalban korán — indultam az utcák során, — lelkemnek nem volt többé nyugta, — lábam maga alól a földet is kirugta. — De oh, micsoda — égi csoda? — amire oda — érkeztem, mint lihegő félholt, — már éppen dél volt, — persze; hisz' én nem tudtam utat — s a hordár mindig rosszat mutat.

Miután az ajtófüggönyt széjjeltéptem, — a ragyogó terembe léptem — és im' ott van — szép sorokban — a „kile“ minden előkelője, — a „chevrák“ minden szereplője, — a hitközség apraja, nagyja, — mert a

⁸⁾ Azaz hitközségi tagsági adó, — de így rövidebb a szó — s a rimhez jobban tartozó. — Az éretlen — szójáték csak véletlen.

⁹⁾ Ismét szocialista gondolat, — mit rejt e sívár mondat.

jó alkalmat futni senki se hagyja, — mind jóízűen eszik — a rabbitól a sameszig — és áldják a ház derék urát, — hogy éhség ellen ad ily kurát, — s a szomjuság ellen összehord — mindenféle aszubort.

Fent a rabbi mellett pedig — egy hájas férfiú ülepedik, — terpeszkedik a bársonyszék hátán, — mint a pokolban lent a sátán, — vagy mint a batyú az öreg Nátán — görbe hátán.¹⁰⁾ — Gógösen néz maga elé, — majd a diszes publikum felé, — hol mindenki ő reá néz bámulva, — mint a legelőkelőbb vendégurra, — mind az ő szavát lesik, — mint a felhőt, ha ritkán esik; — nyájasan mosolyognak rája, — kinek vastag ajkú szája — savanyú mosolyra bigyeszkedik; — a rásekul pedig — felemelkedik — és megszólal — ékes szóval — ő reá ürítve poharát — mit bólogatva megköszönt a Rat.¹¹⁾

Midőn a lakoma végére vált, — ételt-italt többé senki se várt, — a vendégek füzére szertevált — s hogy lelkembe a kíváncsiság ördöge szállt, — megtudni, hogy ki ő, — az előkelő, — kit az egybeseregelték — oly szerfölött ünnepeltek, — mert úgy látszott, hogy a hős — régi jó ismerős. — Nyomon követtem őt tehát, — amint utcán, téren át — hetykén dudolta víg dalát:

*„Merni kell csak, merni, merni,
S mindenütt fogsz nyerni, nyerni!
Ki hitte vón' rólam hajdan,
Hogy még egykor én is ennyi*

¹⁰⁾ Alább majd világosan látszik, — hogy jobban idejátszik — a hasonlatok közül ez a másik. — De csak akkor árulom el; — miért, — ha majd a rejtvény nyitjához ért. —

¹¹⁾ Tán megmondani tanácsos, — hogy ez annyit jelent, mint Tanácsos; — kis germanizmus, mit mindenki ért — s ezért senkit se sért. — Szívesen kerültem volna el, — de halljad óh, Izrael, — nem találtam e rimre mást — s annak ki jobbat tud, fizetek áldomást. —

Tiszteletet, közbecsülést
 Fogok majd megérdemelni? . . .
 Megrugtam a zsidóságot,
 De az mindent le tud nyelni,
 Ki hitte vón': ezért sem fog
 Ellenem majd harcra kelni?
 S midőn amott kirugdosnak,
 Nála fogok menhelyt lelni? . . .
 Szórakozást, társaságot. —
 Merni kell csak, merni, merni! . . .“

Az elbeszélő szól: — Midőn a daloló elébe kerültem, — majdnem halottá hültem. — Hisz az nem volt senki más, — mint *Héber*, a hajdani ó-ruhás!¹²⁾ — és most mily ünnepelt óriás. — Ő pedig felém fordult, — haragosan reám mordult, — majd midőn megismert, hirtelen — felkacagott szertelen, — kitátva száját, mint a hold — és énekelve így szól:

„*Héber vagyok Tárnopolból,
 Felvergődtem sárból, porból,
 Arra hajlok, merre jó!*“
Fél keresztény, fél zsidó.

Én azonban — nyomban — elszomorodám, — lám, — nálunk azoknak tiszteletet adnak, — kik bennünket megtagadnak — s aki elpártol — a zsidóságtól, — nálunk is semmit sem veszít, — így lesz országunkban itt — kalmár cseretárgy a hit. —

¹²⁾ Ez a fenti rejtély nyitja, — mely ime bizonyítja, — már is — ragyogóbban, mint a kláris, — hogy fent a másik hasonlat aktuális. —

Kavarodás a zsidó temetőben.

— Nekem van a legcsendesebb hitközségem, — mondja dr. Weisz, a temető főrabbija. — S ott, a temetőben, valóban megvalósul a „zsidó egységpárt“ a legnagyobb mértékben. Ott mindenki megkapta végre mandátumát, csak a beszámolót nehéz megtartani az — égi ítélőszék előtt. Különösen nehéz beszámolniok azoknak, akik a gyermekeiket úgy nevelték, hogy a végén kikeresztelkedtek... Az előkelő, nagy sirboltok látogatói között igen sokan vannak az olyan utódok, akik a zsidó temetőben fekvő szülőkért nem kadist, hanem szent misét mondatnak a Bazilikában. S épp ezek a dolgok kavarnak fel nagyon a temető csendjét. Megesik gyakran, hogy az új keresztény „kéver ovausz“-ra jön s mert kissé resteli a dolgot, elfogadja a feléje nyújtott héber imakönyvet és mégis csak héberül mondja el szülői sirján az imát. Kinosabb a helyzet, ha a neofita a még zsidónak maradt szülő temetésén vesz részt és eltitkolva renegátságának szégyenét, alázattal odanyújtja ruháját a rituális megszaggatásra (kria) és elmondja a kadist is bűnbánóan. Megtörtént legutóbb egy úgynevezett előkelőséggel, hogy amikor a rabbi meghívta a templomba péntek estére, hogy a gyülekezet ősi szokás szerint testvéri részvétét fejezze ki (likrász avélim), a renegát sirva fakadt:

— Főtisztelendő uram, én nem vagyok méltó arra, hogy testvérnek nevezzenek; mert én még tizenkét évvel ezelőtt kikeresztelkedtem. De megfogadom itt, apám sirjánál, hogy még ez évben visszatérek apáim hitéhez...

Persze itt a friss siri hantok közt mégis csak reá-eszmélnek az emberek, hogy ez az élet nem örökkévaló, hogy nem láncolhatják le a sorsot törtető szekerükhöz és ha már meg kell barátkozni a halál gondolatával, mégis csak fáj, hogy elszakadtak azoktól, akikkel az anyaföldben egyesülni szeretnének.

Legutóbb a kikeresztelkedett Kovács Ernő esete volt igen tragikus. A hírhedt bombamerényletnek esett áldozatul. Mikor állapota válságosra fordult, azt kívánta, hogy imádkozzanak érte a felesége sirján, aki két évvel ezelőtt halt meg. Kovács akkor még zsidó volt és feleségét természetesen a zsidó temetőben temették el. Mikor lányai megjelentek a zsidó temetőben, az aszszony sirjánál megkérdezték tőlük Kovács héber nevét, mire sirva bevallották, hogy ők már kikeresztelkedtek.

Ilyen különös esetek vetődnek fel a zsidó temetőben, ahol szép nyugodtan fekszenek a halottak egymás mellett. Itt mindenki meghatódik, ha ebbe a csendes és néma kertvárosba lép, ahol ilyenkor tavasszal minden zöldül, virágzik és él, csak az ember pihen élettelenül a földiszítt hantok alatt.

— Ez az élet! — mondogatják az emberek egymásnak rezignáltan — ez az élet és nem érdemes tülekedni érte . . .

És amikor ezt filozófiai nyugalommal megállapítják, csenget a villamos, az emberek rohannak, öklükkel taszigálják egymást, hogy pár perccel előbb érjenek a városba. A halált már elfeledték és az előbbi bölcselekedésből csak a tülekedés maradt meg . . .

A csortkovai csodarabbinál.

Mikor félórás külön-audiencia után bucsut vettem a csortkovai rebbetől, megkérdeztem tőle, vajjon van-e valami kifogása az ellen, hogy beszélgetésünkéből valamit közöljek. Amire a rebbe a következőképpen felelt:

— Nekem semmiféle okom sincs arra, hogy a művelt világ elől elbújjak. Fogadtam több magyar író és zsrnalistát, feleltem minden kérdésükre, mert nincs semmi titkolni valóm. Az én életem nyílt, ahogy az ajtóm nyitott mindenki előtt, aki hozzám belépni óhajt. Sőt szeretem az érintkezést eltérő felfogású emberekkel. Mert amíg ők meg akarnak ismerni engem, én is megismerem őket. És engem érdekel az egész világ, mindenki és minden.

A csortkovai rebbet nem őrizték a titkárok, az ő szavait nem kellett ellenőrizni, az ő nyilatkozatait nem kellett féltetni. Amit ő mondott, azt meghallhatta volna bármely európai műveltségű ember és nem ütközhetett meg rajta a legfanatikusabb chászid sem. Az ő lelke a legszilárdabb vallásosság és a legizzóbb életvágy csodás keveréke. A nagystilű élet iránt való érzék, amit a család a szadagorai reb Szrolcsetől örökölt, nála fejlődött ki a legfeltünőbbben. És amellet ő az összes le származottak között a legtudósabb, a rabbinikus és kabbalisztikus irodalomban a legjártasabb. Neki van a legszebb zsidó könyvtára és egyszersmind a leggyönyörűbb kastélya és parkja. Hozzá utaznak a legtöbbet tanácsért és imákért és ő utazik a legtöbbet a nagyvilágban. Az ember alig bírja megérteni: hajnalban a kab-

bala misztikus kódébe merül és délben olvassa a Neue Freie Presse politikai és szépirodalmi közleményeit.

És engem főleg ez a probléma foglalkoztatott az ő egyéniségének megismerésénél. Egy ember, aki a valóság legjelentéktelenebb parancsát is a legpedánsabban teljesíti és amellet a legstilusosabb, a legmodernebb életet tudja élni. Lefoglalja a legelőkelőbb szálloda egész első emeleti frontját, az egyik szobában pedig lakik a Csorkovából hozott metsző, mert idegen metsző rituális vágásából nem eszik. Dél előtt bekocsikázza az egész fővárost, megnézi Budapest nevezetességeit, a királyi várt, a Margit-szigetet, a parlamentet, a muzeumot stb., délután pedig fogadja a szállására sereglett hívők tömegét, akik eljönnek hozzá, hogy imádkozzék érettük.

A stilusos, szép élet éppúgy meggyőződésből fakad nála, mint a legszigorúbb vallásosság. És természetes, hogy a családi tradíció folytán mindakettő mélyen beleidegződött a lelkébe.

— Igaz-e, — kérdeztem a csorkovai csodarabbitól, — hogy a szadagorai család életmódjában feltűnő luxust fejt ki. Mert mesék keringenek az asszonyok sok ezer frankos párisi kalapjairól és még drágább selyemruháikról.

— Ez mind legenda, — felelte a rebbe. — Hiszen ön is látta a rebbenét és a leányaimat, egyszerűen járnak, felesleges fényűzést nem ismernek. Igaz, hogy szépen élünk, de csak a szép élet méltó zsidó tudósokhoz. A talmud szerint, a tudósok királyok és fejedelmi élet illeti meg őket.

— És miért kelt ki a szandeci rebbe a szadagorai család fényűzése ellen? — kérdeztem.

Erre a csorkovai rebbe a következő meglepő feleletet adta:

— Sajnos, a galíciai rabbiknak nincsen érzékük az

élet szépségei iránt. Az évszázados getto-élet eredménye ez. Elvesztették az érzésüket a szép lakás, a szép ruházkodás, a szép életmód iránt. A természet szépségei sem nyújtanak nekik semmit. És az évszázados getto-élet azt a meggyőződést érlelte meg a zsidókban, hogy csak az ilyen szűk, dohos élet szent és hogy a jámborság nem maradhat fenn, csak a nyomorban és a piszokban. Sajnos, de nagyon sokáig fog tartani, míg a zsidóságban átmegy a tudat, hogy a szentség nem rombolja le az életet, hanem még szebbé, nagyobbá építheti.

Ennél modernebbül a legmodernebb „haladó” rabbi sem beszélhet.

— A világ azt mondja, — szóttem tovább a beszélgetést, — hogy a szadagorai család azért fejt ki olyan fényűzést, mert Dávid király dinasztiájából származik és a fejedelmi életet mintegy hagyományos kötelességének tartja.

— Ez mind csak legenda, — felelt a rebbe. — Igaz, hogy az család visszavezeti származását Rabbi Mózes Iszerleszig, a Sulchán-Áruch társszerzőjéig, ez pedig visszavezette családfáját Rásiig, akiről azt tartották, hogy Dávid király ivadéka. De ez csak családi tradíció, aminek hiteles alapja nincsen. Különben is úgy tartom, hogy a származásnak csak úgy van valami értéke, ha a leszármazott maga csillog és visszatükröződnek benne ősei tulajdonságai. Nagyapám, a rizseni rebbe, mondott erre egy hasonlatot: „Egy király négy művészt fogadott, hogy feldíszítsék palotájának legszebb termét. A művészek közül hárman gyönyörű díszekkel ékesítettek egy-egy falat. A negyedik ellenben nem dolgozott semmit, hanem várt, amíg a társai elkészültek. Azután bevonta az ő falát síma velencei tükrökkel, úgyhogy a negyedik fal visszatükröztette a többi hármat és az egész teremnek ragyogást és fényt adott.” A származás is csak akkor díszíti az embert, ha az

illető lelke visszatükrözi azoknak a fényét, akiktől származik.

Mégis észlelhető örömmel mesélte el a csortkovai rebbe, hogy mikor 15—16 éves korában egyszer Oroszországba utazott, egy Ponyatovszky gróf, aki I. Miklós cár alatt miniszter volt és aki nagyapját, a rizseni csodarabbit még személyesen ismerte, tudomást szerzett az ő utazásáról és elébe jött családjával és egész kíséretével a határig. És amikor ő, a Rizseni unokája leszállt a vonatról, a gróf kísérete úgy tisztelgett előtte, mint egy király előtt.

— Hát ilyen előkelő keresztények között is voltak a rizseni rebbenek hívei?

— Hogyné! — felelt a csortkovai rebbe. — Különbön alig tudott volna a börtönből kimenekülni. Hiszen úgy vigyáztak reá, mint egy fontos politikai fogolyra. De miniszterek, grófok és hercegek érdeklődtek iránta és ezek tették neki lehetővé a szökést.

— És a sok legendával szemben, a családban fennmaradt hagyomány szerint, mi volt az oka annak, hogy a rizseni rebbet börtönbe vetették?

— Denunciálták a cárnál, hogy titkosan támogatja a lengyel felkelést. Reábizonyították, hogy a lengyel felkelés élén álló előkelőségek közül számosan megfordultak nála, de ezek egyszerűen csak tisztelői voltak, amint hogy meglátogatták a nagyapámat az orosz előkelőségek is. De a denunciánsok azt mondták róla, hogy a rizseni rebbe különben is fejedelmi aspirációkat táplál és a lengyel felkelőkkel szövetségbe, a lengyel zsidókat megnyervén a felkelés ügyének, önálló kis zsidó királyság szerzését remélte. Természetes, hogy az egész dolog koholmány volt.

Ez a magyarázat egészen plauzibilis.

Beszélgetésünk közben bejött a rebbe leánya és jelentette, hogy már terítve van. Valószínűleg reám való

tekintettel tette a jelentést tiszta német nyelven. Nekem eszembe jutott a legenda, amely a rebbe leányairól kering, hogy műveltségük párját ritkítja és hogy értik és beszélnek a világ minden nyelvét. Megkérdeztem a rebbetől, hogy miként neveli a leányait és általában, mivel töltik idejüket a család női tagjai, minthogy azok Tórával nem foglalkoznak.

A rebbe felelete ismét meglepett.

— A leányok jártasak — felelte — Mózes és a proféták könyveiben. Jól értik a héber nyelvet és ismerik a középkori és a modern héber költői irodalmat. Olvasásuk az új héber és zsargon írókat. Ön tudja, mennyire fellendült mindkét nyelv irodalma az utóbbi időben. De ezenkívül olvasnak lengyel és német írókat is, az utóbbi nyelvre pedig le van fordítva minden, ami nagyot és szépet a világirodalom alkotott.

Amint ezek a szavak „moderne Literatur“ és „Weltliteratur“ a csortkovai rebbe ajkán elhangzottak, ki lehetett érezni, hogy nem üres fogalmak előtte, hanem értékelni tudja egész súlyukat. Talán olyankor, „alkonyatkor, amikor nincsen sem nappal, sem éjjel“ — amint a talmud mondja — a csortkovai rebbe is belepislant abba a „nagy és szép“ világirodalomba és a Zohar könyvének kívül, Goethe Faustjában is gyönyörködik.

Mert a csortkovai rebbetől azzal a benyomással távoztam, hogy általános műveltségű emberrel beszéltem. És szinte azt találtam a csortkovai csodarabbi legnagyobb csodájának, hogy ő csodarabbi. A fanatikus exaltáltságnak nyoma sincs nála. Modora, beszéde európai; viselkedése, fellépése előkelő; úri életmódja pedig valami nábobéra emlékeztet. Nem hiszem, hogy a hercegprimás — ez a keresztény csodarabbi — stilusosabb életet élne, mint ez „a zsidó hercegprimás“ — ahogy egyik napilapunk a csortkovai rebbet nevezte.

És olyan nyugodt, főúri gesztussal szedi híveitől az adót, mint egy Isten kegyelméből uralkodó király fogadja alattvalóitól a civilistát.

Búcsúzásom előtt még meg akartam tudni, vajjon ismeri-e a rebbe a magyar viszonyokat, minthogy sejtettem, hogy egy ilyen európeért nemcsak a szép épületek érdeklik egy városban, hanem az élet is.

A járatosság, amelyet a csortkovai rebbe a magyar zsidó viszonyokban tanúsított, felülmulta várakozásmat. Nemcsak a magyar zsidóság jelenlegi helyzetét ismeri, hanem a múltját is. Csak egyik megjegyzését iktatom ide:

— A magyar zsidóságot tulajdonképpen nem is kellett emancipálni, hiszen egy egész zsidó törzs (a kazárok) jött be a honfoglalókkal, sőt valószínű, hogy már Aquincum és a római légiók idejében is laktak itt zsidók. Egyébként a magyar zsidók annyit lendítettek eddig is az ország kulturáján, iparán és kereskedelmén, hogy a törvényes befogadtatást bőven meghálálták és joggal tarthatnak igényt a keresztény polgárokkal való legteljesebb egyenjogúságra.

A csortkovai rebbe tehát a magyar parlamentnek nemcsak épületét nézte meg, hanem kissé beletekintett annak szellemébe is.

„Kitértek és kitérendők.“

Egy kis német könyvecske ér mostanában kiadást kiadás után. Egy apró kis füzet, amelynek a címlapja is elég biztosíték arra, hogy nem fog egyhamar a kiadásokban szünet beállani. Koromfekete alapon három alak látható egymás mellett és pedig olyan pompás ensembleban, amilyet csak a Simplicissimus karrikaturáiban szoktunk látni. A középén áll egy iszonyatosan elhízott és még iszonyatosabb zsidóorrú mama, nagy keresztel a mellén. Jobbra egy hasonló típusú, de vékonyabb dongájú „lájtnánt“, cigarettával vastag ajkai között. Balra egy burs-sapkás, cvikkeres, mulya arcú student-fajta, a kabátja alatt valamelyik bursensaft szalagjával. Lent piros betűkkel a könyv címe: „Getaufte und Baldgetaufte“. Fönt a szerző álneve: Béda.

A kacagtató címlap eléggé tisztán sejteti, hogy miről van szó a könyvben. Azokról az ájtatos hölgyekről, akik egészen meg akarnak fürödni a szentelt vízben, hogy lemossanak magukról mindent, amit a zsidóságtól örökölték és azokról a fiatal urakról, kik hamis eskü, megalázkodás és árulás segítségével törnek stréber-céljuk felé. Ez a téma természetesen nem új. Erről prédikálnak a papok a templomokban, erről vezércikkeznek felekezeti ujságok és erről irnak patétikus verseket a zsidó költők. De Béda megtalálta ennek a témának az új oldalát: a nevetségességet. Az ő eszköze nem a pátoz és nem az erkölcsi komolyság, hanem a gúny és a szatira, az irónia. A magasból mósolyog le a Mikulás-ünnepet rendező zsidókra, Áron Leibnak Egon nevű fiára, a kikeresztelkedő kis dr. Pollákra, a zsidó

származását antiszemitizmussal takaró Rosenblattra, a keresztény jótekonyságban serénykedő zsidó asszonyokra, a rendjelekért tülekedő nagykereskedőkre és mindazokra a félszeg, gyáva és komikus alakokra, kiket az érzékenyebb lelkűek talán túlságosan komolyan vettek.

Verseket ismertetni céltalan dolog. Verset olvasni kell. Mihelyt prózába tesszük, elvesz minden zamatja. Még a verses fordítás is sok veszélyt rejt. Megpróbáltam a szurós szatírák közül kettőt lefordítani:

I.

Mikulás-ünnep.

Ünnepélyes zaj, tolongás,
Zsufolásig minden terem.
Kézszorítás, szemkacsintás,
Kacérkodva ringó selyem.
A középén fehér ruhás,
Pásztorbotos szent Mikulás.
Széjjelnéz a nagyteremben,
S áldó ajkán mosoly lebben:
Hejh, be pompás, szép dáridó!
Csupa zsidó, csupa zsidó!

Ott sétál a hosszú Tarján,
Kohn Terézzel görbe karján,
Nietzsche nála legfőbb eszmény,
S május óta jó keresztény.
Megáll, lenéz, kissé unva,
A mélyen tisztelt publikumra,
S hidegen szól tündéréhez:
„Micsoda egy közönség ez!
Persze, ha az összehívó
Csupa zsidó, csupa zsidó!”

Másnap tele minden hirlap,
 Mind az ünnepélyről irnak,
 Hogy sikerült minden azon,
 S hatezer kor. tiszta haszon!
 Gyönyörű volt, bizony remek,
 A jó Isten fizesse meg!
 Mert a tiszta hasznot kapják
 Eladósodott kis hadnagykák,
 Szegény búrok és eszkimók,
 Csak nem zsidók, csak nem zsidók!

II.

Károly császár és a kitért.

Károly császár trónusán ült
 Frankfurtban a Majna mellett,
 Disztermében körülötte
 Fegyver csörgött, zene zengett.

Kegyet osztón tekint körül
 Vitéz frankok nagy császára,
 Egyszerre csak felrezen és
 Sötét ránc ül homlokára.

S szólott Lyon püspökéhez:
 „Nézze ama hősnek orrát,
 Az a vitéz bizony nem frank,
 Se nem avar, se nem horvát.

Mentét visel, mint a frankok,
 A pajzsát is frankmód hordja,
 Mégis gyanus, gyanus nekem,
 Zsidó biz az, Krisztusomra!”

„Felség, igaz, eltaláltad!”
 Szólt a püspök illedelemmel.

Bizony zsidó törzsből való
Amott az a barna ember.

Vágyakozott udvarodba,
Vitézségi rendért égett,
Dárdára és pajzsra vágyott,
S ráadtam a keresztséget."

Elhallgatott Agobárd úr,
Lyon egyház-fejedelme,
S a császárt nézte csodálkozva,
Aki így szólt dühvel telve:

„Parancsolom, mire majd a
Hajnal tüze lángra lobban,
Ne tapossa itt a földet
Az a cenk az országomban.

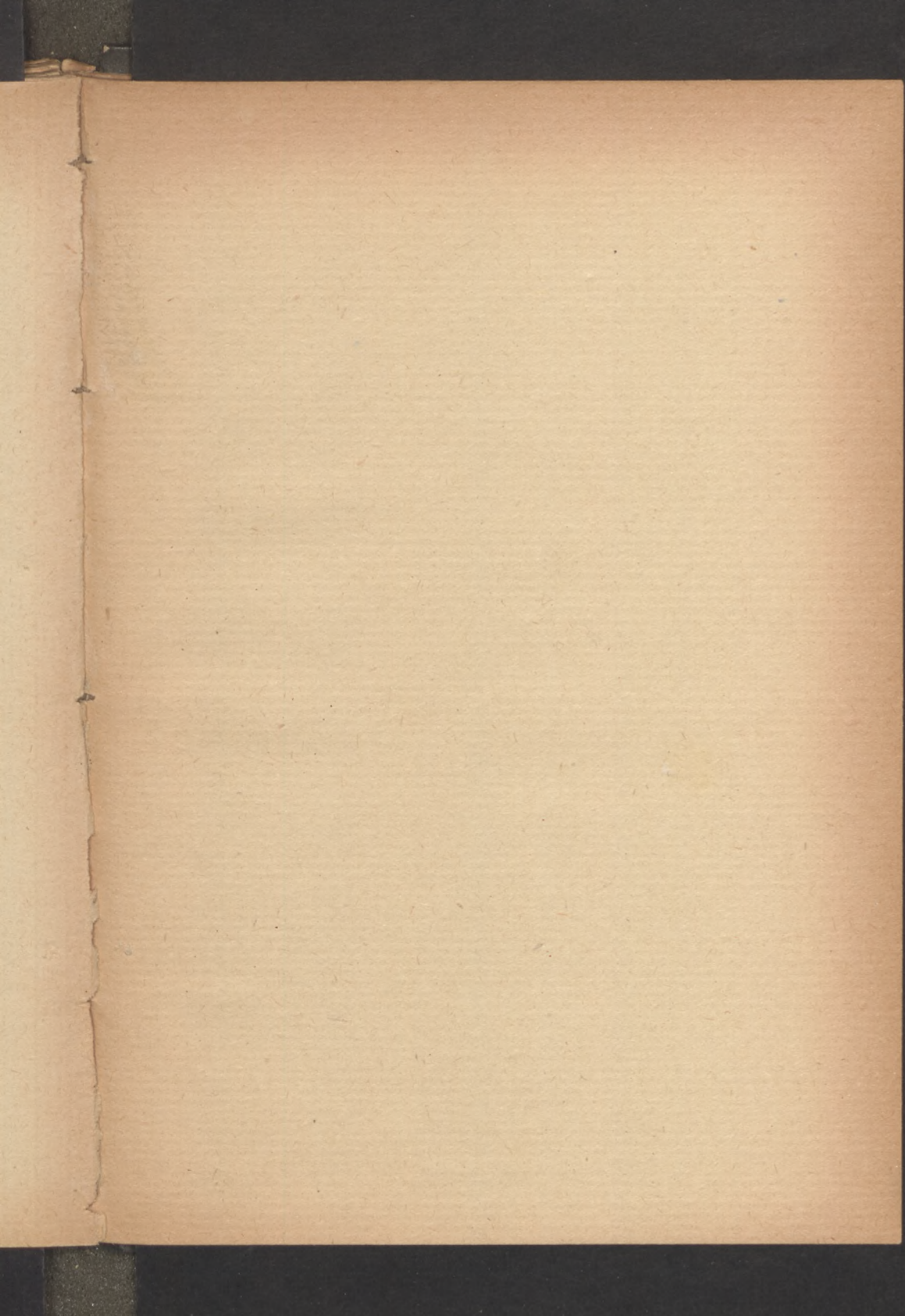
Mert, ki Istenét eladja
Hiú fényért, ragyogásért,
Elárulja császáriját is,
Hogyha vár majd nagyobb, más bért.

Embertől, ki hűség nélkül,
Csak rut, önző érdekért él,
Nem várhatni más egyebet
Arulásnál, hitszegésnél.

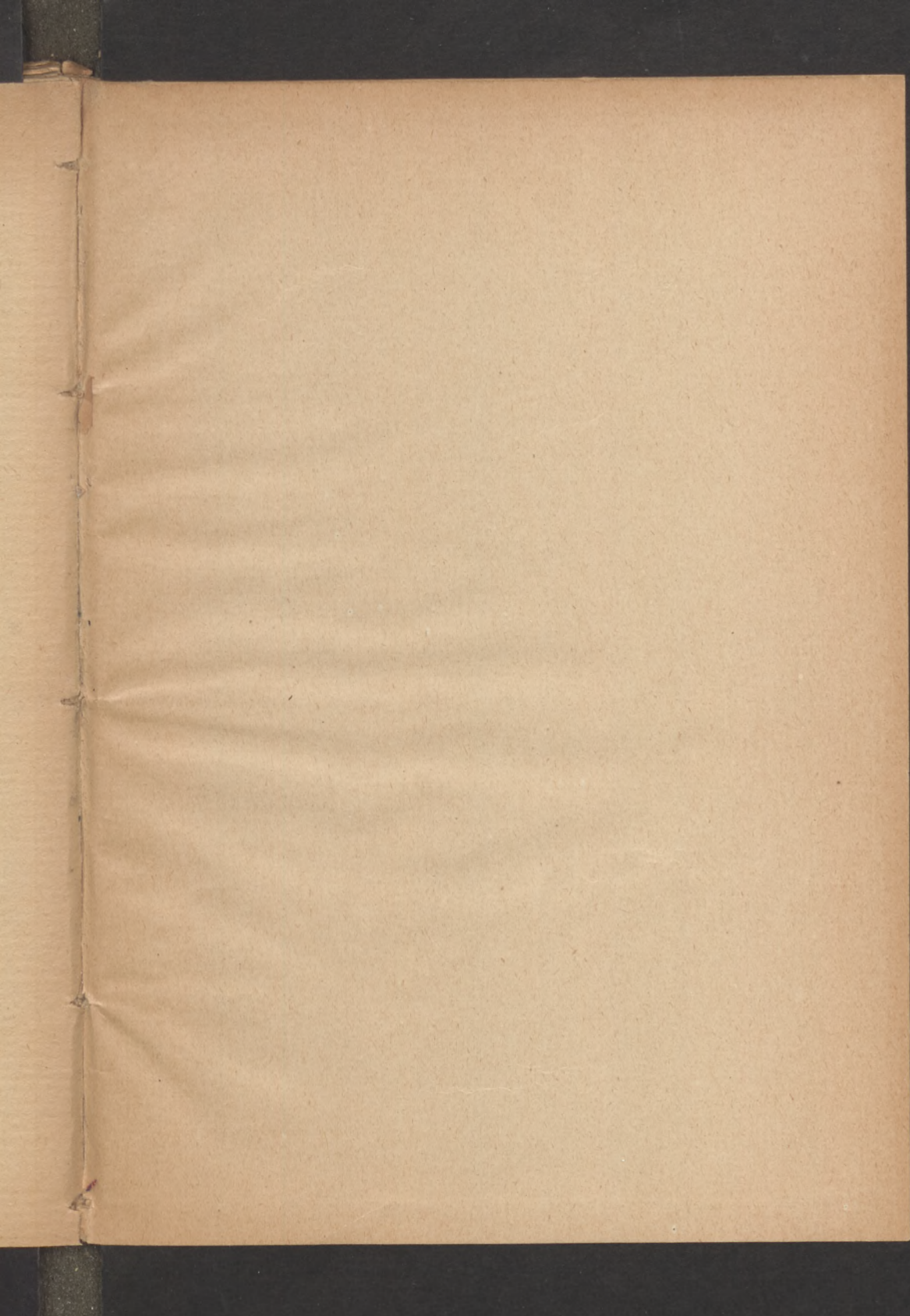
S jaj annak, ki pártját fogja,
Kárhozat vár rá és szegyen,
Eladatik, miként Krisztus
Harminc hitvány ezüst pénzen."

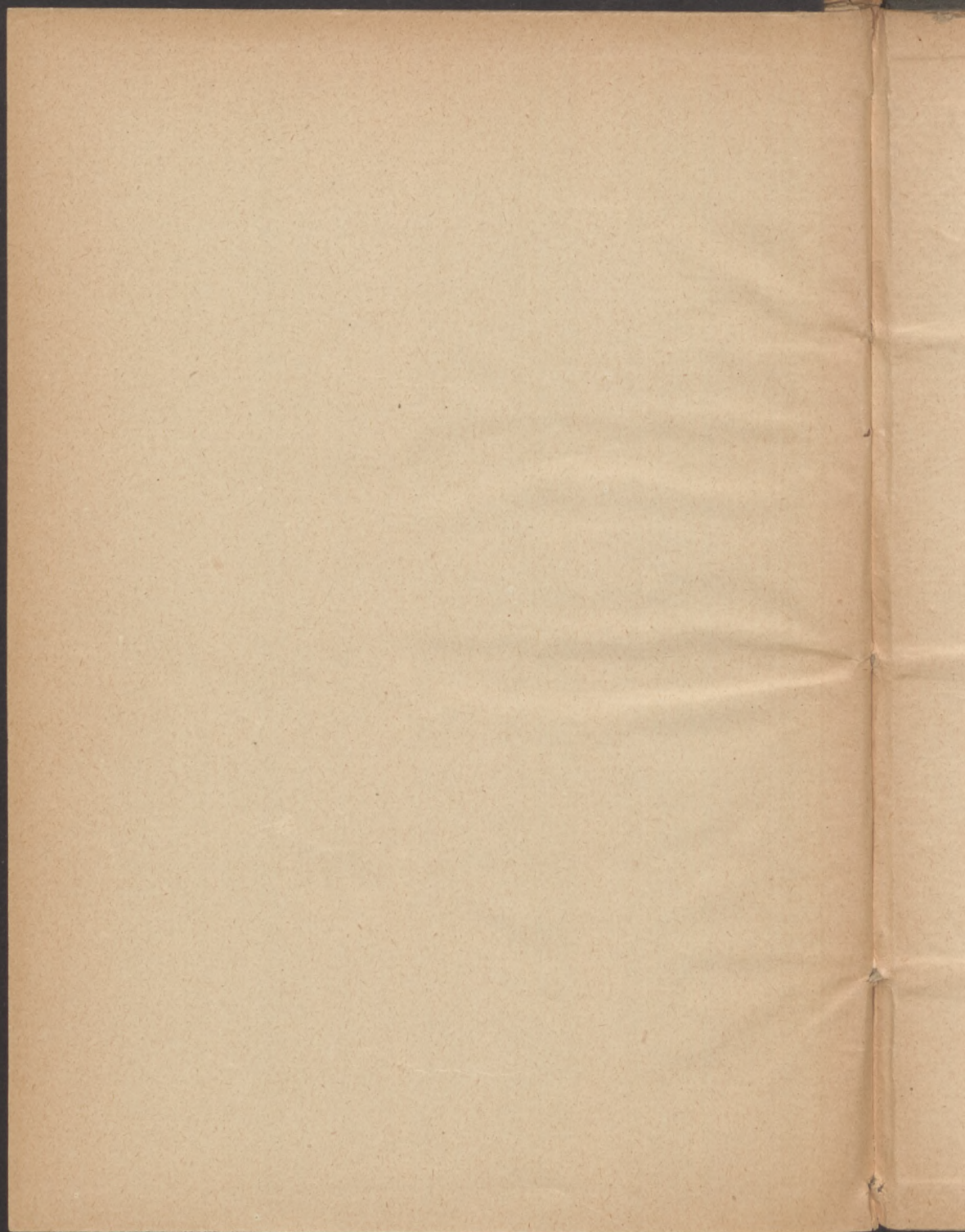
Száz acélpajzs csendült össze,
S elillant a gyáva, kilért.
Ment avarok országába,
Hol szelleme ma is kísért.

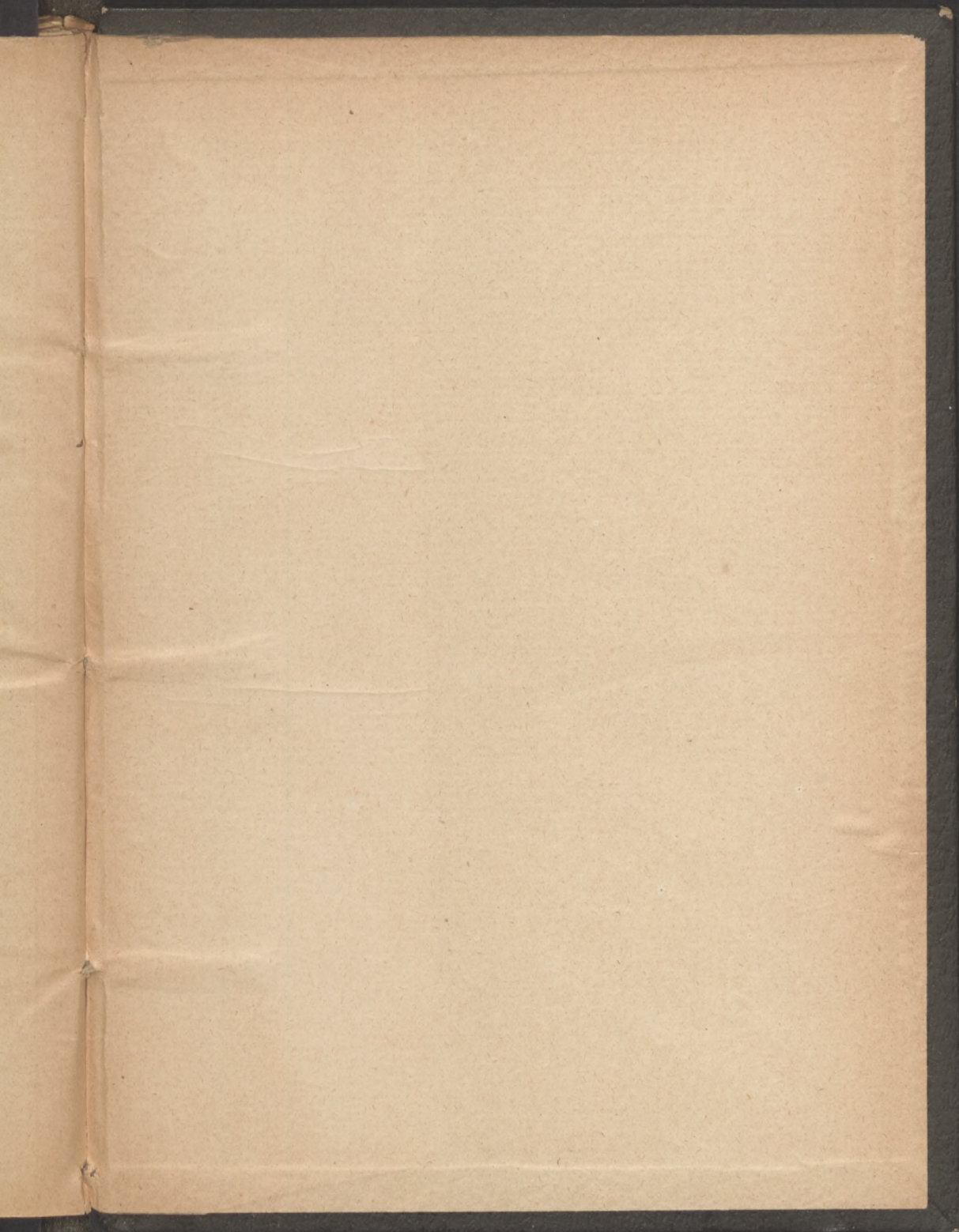

Korvin Testvérek Budapest.

1000

1000

8

75

12